

Tunyogi Csapó Gábor

TESTAMENTUM

avagy

kötetlen beszélgetés a halálos ágyon

1999

*Copyright by the autor
Minden jog a szerzőnél*

Memento mori

Hajdanában a tisztas aggastyán közeledni érezvén halálát maga köré gyűjtötte gyermekeit és unokáit, (esetleg dédunokáit is) s csendesen elmondta nekik, hogyan s miért sikerült tisztességben megvénülnie, azaz úgy elérni az örökkévalóság küszöbét, hogy gyöngeségeinek tudatában is alázattal, de a kegyelem reménységében félelem nélkül léphet a Legfelsőbb Bíróság színe elé...

A Figyelmes Olvasó természetesen azonnal észreveszi e bevezető mondat súlyos anakronizmusait. (Anakronizmus = idő- illetve korszerűtlenség.) Ma már nincsenek aggastyánok, még csak öreg emberek sem, legfeljebb "kissé idősebbek". S mit kezdünk a "tisztas" szóval? Az Akadémiai Kiadó értelmező szótára szerint is régies, divatjamúlt, tehát önmagában is anakronizmus; jelentése: tiszteletre méltó, talán éppen koránál fogva, mint az egykori aggastyánok, jelenthet azonban tisztességest, becsületest is, mert régebben voltak például tisztas hajadonok is, akik e jelzöt nyilván nem korukkal érdemelték ki, hanem azzal, hogy tisztességesnek s becsületesnek tartották őket, amivel persze máris újabb anakronizmusokba keveredünk, attól tartok ugyanis, hogy a múlt tisztas hajadonait modern, felvilágosult s ah oly haladó korunk egyszerűen kissé mulyának tartaná... S a hajadonoktól függetlenül is: a tisztas és a becsület fogalma is erősen szétmállott napjainkra, talán el sem tudjuk már képzelni, mit jelentett egykor az, hogy valaki tisztaságban vénült meg. Nem is beszélve arról, hogy manapság nem vénül meg senki. Legfeljebb sokáig él, azaz tovább, mint az átlag, amely a hazai statisztikák szerint nem éri meg a hetvenedik életévet, mert különböző okoknál fogva... ej, mit csinál? Hát kérem: elhalálozik...

Ami ellen nincs orvosság és valószínűleg nem is lesz soha. A halál ténye tehát nem anakronizmus, ma sem, ezzel szembe kell néznünk, akár tetszik, akár nem. Ez persze általában nem tetszik senkinek. Tapasztalataim szerint tiszteletre (talán nem is mindig) méltó embertársaim túlnyomó többsége kissé ideges lesz, ha bármely összefüggésben emlékeztetik arra, hogy élete véges. Csak úgy melleleg: ez engem mindig meglepett, mert magam részéről azt tartom e földi lét egyetlen vigasztaló aspektusának, hogy előbb-utóbb véget ér, de hagyjuk ezt egyelőre, menjünk tovább a bevezető mondat anakronizmusainak mezején. Rendben van, a halálról nem illik ugyan beszélni, de azt kénytelen-kelletlen tudomásul vesszük, hogy a biológia kérlelhetetlen törvényei szerint minden élet szerves tartozéka a kezdet és a vég, magyarul a születés és a halál. A halál tehát nem anakronizmus... No de: a halál, mint az örökkévalóság küszöbe? Gyöngeségeink tudata? Alázat?! No de kérem! Érdekes, hogy a ma emberére az alázat szó úgy hat, mint a vörös kendő a kis, spanyol bikákra, erről azonban később többet. És kegyelem? Ugyan! Kitől? Miért? No persze: ha valaki annyira elvetemülten elmaradott, hogy Legfelsőbb Bíróságról beszél, aminek nyilván csak sub specie aeternitatis tehát az örökkévalóság távlatában lehetne értelme, akkor nincs mit csinálni: az ilyen embert még csak agyonverni sem érdemes, egyszerűen nem kell, nem szabad komolyan venni.

Mindezek következtében a Figyelmes Olvasó itt abbahagyja az olvasást, mert oktalannak tartja idejét anakronizmusokra pazarolni s nem kíváncsi arra, hogy a szerző miért óhajt egy rég divatjamúlt szokással együtt egész csomó ásatag fogalmat is új életre kelteni. A továbbiakban ugyanis erről lesz szó, csak erről. Aki ebből nem kér, tegye le a könyvet, nem fog veszíteni semmit. Aki tovább olvas, magára vessen.

Tehát: miután betöltöttem hatvanhetedik évemet, tárgyilagosan s minden viszolygás nélkül megállapítom, hogy túlléptem – vagy legalábbis elértem – azt az életkort, amelyet a magyarországi s általában a közép-európai férfiak számára engedélyez a statisztika. Minden további napot tehát rendkívüli, személyes ajándéknak is tekinthetnék, ha nem tartanám inkább rossz viccnek. Azt is meg kell mondanom, hogy testem koromhoz képest még elég tűrhető állapotban van, egyelőre nem érzem közeledni a halált, tehát csak az értelmem számol

vele és súgja azt, hogy ha el akarok mondani valamit, akkor ajánlatos azt minél előbb elmondani, mert képletesen már a halálos ágyon fekszem.

No persze: a halálos ágyon igazán maradhatna nyugton is az ember, különösen az, aki sok tapasztalat alapján tudja, hogy voltaképpen falra hányt borsó minden szó, az emberi kommunikáció általában a felületen marad, tapasztalatokat lehetetlen tovább adni, legfeljebb az azokból levont következtetéseket tudjuk közölni, melyeknek értéke fölöttébb kétes, hiszen nincs két ember, aki ugyanabból a tapasztalatból azonos következtetést vonna le. Viszont: talán éppen ezért nem árt, ha kicseréljük következtetéseinket. Hogy használ-e? Az persze más kérdés.

Hatvanhét év alatt az ember sok mindent megél, lát, hall, tapasztal, tanul, olvas és ha nem rest gondolkodni, levonhat néhány következtetést, melyeknek esetleg hasznát is veheti. Aztán a halálos ágyon önkéntelenül arra gondol, hogy tapasztalataira, tudására, gondolkodásának már olyan amilyen eredményeire a továbbiakban valószínűleg nem lesz szüksége, mert ha léte folytatódik is valamely más síkon vagy közegben, ott a bioszféra törvényei aligha érvényesek, mindaz, amit összegyűjtögetett, értékét veszti a halál küszöbén túl, akár a semmibe, akár az örökkévalóságba lépünk. Nem érdemes tehát – még ha lehetne is – tovább cipelni a hatvanhét év alatt megtelt batyut; eldobni viszont valahogy sajnálja az ember. Akadhat benne egy és más, amit esetleg használni tudnak azok, akik még maradnak, vagy később jönnek.

Azt hiszem, ez a gondolat készítette a hajdani aggokat is arra, hogy halálos ágyuk köré gyűjtsék utódaikat, s ezért bontom ki én is hatvanhét évem szerény kis batyuját. Nézzétek: ezt gyűjtöttem. Egy-nek-másnak jó hasznát is vettem, nekem ez a kis gyűjtemény sokat ért, ér még ma is, magammal viszont nem vihetem, vagy ha mégis: az amit elvihetek, nem lesz kevesebb azzal, amit itt hagyok azért, hogy használjátok belőle azt, amit használni tudtok.

E kis bevezetés befejezéséül még csak annyit: minden gondolkodó ember vágyálma az, hogy egyértelmű és általános érvényű választ találjon arra a nagyon primitív kérdésre, amelyet magam öt és fél éves koromban tragikus hirtelenséggel elhunyt bátyám ravatala mellett állva tettem fel magamnak (és a világnak): mire jó ez az egész? Később persze csiszoltabban fogalmaztam: Van-e, s ha van, akkor mi az értelme (oka, célja, rendeltetése) mindannak, ami van, különösképpen az emberi létnek s ezen belül annak, hogy én magam megszülettem és élek? Sajnos már az iskolában tapasztalnom kellett, hogy ez a kérdés kortársaim túlnyomó részét egyáltalán nem izgatja, s egy darabig nagyon magánosan éreztem magamat. Tizenegy éves voltam, amikor Apám, aki kitűnő lélektani és pedagógiai érzékével nyilván megsejtette vergődésemet, kezembe adta Madách Imre "Az ember tragédiáját" és Platontól a "Sokrates halálát", kitűnő magyar fordításban.

Azóta tudom, hogy erre a primitív alapkérdésre emberi értelem még nem talált s valószínűleg soha nem is találhat választ. Azt is tudom – tudni vélem – azonban, hogy e megtalálhatatlan válasz keresése az egyetlen emberhez méltó feladat.

Életem sokszor meglehetősen mostoha körülményei nem engedték meg, hogy minden időmet és erőmet e keresésnek szenteljem, aminek persze volt előnye is, mert általában csak olyasmin tűnődtem el, aminek a mindennapi élet útvesztőiben hasznát vehettem. Többet foglalkoztatott tehát az erkölcsstan, mint az ismeretelmélet, ami nem jelenti természetesen azt, hogy ez utóbbit nem tartanám fontosnak. Egy biztos: a gondolkodás soha nem vált számomra öncéllá, mindig csak eszköz volt arra, hogy megtaláljam helyemet a világban s e helyen helyt is álljak.

Ami nagyon egyszerűen hangzik, de egyáltalán nem könnyű. Bizonyára nem volt könnyű soha, de az is biztos, hogy voltak korok, amelyekben könnyebb volt, mint vérgőzös és hagymázos századunkban s különösképpen napjainkban, amikor úgy látszik, semmi nincs a helyén, sőt: mintha nem is lenne már helye semminek, legkevésbé az embernek. Azt hiszem, ma már mindenki érzi, hogy apokalitipikus időköt élünk. Tévedések elkerülése végett:

nem hiszem, hogy ütött volna a világ vagy akárcsak az emberiség végórája, de az biztos, hogy a Föld s az emberiség történelmében korszak zárul és új korszak nyílik, amelyben mindennek új helye lesz, az embernek is.

Ezért tartom fontosnak, hogy – egyelőre még csak képletes – halálos ágyamon kötetlenül és kedélyesen elbeszélgessek elképzelt lányokkal és ifjakkal, akik rettentő – ha nem is mindig tudatos – szorongással keresik a helyüket ebben a világban, amelyben már minden rend felborult és semminek nincs helye. Tudom, milyen szörnyű e szorongás s ettől a rossz érzéstől szeretném megszabadítani őket. Azt a helyet, amelyet magamnak találtam, nem adhatom át senkinek, nem azért, mintha nem adnám át örömmel, hanem azért, mert a Teremtés rendjében minden embernek a maga helyét kell keresnie és megtalálnia.

Csöndes reménységem: e keresésben és megtalálásban talán segíthet egy vígan haldokló aggastyán kötetlen, kedélyes csevegése...

Ecce Homo

Az ezredforduló felé közeledvén minden elfogulatlanságra törekvő szemlélőnek egyre inkább az az érzése, hogy az emberiség tragikomédiája végéhez közeledik. Az ezredfordulónak ehhez persze valószínűleg csak annyi köze van, hogy az emberek nagy többsége babonás tiszteletet és félelmet érez a nagy és kerek számok iránt; annyi azonban biztos, hogy a Földnek nevezett, kozmikus méretekhez képest porszemnyi bolygónk felületén az utolsó száz évben mind mennyiségileg, mind minőségileg olyan változások állottak be, amelyek lehetetlenné teszik a további létet az eddigi keretekben.

Ez persze nem tragédia. Az általunk már annyira amennyire ismert mindenségben naprendszerek, egész galaktikák születnek s enyésznek el; az, hogy egy legfeljebb közepes nagyságú galaktika egyik, legfeljebb közepes napocskájának egyik közepesnél is kisebb bolygóján a bioszférának nevezett baktérium-tenyészet egyik vagy másik fajtája kipusztul, sub specie aeternitatis – az örökkévalóság távlataiban – igazán jelentéktelen ügy. No persze: a kipusztuló tenyészet egyedei másképp látják a dolgot: neveltségesen ragaszkodnak fenn-maradásukhoz, amivel rendszerint csak siettetik pusztulásukat. Aki csak kicsit is beleütötte az orrát az Adler-i kollektív mélylélektanba, nem tarthatja véletlennek azt, hogy az ezelőtt mintegy hatvanöt-hetven millió évvel kipusztult dinoszauruszok, amelyek előzőleg százötven millió évig voltak urai a bioszférának, éppen napjainkban váltak közismert és közkedvelt figurákká: nyilván magunkra ismerünk bennük. Hozzájuk képest törpék vagyunk ugyan, de a jámbor angol lelkész Malthus már kerek kétszáz évvel ezelőtt látta az emberi túlnépesedés veszélyeit. Inkább elméletinek látszó, csöndes figyelmeztetését persze nem vette senki komolyan. S amikor az amerikai biológus Ehrlich 1958-ban megkongatta a vészharangot (The Population Bomb) már régen késő volt. Az emberiség létszáma Malthus korához képest négyszeresére nőtt, 3,5 milliárd ember nyüzsgött a Földön s az akkori mutatók alapján ki lehetett számítani azt, ami ma statisztikai valóság: az ötmilliárdot meghaladó lélekszámot az ezredfordulóig. A sejtek káros burjánzását az élő szervezetben rákbetegségnek nevezzük; az emberiség túlszaporodása a Föld – vagy legalábbis a bioszféra – rákbetegségének tekinthető.

E túlszaporodás azonban nyilván nem egyetlen s talán még csak nem is legfőbb oka nyomorúságainknak. A magyar közmondás szerint sok jó elfér kis helyen, ami még akkor is igaz, ha tekintetbe vesszük másik közmondásunkat is, amely szerint jóból is megárt a sok. A baj sokkal inkább ott keresendő, hogy az ember sem mint egyed, sem mint fajta – species – nem nevezhető jónak. Tapasztalatból tudom persze, hogy ez a megállapítás gyakran viszolygást kelt, érdekes módon éppen a hívő keresztények körében, akiknek pedig igazán tudni illenék, hogy az ember a bűnbeesés következtében eredendően rossz, hiszen ezért volt –

és van – szüksége a megváltásra. A dolog azonban másoknak sem tetszik. Szinte nevetséges, hogy a felvilágosodásnak nevezett szellemi áramlat (17-18. század) legnagyobb tévedése, mely szerint az ember eredendően jó és csak természetes értelméhez és érzelmeihez kell visszatérnie ahhoz, hogy megtalálja vagy újra megalkossa az elveszett paradicsomot, milyen makacsul megragadt az egyébként oly feledékeny emberiség tudatában. Kíirthatatlannak látszik a rousseaui elképzelés, hogy az ember jó, csak a társadalom tette rossz; a kérdésre, hogy a jó emberek alkotta társadalom miért és hogyan sikeredett annyira félre, hogy megrontotta a jóságos egyedeket, máig sincs válasz. Lehetséges, hogy az eredendő bűn mégiscsak több, mint ószövetségi legenda?

Az alapvető kérdés természetesen: mit értünk, értsünk azon, hogy valaki vagy valami jó illetve rossz? Istenben hívő – nemcsak keresztény – ember számára a kérdés nagyon egyszerű: jó az, ami megfelel Isten akaratának, rossz az, ami ellenszegül annak. Igen ám, de ki állíthatja biztonsággal, hogy ismeri Isten akaratát? Ez nyilvánvalóan a vallásos hit kérdése, attól függ, hogy ki melyik kinyilatkoztatást fogadja el: Mózesét, Krisztusét, Buddháét, Mohamedét, vagy azt, amelyet az emberi elme egyre bővülő ismeretei alapján nyerünk és modern, tudományos világnézetnek nevezünk? Tévedések elkerülése végett: számomra Krisztusé a mérvadó, tudom azonban, hogy ez nem számíthat érvnek.

Egyszerűbb talán, ha megpróbáljuk a hétköznapi, gyakorlati gondolkodás felől megközelíteni a dolgot. Jónak nevezzük általában azt, ami megfelel rendeltetésének. A jónak ez a meghatározása persze teljesen relatív. Gondoljunk csak számtalan mindennapi szer-számunkra: a jó borotva alkalmas arra, hogy könnyen és gyorsan eltávolítsuk arcunkról a szőrt, teljesen alkalmatlan viszont például fa-vágásra; s fordítva: a legjobb motorfűrészszel sem lehet borotválkozni... Ilyen értelemben voltaképpen nem is kérdezhajjuk azt, hogy mi a "jó", legfeljebb azt, hogy mi mire jó? Ez a kérdés viszont tovább vezet akkor is, ha az emberre vonatkoztatjuk.

Tehát: mire jó az ember? Vagy a filozófia nyelvén: van-e értelme és célja létének, s ha igen, akkor mi az? Ha viszont meggondoljuk, hogy az ember, az emberiség s egész Földünk is az általunk ismert s állítólag egyre táguló kozmoszban legfeljebb mikroszkopikus nagyságnak – helyesebben kicsinységnek – tekinthető, akkor nyilván azt kell kérdeznünk először: van-e értelme, célja, rendeltetése az egész mindenségnek, amely körülvesz bennünket?

Erre a kérdésre emberi értelemmel csak két válasz lehetséges és egyik sem bizonyítható. Az egyik az, hogy nincs, a másik az, hogy van, de számunkra megismerhetetlen és felfoghatatlan. Egyik sem kielégítő, belenyugodni egyikbe sem tudunk. Az elsőbe azért nem, mert az általunk eddig megismert világ csodálatos rendszert mutat, a szervezettség vagy szerkesztettség olyan fokán, amelynek láttán szinte képtelenség nem hinni a mögötte álló, tudatos szervező vagy szerkesztő értelemben. A másik elfogadásához pedig hiányzik belőlünk az önnön törpeségünket felismerő és megvalló alázat. (Alázat dolgában sajnos általában nagyon csehül állunk.)

Viszont: tertium non datur, nincs harmadik lehetőség, így el kell fogadnunk valamelyik választ. Az első esetben fölösleges minden további szó vagy gondolat, ha az egésznek nincs értelme és célja, akkor részeinek sincs, minden úgy puffan, ahogy esik, illetve akárhogy esik, sehogyse puffan, s az ember számára csak két lehetséges magatartás marad: az öngyilkosság, vagy a totális cinizmus. Ez a válasz tehát még csak munka-hipotézisként sem jöhet számításba, mert egyszerűen megbénítja az elmét.

Ha tehát tovább akarunk gondolkodni – s aki egyszer elkezdte, úgysem tudja abbahagyni –, akkor abból kell kiindulnunk, hogy a mindenségnek van értelme és rendeltetése, bár korlátolt értelmünk számára mindkettő megismerhetetlen és felfoghatatlan, még csak el sem képzelhető. Ebben az esetben fel kell tennünk, hogy van valaki vagy valami, aki vagy ami ismeri az értelmet és a rendeltetést, tudja, mi végre történt és történik minden,

mert maga indította el a dolgokat a maga kitűzte cél felé. Kant ezt úgy fogalmazta meg, hogy Isten létét bizonyítanunk nem lehetséges, hinnünk viszont szükséges. És ez még nem vallásos hit, hanem “csak” a tiszta értelem (reine Vernunft) posztulátuma, azaz követelménye (Kant: Vernunftglaube). Akinek az Isten szó nem tetszik, mondjon Teremtőt; a két fogalom természetesen nem azonos, a különbséget azonban itt ne taglaljuk tovább.

A továbbiakban abból indulunk ki tehát, hogy van Teremtő, aki teremt s teremtése során teremtmények miriádjait hozta/hozza létre, közöttük az embert is. A különböző tudományok – fizika, csillagászat, geológia, kémia, biológia, matematika stb. – már sokat összehordtak a teremtés folyamatáról, messze nem eleget ahhoz, hogy áttekinthessük az egészet, de ahhoz eleget, hogy elméleteket állíthassunk fel annak irányáról. Ez vonatkozik a minket létrehozó s bennünket így elsősorban érdeklő bioszférára is: a biológiának és résztudományainak eredményei alapján elég jól ismerjük a Földön nyüzsgő teremtmények – élőlények – sokaságát, de legkevésbé talán önmagunkat, pedig nyilván csak kellő önismeret alapján kísérletezhetünk azzal, hogy meghatározzuk helyünket, létünk értelmét és rendeltetését a teremtés áradatában. Nem csoda tehát, hogy már az emberi eszmélkedés kezde-teteinek kezdetén is az a kérdés állt, hogy: mi az ember?

E kérdés felvetése egyébként korunk talán legnagyobb termé-szettudós-bölcseleőjének, a francia Pierre Teilhard de Chardin-nek felfogása szerint a teremtés földi vonulatának fordulópontját is jelenti. Ide vágó gondolatait talán érdemes pontosan idézni, már amennyire lehetséges. Teilhard de Chardin természetesen franciául írt, “Le Groupe Zoologique Humain” c. művét, amelyből az alábbi idézet származik, én német fordításban olvastam (Die Entstehung des Menschen,) s annak alapján fordítottam magyarra, miután eleddig nem sikerült felhajtanom Teilhard de Chardin műveinek magyar fordítását, ami nem jelenti persze azt, hogy ilyenek nincsenek. És a másodfordítás mindig nagyon kényes ügy, de mit csináljon az ember, ha nem megy másképp? Meglehetősen száraz, szigorúan tudományos szövegről lévén szó a félrefordítás veszélye aránylag csekély; nagyobb baj az, hogy a szövegben több olyan szakkifejezés fordul elő, amelyet éppen az én “célcsoportom”, a mai magyar fiatalság tagjai ismeretek hiányában nem érthetnek. Ezért szeretném itt előrebocsátani, hogy igyekszem e szakkifejezések értelmét közvetlenül az idézet után köz-érthető, mai magyar nyelven megadni. Lássuk azonban először a szöveget:

“Az egyéb élő csoportok egészével összehasonlítva az emberi törzs más, mint a többi. Mivel a főemlősök ortogenezise (amely a lényeket az agyvelő növelésére ösztönzi) egybeesik az organikus anyag ortogenezisével (mely az élőlényeket a magasabb tudat felé hajtja), az ember a főemlősök közötti megjelenése után az állattani fejlődés csúcán bontakozik ki... Az élettani állapot változás a, amely a gondolkodás ébredését hozza magával, nemcsak az egyed és a faj útjának kritikus pontja; ez a változás sokkal messzebbre hat, az organikus élet egészét érinti, tehát olyan átalakulást jelent, amely megváltoztatja az egész bolygó állapotát..

Az ifjú Föld elmosódott körvonalaitól kezdve egyetlen, nagy történés különböző stádiumainak egymásutánját követhetjük. A geokémia, geotektonika, a geobiológia lüktetései mögött mindig ugyanazt az alapvető folyamatot ismerjük fel, amely megtestesült az első sejtekben, folytatódott az idegrendszerek kiépülésével. A geogenezis átmegy a biogenezisbe, mely nem más, mint pszichogenezis.

Az öntudat válsága nem más, mint a fejlődés következő láncszemének megjelenése. A pszichogenezis elvezetett az emberig s ezzel elvégezte feladatát, Szerepét átveszi az új világ szülési fájdalmain túl a szellem fejlődése, a noogenesis. Mert akkor, amikor egy élőlény tudata először pillantotta meg önnönmagát önmaga tükrében, előrelépett az egész világ... A csak jelentéktelennek látszó anatómimai átalakulás ellenére az emberré válással új korszak kezdődik, »újja öltözik« a Föld, jobban mondva: rátalál lelkére...”

Mint már említettem: a fenti szöveg több olyan szót tartalmaz, amellyel nem tudnak mit kezdeni azok, akik nem jártasok a modern filozófia szaknyelvében. S ettől eltekintve: Teilhard de Chardin fenti, alapvető feltevései vitatottak tisztán tudományos szempontból is. Különösképpen a modern pozitívizmus és az újdarwinizmus képviselői vitatják az ortogenezis feltevésének jogosságát, márpedig Teilhard de Chardin hatalmas és gyönyörű filozófiai várkastélya ezen a kacsalábon forog. Genezisen általában a létrejövés, a keletkezés folyamatát értjük; genezisnek nevezzük Mózes első könyvét is, amely a teremtés mózesi látomását írja le. Az orto- szócska mint előtag azt jelenti, hogy helyes, rendjén való (lásd: ortográfia = helyesírás). Az ortogenezis ezek szerint valaminek a keletkezése helyes módon, azaz úgy, hogy a keletkezés folyamatát kezdettől fogva valamely eleve adott végcél határozza meg. Természetesen: ha a világ teremtettségéből indulunk ki, akkor minden genezis ortogenezis, hiszen a Teremtő nyilván eleve tudja, mit akar teremteni. Mi ezt természetesen csak találgathatjuk, mint Teilhard de Chardin is, aki nem is mint hívő keresztény és jezsuita szerzetes, hanem sokkal inkább mint természettudós – geológus, paleontológus és antropológus – arra a meggyőződésre jutott, hogy a teremtés földi vonulatának, tehát a Föld ortogenezisének értelme és célja kezdettől fogva a nooszféra, az emberi szellem világának kialakítása. Ezt persze minden erőfeszítése ellenére éppúgy nem tudja bizonyítani, mint a neodarwinisták azt az alaptételüket, mely szerint a földi fejlődést minden eleve adott, tudatos szándék és akarat nélkül a természetes kiválasztás vak törvényei irányítják egyébként természetesen ugyanabba az irányba, amelyet a Teremtőben és az eleve adott, tudatos, teremtői akaratban hívő keresztény tudós is felismert, vagy felismerni vélt. Nyilvánvaló, hogy ezen nem érdemes vitatkozni, hiszen abban végső fokon mindenki egyetért, hogy az emberi én-tudat megjelenése a Föld genezisében fordulópontot, új korszak kezdetét jelentette illetve jelenti, függetlenül attól hogy a folyamatot a teremtő akarat előrelátása, vagy vak törvényszerűség irányította és irányítja.

Az emberi én-tudat kialakulása tehát nemcsak az emberré válás első állomása, hanem új földtörténeti korszak kezdete is. Kérdés csak az: mit is értsünk emberi én-tudaton? Nos, a kérdést elemi síkon s legegyszerűbben a tükör segítségével közelíthetjük meg. A legértelmesebb háziállatot – kutyát, macskát, lovat – is teljesen hidegen hagyja saját tükörképe, s a legintelligensebb főemlős – gorilla, orangután, csimpánz – is a tükör mögött keresi a másik majmot. Egyedül az ember tudja, hogy a tükörben önmaga virtuális – nem valós – képét látja. Ami önmagában még nem jelent sokat, ez teszi azonban lehetővé, hogy elégedett vagy elégedetlen legyen e képpel, azaz ítéletet alkothasson önmagáról, filozófiai szaknyelven: reflektáljon önmagára. S Teilhard de Chardin szerint ezzel “újjáöltözik a Föld”...

Egészen más kérdés azonban, hogy ez az “újjáöltözés” jót tett-e a Földnek. Mert ha még el is fogadjuk a nagy francia bölcselő-tudós tételét, amely szerint a Föld ortogenezisének célja és értelme a nooszféra, a szellem világának kialakulása, még mindig nem tudjuk, hogy ez is mire jó. Arról már nem is beszélve, hogy az emberi eszmélkedés eddigi eredményei minden egyébnek nevezhetők, csak áldásosnak nem. “Gnoti seauton” – ismerd meg tenmagadat – követelte már két és fél ezredévvvel ezelőtt a delphii Apollo-templom homlokzatának felirata, s az ezirányú, fáradhatatlan fáradozások következtében az ember képe ma elmosódottabb, mint valaha, s az egész emberi történelem aligha tekinthető másnak, mint egyetlen, szörnyű vérfolyamnak, vagy kintengernek, amelyben egyetlen mentőöv az a hit, hogy a Teremtő, aki mindezt elindította s az idők kezdetétől azok végéig mozgásban tartotta és tartja, tudja mit – s mit miért – cselekszik, s hogy ennek következtében e létező világ minden szörnyűség ellenére végső fokon mégiscsak rendben van. Csak e mentőövbe kapaszkodva hihetjük – s kell is hinnünk –, hogy mind az embernek, mind az emberiség egészének ontológiai – létében gyökerező – feladata, rendeltetése éppen az önmegismerés, a tudat fejlesztése, amit nevezhetünk önkibontakoztatásnak, vagy tökéletesedésnek is,

csak-nem mindegy. Lényeg az, hogy ez emberségünk főmotívuma, az az erő, amely az emberi tudat egyre újabb tájait hozza napvilágra, újra és újra átformálva a világot is a bővülő emberi tudat képére és hasonlóságára.

Ecce homo, íme az ember: a rejtvény, amelynek az ad értelmet és létjogosultságot, hogy megfelfedhetlensége tudatában is fáradhatatlanul keresi önnön megfektetését. E dinamikus meghatározás alapján többé-kevésbé mindenki találkozhat, leginkább azok, akik nem hajlandók az emberben gazdasági vagy társadalmi futószalagok tömegtermékét látni s minden ember számára követelik a szabad önkibontakoztatás jogát, még ha nem is látják be, hogy az önkibontakoztatás követelménye voltaképpen nem más, mint antropológiai megfogalmazása az ugyancsak teljesíthetetlen krisztusi parancsolatnak: legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes.

Szabadság

Mint már említettem: nagy és fölöttébb szomorú meglepetés volt számomra már iskolás koromban annak felismerése, hogy embertársaim túlnyomó többségét egyáltalán nem érdeklik a létezés számomra oly fontos alapkérdései. Ami persze nem baj, sőt nagy könnyebbség mindaddig, amíg az élet nem szembesít bennünket valamilyen formában ezekkel a kérdésekkel. Tapasztalataim szerint viszont minden ember életében eljön rendszerint teljesen váratlanul e szembesítés irgalmatlan pillanata, amely a legtöbbször nagyon elő-készületlenül talál, sokakat súlyos lelki, esetleg lelkiismereti válságba dönt s egyeseket öngyilkosságra készítet. Általában nem végződik persze ilyen tragikusan a dolog; az átlagember vállat von és sodortat-ja tovább magát, nem törődve léte felismert értelmetlenségével. A baj csak az, hogy az ilyen élet valóban értelmetlen, s aki éli, elégedetlen önmagával és a világgal még akkor is, ha ezt maga magának sem vallja be; s ez a tudat alatti, helyesebben a tudat alá szorított meghasonlottság sodorta az emberiséget oda, ahol ma áll illetve támo-lyog: történelme talán legsúlyosabb válságának szakadékához. Ne áltassuk magunkat: nagyon kevés a valószínűsége annak, hogy meg tudjuk tartani egyensúlyunkat, sőt az is lehet, hogy már zuhanunk is és mindenféle eszmélkedés egyetlen, lehetséges haszna, hogy legalább megértjük, hogyan és miért jutottunk idáig.

Korunk egyik súlyos – talán legsúlyosabb – betegsége a szabadság fogalmának végletes eltorzulása. Mikor mondhatja magáról az ember: szabad vagyok? A válasz kézenfekvőnek s oly egyszerűnek látszik: akkor, ha nem szolgál senkinek és semminek, nincs alávetve semmifé-le külső erőnek vagy hatalomnak, kényszernek, tekintélynek, rendnek, mentes minden tehetől és kötelességtől. S bár első pillantásra látszik, mennyire üres, ostoba és abszurd ez a meghatározás, ez mai világunk általánosan elfogadott, nagy felhajtással és óriási költségekkel reklámozott sőt szuggerált elképzelése a szabadságról: szabad vagy, ha mindig azt teheted, amit akarsz.

No persze: az akarat valóban szabad. Akarni mindig lehet bármit is, mindenki akarhat mindent. De hogy kezdettől fogva ad absurdum vigyük a dolgot: akarhatok például repülni minden technikai segédeszköz nélkül, mellső végtagjaimmal ütemesen csapkodva, mint a madár, legjobb esetben is orra esem s könnyen halálra is zúzhatom magamat. Akarhatok táplálkozás nélkül élni, ez megy is egy darabig, de záros határidőn belül az éhhalálhoz vezet. Ily nyilvánvaló ostobaságokat nem is akar senki, a példa csak arra jó, hogy megmutassuk: pusztán biológiai létünk szigorú és áthághatatlan határokat szab már akarásunknak is. Ettől függetlenül van persze számtalan más határ is, hiszen képességeinket is génjeinkben hordozzuk vagy nem hordozzuk; a zseniális festőművész talán képtelen megtanulni a legegyszerűbb dallamot is, rendelkezhetik valaki abszolút hallással s ugyanakkor lehet, hogy képtelen megérteni a legegyszerűbb vegytani képletet is, a matematikai zseni esetleg egyetlen

idegen nyelvet sem tud megtanulni, s az, aki tizenkét nyelven beszél tökéletesen, nem fogja fel talán még Pythagoras tételét sem... És ezen nem változtathat a legelszántabb akarás sem. A képességek és képtelenségek sorát nyújthatnák a végtelenségig, de minnek? A lényeg az: akarat magában, tárgy nélkül nem is létezik. Akarni csak valamit lehet; aki nem akar semmit, annak nincs is akarata, ami persze fölöttébb kellemes állapot, ez a vérbeli stoikus boldogsága, a hinduizmus nirvánája, amelyhez csak kevesen jutnak el. Csak úgy melleleg: ez ám az igazi fából vaskarika! Aki megpróbálta, tudja, milyen erős akarat kell ahhoz, hogy ne akarjunk semmit; és az elszánt nem-akarás mögött az egyén öncélú – tehát céltalan – boldogságának talán be sem vallott vágya áll. De talán éppen ez a példa mutatja legjobban: akarhatok bármit, de abban a pillanatban, amikor akarok valamit, már nem vagyok szabad, mert akaratom tárgyának szolgájává lettem.

Ez a szabad akarat alapvető, nagy paradoxona: megszületése pillanatában szolgává teszi hordozóját. Ami persze korántsem olyan nagy baj, mint hinnénk. Sokkal nagyobb baj az, hogy ezt senki nem mondja meg az embereknek, legkevésbé a mai fiataloknak. Ellenkezőleg: a modern, “fogyasztó társadalom” minden csatornán keresztül azt sugallja: szabad vagy, akarhatsz mindent, tehát akard ezt, akard azt, a legújabb mosóportól kezdve az állítólag leghatásosabb hajápoló szeren keresztül a legmodernebb gépkocsiig... Szabad vagy, töltsd bé minden kedved! Tekintsünk el most attól, hogy mennyire nevetséges és felháborító ez a sugalmazás ott, ahol a korgó gyomor mindennapi, legalább részleges megtöltése is problémát okoz, mert még ennél is dühítőbb maga a sugalmazás s annak módja, mert miről is van szó valójában? Szabad vagy, betöltheted minden kedved, de a kedvedet mi diktáljuk! Gondolkodó ember számára már ez is elviselhetetlen, bár még mindig jobb, mint a másik – marx/engelsi – sugalmazás: szabad vagy, ha önként teszed azt, ami szükséges; s azt, hogy mi szükséges, mi mondjuk meg: a Párt, a Führer, a népek jószágos Atyja, az orwelli Nagy Testvér...

Az igazi kutya mégsem itt van eltemetve. A kérdés magvához akkor jutunk el, ha fel- és elismerjük, hogy a szabad akarat el-kerülhetetlenül szolgáságba vezet. Mi marad akkor a döntés, a cselekvés szabadságából, a szabadság fogalmából egyáltalán? Bele kell nyugodnunk abba, hogy illúzió minden elképzelés arról, hogy szabadok vagyunk vagy lehetünk? Egyáltalán nincs is szabadság s talán még csak nem is gondolható? És mi marad az ember-rejtvény ön-megfejtő fáradozásaiból, az önmegvalósítás parancsolatából, amiről az előbbieken beszélgettünk?

Nos, mielőtt tovább lépnénk ezen az úton, legyen szabad néhány keresetlen szót mondani az önmegvalósítás fogalmáról, helyesebben a szóról, amely mögött igazából nem is áll fogalom. Új keletű szó, amely nyilván nem véletlenül a hatvanas években bukkant fel a tekintély-ellenes nevelés abszurd követelményével együtt. Maradjunk azonban tárgyilagosak s ne a szó megjelenésének idejét és körülményeit vizsgáljuk, hanem értelmét vagy értelmetlenségét. Tetszetősen hangzó szavak közelebbről megvizsgálván gyakran bizonyulnak szappan-buboréknak. Megvalósítani olyasmit lehet (nem föltétlenül kell), ami nincs. Márpedig az ember, aki egyszer megszületett, az van. Igen ám, de nem az, aminek lennie kellene, érvelnek az önmegvalósítás alapostolai, amiben persze teljesen igazuk van; csak éppen azt nem veszik észre, hogy akkor nem önmegvalósításról kellene beszélniük, hanem önkibontakoztatásról, önfejlesztésről, horribile dictu – még kimondani is szörnyű – önnevelésről! Ez esetben be kellene azonban vallaniuk azt is, hogy voltaképpen normatív követelést állítanak az egyed elé, ami viszont nyakatekert ideológiájuk szerint legnagyobb ellensége az “önmegvalósításnak”. Ezt a paradoxont nagyon jól látta a nemzetközi “új baloldal” kétségtelenül legnagyobb s egyben legimpertinensebb – magyarul legpimaszabb – gondolkodója, Herbert Marcuse is:

“A nevelés további példát nyújt az absztrakt és csalárd toleranciára, amely konkrétizációnak és igazságnak álcázza magát, s ami az önmegvalósítás fogalmában jelenik

meg. Attól kezdve, hogy megengedjük a gyermeknek a gyeplőtlen szabadosság minden fajtáját, egész addig, hogy az egyetemista állandó jelleggel személyes, pszichológiai problémáival bíbelődhet, nagystílusú mozgalom állt elő a pszichikai elnyomás ellen azzal az igénnyel, hogy az ember maga maga lehessen... Emellett gyakran elhanyagolódik a kérdés, hogy mit kell elnyomni ahhoz, hogy az ember önmaga legyen... Már Freud ismerte a különbséget a progresszív és regresszív, felszabadító és romboló elnyomás között. Az önmegvalósítás reklámozása mindkettőnek megsemmisítését segíti elő, a létezését abban a közvetlenségben, amely egy represszív társadalomban rossz közvetlenséget jelent, s izolálja az individuumot attól az egyetlen dimenziótól, amelyben »magára találhatna«: a politikai létől, mely egész létének magvát alkotja...”

Bocsánat: a szándékolt homály, a szöveg többszörös nyaka-tekertsége és az idegen szavak halmozása jellemző a nemzetközi “új baloldal” gondolkodására és stílusára. Világos azonban, hogy még ezek az egyébként meglehetősen zavaros fejek is felismerték, hogy az önmegvalósítás szónak csak akkor van értelme, ha azon ön-kibontakoztatást, önfejlesztést, önnevelést értünk, ami viszont csak valamely önmagunkon kívül fekvő cél vagy ideál jegyében lehetséges. Ezt ez a lényeg. Marcuse és az új baloldal feltevését, hogy létünk magvát a politikum alkotja, nem igazolja semmi.

Felejtsük el tehát az önmegvalósítás botor jelszavát, térjünk vissza az ember-rejtvényhez, melynek megfejtése ontológiai feladatunknak látszik. Bizonyára nem véletlen, hogy a rejtvény minden kultúrában a művészetek egyik legősibb formájaként jelenik meg, tehát a szellemi szféra (nooszféra) tartozéka. S a tisztességes rejtvény két alapvető ismérve, hogy valós dolgot rejt s hogy van megoldása, tehát megfejthető (csak legyen elég okos hozzá az ember).

Mi köze ennek a szabadsághoz? Nos, amint láttuk, a biológiai lét bilincseit hordozó ember cselekvéseiben eleve nem tekinthető szabadnak, s képességei – vagy azok hiánya – már akaratának szabadságot is szűk területre korlátozzák. S abban a pillanatban, amikor e szűk keretek között eldöntöttük, hogy mit akarunk, már el is veszítettük szabadságunkat, mert akarásunk céljának szolgálatába álltunk.

Mindez persze nem új, lévén a szabadság az emberi gondolkodás leg(ön)ellentmondásosabb (legparadoxabb), legkevésbé megoldott s valószínűleg megoldhatatlan alapkérdése. Az ógörög gondolkodók – élükön Sokrates, Platon és Aristoteles – még nem sokat bíbelődtek vele; őket, akik kivezették az emberi szellemet a mitológiák ősködéből a később sajnos nagyon kétes értékűnek bizonyult értelem világosságába, nem a szabadság, hanem a megszabadulás kérdése izgatta és számukra világos volt: az értelem fényében élő ember nem tehet önszántából rosszat, minden rossz cselekedet egyedüli forrása tehát a tudatlanság. No persze: rejtve bár, de már itt is felcseng az alapmotívum: a tudatlanságtól megszabadult ember természetesen és magától értetődően a “jó” szolgálatába áll, nem is tehet mást. A szabadság tehát a “jó” szolgálata az egész világ és lét minden “rosszra” készítető, sőt kényszerítő csábításával és hatalmával szemben is. A Platon által tolmácsolt Sokrates ezt így nem fogalmazza meg, de világos, hogy ennek a szabadságnak jegyében üríti ki derűs arccal a méregpoharat. Az újplatonizmus legnagyobb elméje, Plotinos (Kr. u. 205-270) is nagyjából így látja: “A lélek akkor lesz szabad, ha az értelem által vezéreltetve, akadálytalanul a jóra törekszik. “Érdekes, hogy a “jó” maga nemhogy vita, de még csak kérdés tárgyát sem képezi: jó az, amit az isten(ek) akar(nak). Plotinos szerint: “A semmi másnak alá nem rendelt erény az Isten ajándéka “. S az ember, aki ezt felismeri, nem is tehet mást: egyedül a jóra törekszik, ezáltal szabad minden mástól, mert kizárólag az erény parancsszavát követi.

No persze: már Pál apostol felismerte, hogy azért nem ilyen egyszerűek a dolgok. Video meliora, proboque deteriora, azaz: látom a jobbat s mégis a rosszabbat cselekszem. Miért? Szent Ágoston (354-430) ismeri fel és mondja ki először, hogy az erény ismerete nem

elegendő arra, hogy az ember szabad legyen, legyőzvéen önnön gyöngeségeit, ehhez Isten kegyelmére van szükség. Amivel bezárul a kör: akire kiárad ez a kegyelem, az Isten rabja lesz, viszont minden mástól szabad. Hányan mentek börtönbe, kínpadra, máglyára Istent dicsőítő énekkel ajkukon e szabadság jegyében? Ez a mártírok szabadsága, amellyel azonban a hétköznapi életben nem lehet sokat kezdeni.

A szabadság azonban roppant teher lehet börtön, kínpad és máglya nélkül is, ha az ember megpróbál valóban szabadon, mindentől és mindenkitől függetlenül élni. Erre egyik legszebb, legszomorúbb vagy legalábbis legmegindítóbb példa Baruch Spinoza (1632-1677) élet-története, aki az egész európai filozófia- és szellemtörténet egyik legrokonszenvesebb, legnemesebb alakja volt. Zsidó szülei Spanyol-országból először Portugáliába, majd onnan Hollandiába menekültek; ő maga már Amsterdamban született. Szinte páratlan szellemi képességekkel rendelkezett, már tizenöt éves korában nemcsak a héber bibliát és a talmudot s az azokhoz fűződő kommentárokat ismerte, hanem az egész addigi spanyol nyelvű irodalmat is; így az amsterdami zsidó hitközség – zsinagóga – a jövőendő fénylő, nagy reménységét látta benne. A maga szelíd de hajthatatlan módján összekülönbözött azonban a zsidó hit tudósaival s egyre ritkábban látogatta a zsinagógát, annak ellenére, hogy tisztességes évi díjazást ajánlottak fel neki csak azért, hogy legalább alkalmilag megjelenjen. Miután a hitközség egyik fanatikus tagja emiatt gyilkos szándékú merényletet követett el ellene, menekülnie kellett Amsterdamból, amivel magára vonta a “nagy kiátkozást” is. Nővérei erre hivatkozva ki akarták zárni az atyai örökségből; Spinoza holland állampolgársága alapján bíróság előtt kivívta örökösödési jogát, aztán lemondott mindenről, csupán egyetlen ágyra támasztott igényt.

Mivel valamiből élnie kellett, kitanulta és szinte művészi szinten űzte az üvegcsiszolás mesterségét. A barátai és tisztelői által felajánlott anyagi támogatásokat rendre visszautasította. Lemondott a Simon de Vries által neki szánt örökségről, mert az – mint ő maga megállapította – “jog és természet szerint” a hagyatékozó testvérét illette meg; s amikor e nagylelkű gesztustól meghatva a testvér 500 gulden évjáradékot ajánlott fel neki, Spinoza csak 300-at fogadott el; nagy pártfogója, Jan de Witt, aki 1650-től meggyilkoltatásáig (1672) a holland köztársaság politikai életének vezéralakja volt, 200 gulden nyugdíjat testált rá, amelyet azonban az örökösök nem akartak fizetni. Spinoza egyszerűen visszaadta az ajándékozási okiratot és lemondott a jog szerint megtámadhatatlan igényről. (Az örökösök tisztességére legyen mondva: elszégyellték magukat és folyósították a járadékot.) 1673-ban a heidelbergi egyetem tanszéket ajánlott fel neki, a tanítás teljes szabadságát biztosítva; Spinoza ezt is visszautasította, mondván: “Aggályaim vannak arra vonatkozóan, hogy milyen határok közé szorítható a filozofálás szabadsága... Nem valamely magasabb boldogság vagy szerencse reményében habozom, hanem azért, mert szeretem ezt a nyugalmat, amelyet – úgy hiszem – nem tudnék másképp megőrizni “...

Anyagi jólét, társadalmi elismerés, hírnév, dicsőség... Spinoza számára mindez valóban közömbös volt. Miután hitközsége kutasította és családja megtagadta, rendkívül igénytelenül élt, kicsiny, bérelt szobákban lakott, szolgát soha nem tartott, de szegényes hajlékát és ruházatát szinte kényesen tiszta rendben tartotta. Pénzt szinte kizárólag könyvekre adott ki, egyetlen hagyatéka a válogatott művekből álló, meglepően értékes könyvtár volt. Tüdőbajban halt meg, negyvenöt éves korában.

S ami leginkább tiszteletre sőt csodálatra méltó: a zsinagógából kutasítottan Spinoza soha nem gondolt arra, hogy megkeresztelkedjen. A mai ember persze már el sem tudja képzelni, mennyi bátorságra, erőre és állhatatosságra volt szükség ehhez a harminc éves háború utáni időkben, amikor egyszerűen képtelenségnek számított nem tartozni valamely egyház kötelékébe. Spinoza azonban valóban szabadon akart élni és élt is, csöndes alázattal vállalva minden ezzel kapcsolatos hátrányt, veszélyt, terhet és megaláztatást. Ahogy az immáron elmúlt 20. század talán legnagyobb filozófusa, Karl Jaspers megállapította: “Spinoza számára a filozófia kezdettől fogva az élet gyakorlatát jelentette. “

Pedig talán senki nem látta Spinozánál jobban a szabadság-fogalom nagy paradoxonát, amely közvetlenül Istenből ered. Isten létét Spinoza soha nem vonta kétségbe, éppen ellenkezőleg: Isten az egyetlen létező, helyesebben a létezés maga, amely olyan amilyen, ami persze azt is jelenti, hogy nem lehet más, mint ahogy a háromszög három-szögségéhez is hozzátartozik, hogy szögeinek összege két derékszöget (180°) ad ki. Ez a szabadság paradox alapkérdése: nevezhetjük-e szabadnak Istent, ha nem lehet más, mint amilyen? Itt visszacseng a görög szofisták ironikus kérdése Isten mindenhatóságával kapcsolatban: képes-e Isten olyan súlyos követ teremteni, amelyet nem tud megemelni? Spinoza elegánsan oldja meg a kérdést: Isten olyan-amilyenségében a szabadság és a szükségszerűség egybeesik, Isten azért szabad, hogy olyan amilyen, s azért olyan amilyen, hogy szabad. Ez persze gondolati bukfencknek látszik, de nem az, éppen ellenkezőleg, hiszen nagyon is logikus, hogy az, aki magában hordoz minden lehetőséget, szabályt, törvényt, korlátot, mértéket, nem léphet át semmit, mert nincs mit átlépnie. Mint a háromszög háromszög-voltát, Isten sem lépheti át Isten-voltát, azaz: önnön mindenhatóságát. Az ember – mint teremtmény – akkor szabad, ha mindezt értelmével felismerve Istentől adott olyan-amilyenségét éli, minden egyébtől függetlenül. Spinoza röviden: “Az ember annyiban nevezhető szabadnak, amennyiben az értelmet szolgálja “.

A szabadság tehát Spinoza szerint is: szolgálat. Nézzük, mint mond Immanuel Kant (1724-1804), aki abból indul ki, hogy: “Minden emberi belátás véget ér ott, ahol alapvető erőkről és képességekről van szó; ezeknek lehetősége ésszel ugyan fel nem érhető, mégsem képezheti kitalálások vagy feltevések tárgyát “. S ezekhez az alapvető erőkhöz tartozik az erkölcsi törvény is, amely tehát emberi értelemmel fel nem mérhető, de az emberi tudat számára eleve (a priori) adott, vitathatatlan, kétségbe vonhatatlan valóság, s mint ilyen a szabadság előfeltétele is. Gondolati bukfenck? Óh nem! Kerítések áthágni vagy ledönteni csak ott lehet, ahol vannak kerítések; erkölcsi törvények, tilalmak és parancsolatok nélkül neveléses lenne a szabad döntés lehetőségéről akár csak beszélni is. Éppen a “modern” zabolátlanság mérges büvöletében felnőtt ifjúság tapasztalhatja meg legkeservebben, hogy a korlátok hiánya nem szabadságot, hanem teljes kiszolgáltatottságot jelent. A szabadság fogalmától elválaszthatatlan a törvény és a kötelesség fogalma, az értelmes lény szabadsága nem abban áll, hogy fittyet hány mindenféle törvényre, hanem abban, hogy maga szab törvényt önnönmagának s azt követi, ha kell tűzön-vízen át, mindhalálig

Ezzel a döntéssel előbb-utóbb mindnyájan szembekerülünk, s jaj annak, aki mintegy önmagát is megerőszakolva, vagy legalábbis megcsalva kitér a döntés elől. A nagy, spanyol gondolkodó, José Ortega y Gasset (1883-1955) így ír erről:

“Az emberi életnek saját természeténél fogva szolgálnia kell valamit, legyen az dicsőséges vagy szerény mű, ragyogó vagy szokványos sors. Ez létünk különös, kérlelhetetlenül belénk vésődött feltétele. Egyrészt mindenki önmagából és önmagáért létezik. Másrészt: életünk minden tartást, feszültséget és formát elveszítve összeomlik, ha nem állítjuk valaminek szolgálatába. Ma egyre gyakrabban látjuk, milyen sok ember elvész önmaga labirintusában, mert nincs semmi, ami odaadást követelne tőle. Minden parancsolat, minden rend elillant, ami tökéletes állapot is lehetne, hiszen mindenki abszolút szabadságot élvez, teheti azt, amit szeretne... De éppen az ellenkezője következett be annak, amit elvártunk: az önmagáért szabad élet elveszti önmagát, üressé és céltalanná válik. S mert mégiscsak meg kell tölteni valamivel, kitalál az ember látszat-foglalatoságokat minden belső indíték nélkül, ma ezt, holnap azt, talán éppen a tegnapi ellenkezőjét. A magára hagyott élet elvész. Az önző élet egyetlen útvesztő. Élni annyi, mint kilőtt nyílként repülni valamely cél felé. S a cél nem e repülés, nem az élet maga, hanem valami, amire feltettem az életemet, ami tehát azon kívül esik, túl az életen. Aki életét önző módon önmagában, önmagáért akarja leélni, nem jut előre, nem ér el sehová, egy ponton forog körbe-körbe. Ez a labirintus, az út, mely nem vezet sehová, mely elvész önmagában...”

Szabadok akkor vagyunk tehát, ha magunk adunk célt, értelmet és törvényt létünknek, vagy – ha erre nem vagyunk képesek – legalább magunk választjuk meg, mely cél, mely törvény szolgálatába állunk. A szabadság tehát csak mint a szolgálat szabadsága értelmezhető és gondolható, ami természetesen a szabadság szolgálata is minden, a szolgálat szabadságát fenyegető erővel szemben.

Élénken el tudom képzelni, hogy ezek az elmékedések a mai ember, különösen a mai fiatal ember számára túlságosan elvontnak, életidegennek s ezért értelmetlennek, feleslegesnek, kerek-perec kimondva: hülyeségnek látszanak. A modern élet a jóléti – és még a magyarországi fél-jóléti – társadalomban is a látszat-szabadságok özönével borít el bennünket. A “szupermarketek” vagy a vendéglők szinte átláthatatlan kínálatai között valóban szabadon válogatván eszünkbe se jut, hogy azért válogatunk, mert ennünk kell, s ha nem lenne választék, boldogan elmajszolnánk az üres kenyeret vagy akár a szárított marharépat is. Egy jó vendéglő étlapját tanulmányozván szabadon döntöm el, hogy mit rendeljek: egyszerű borjúpörköltet galuskával, mártásos vadaspecsenyét zsemlyegombóccal, rántott gombát rizibizivel, vagy, vagy, vagy... Erkölcsi értelemben szabad, igazi döntésről persze akkor lenne szó például, ha arról kellene határoznom, hogy az utolsó darab üres kenyeret vagy szárított marharépat megosszam-e a mellettem hozzám hasonlóan az éhhalál szélén álló embertárssal...

Ezt a helyzetet ma már nem mindenki tudja elképzelni, ami kétségtelenül örvendetes, bár talán nem lenne szabad elfeledkeznünk arról, hogy bolygónkon ma is emberek milliói állnak naponta ilyen, vagy ehhez hasonló döntések előtt. A mi mindennapjaink által kívánt, számtalan apró-cseprő döntés lehetőségei a szabadság illúzióját keltik bennünk, holott valójában legtöbbször pillanatnyi szeszélyeink, gerjedelmeink, félelmeink, reményeink vagy a hasznossági elvek rabjaiként döntünk, ami általában nem is kifogásolható, ezeknek a döntéseknek azonban semmi közük a szabadsághoz, de azért még e-zen a síkon is fel lehet tenni kétségtelenül érdekes kérdéseket.

Például: melyik embert tartjuk szabadnak vagy legalábbis szabadabbnak? Azt, aki jóízűen zsíros disznócsülköt eszik, mert arra van gusztusa, vagy azt, aki sovány halszeletet fogyaszt fanyalogva, mert le akar fogyni, vagy nem akar meghízni? Azt, aki a kábítószeres karjába veti magát, vagy azt, aki meg sem próbálja azokat, vagy egy esetleges kísérlet után azt tudja mondani: köszönöm, nem? Azt, aki nemi ösztöneinek kielégítésére minden alkalmat megragad, váltogatván a partnereket, mint a fehérneműt, vagy azt, aki élettársat választ és az ezzel magára vállalt elkötelezettséghez hű marad halálig, visszautasítván minden kísértést? Azt, aki fényes, tudományos pályafutás reményében tudatosan tévtanokat hirdet egyetemi katedráról, vagy azt, aki hasonló, talán még jobb képességek birtokában elmegy inkább kubikosnak vagy éjjeliőrnek, esetleg vállalja a börtönt és a halált is? A pribéket, aki parancsra meggyújtja a máglyát a wellsi bárd alatt, vagy a bárdot, aki “dalolva ment lángsírba”, mert “nem tudta mondani, hogy éljen Eduard”?

Ilyen – és csak ilyen – döntések előtt kérdezhetjük meg magunktól: szabad vagy? Ilyenkor viszont kutyakötelességünk feltenni e kérdést. Igen: ennyi az ember szabadsága. Kevés? Tarthatjuk kevésnek, de elég volt és elég ahhoz, hogy az emberi történelem során milliók adták érte életüket, ami persze csak közvetett bizonyítéknak tekinthető és mindenesetre ellentmond az engelsi meghatározásnak. Nem akkor vagyok szabad, ha önként vállalom valamiféle szükségszerűséget, hanem ha magam dönthetem el, mit tartok vállalandónak s azt vállalhatom és szolgálhatom is, esetleg még parancsolóbb, kívülről, mások által diktált szükségszerűségek ellenében is. Ismétlem, mert azt hiszem, nem lehet elégszer elmondani: a szabadság tehát a szolgálat szabadsága, amely a szabadság szolgálatává válik, ha döntéssel az önkibontakoztatás, az önmegfejtés, a krisztusi megfogalmazás szerinti tökéletesedés szolgálatába álltam. Kevés? Lehet. De ez az aszkéták, a szentek, a mártírok szabadsága. A lutheri “itt állok, nem tehetek másképp” szabadsága.

A minden ellenállással szemben új utakat törő gondolkodók, kutató tudósok, művészek, az önmagukat szinte rab-szolgaként hajszoló élsportolók szabadsága is... Mindenesetre az emberi tudatfejlődés fáklyavivőinek önemésztő szabadsága, amelynek sajnos véres zászlói alatt mindig legjobbaink hullanak el.

Rend

Történelmünk nagy paradoxona, hogy az ember hosszú távon – és itt nem évtizedekben, hanem évszázadokban kell gondolkodnunk – nem képes elviselni semmiféle rendet, rend nélkül viszont rövid távon sem képes élni. Ez a paradoxon adja a történelmi fejlődés lüktetését, ahogy azt a költő József Attila látta és utolérhetetlen tömörséggel leírta:

*“Én fölnéztem az est alól
az egek fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a múlt szövőszéke
és megint fölnéztem az égre
álmaim gőzei alól
s láttam, a törvény szövedéke
mindig fölfeslik valahol.”*

Bolygónk az anyag szigorúan megszabott törvényei szerint fejlődött és fejlődik, s még e változtathatatlan törvények szövedéke is felfeslett egyszer, az önmagára reflektálni tudó, emberi én-tudat megjelenésével, ahogy azt Teilhard de Chardin-nál láttuk, aki szerint e “felfelé” kezdődött a földtörténet legújabb korszaka, a nooszférának, a szellemi rétegnek a kialakulása, melynek egyedüli hordozója – legalábbis földi viszonylatban – az ember.

Abba a kérdésbe, hogy mi a szellem, nyilván nem szabad belemennünk, mert úgysem tudunk rá válaszolni. Ezen azonban nem szabad fennakadni, hisz végeredményben azt sem tudjuk, mi az anyag, ami azonban nem akadályoz meg bennünket abban, hogy megjelenési formáinak és tulajdonságainak ismeretében sok mindenféle felhasználjuk. Ugyanez vonatkozik az energiára is, amelyről egyébként még száz évvel ezelőtt sem tudta senki, milyen közeli rokonságban áll az anyaggal. Gondoljuk meg: a rádióaktivitást Becquerel 1896-ban fedezte fel, Einstein speciális relativitás-elmélete 1905-ből, a Bohr féle atommodell 1913-ból származik! Lehetséges, hogy így járunk majd a szellemmel is, ami persze még mindig nem jelenti azt, hogy akkor majd tudni fogjuk, micsoda.

Annyi bizonyos: akármi légyen is, rendkívül hatékony erőt képvisel. Kis bolygónk a tudósok mai becslései szerint 4-5 milliárd évvel ezelőtt alakult ki s rajta hosszú időn keresztül a ma már általunk is többé-kevésbé ismert fizikai, vegytani, majd az utolsó mintegy 570 millió évben biológiai törvények szerint szigorú rendben mentek a dolgok egészen a diluvium (pleisztocén) közepéig, amikor is megjelentek az első emberszabású lények; s a méltatlanul sapiensnek nevezett homo (sapiens: tudó, bölcs, értelmes) csak alig 40.000 éve lépett a színre, s e rövid idő elég volt neki arra, hogy végzetesen összekuszálja a rendet, reménytelenül túlnépesítse és a pusztulás szélére vigye ezt a kicsiny, de hát mégiscsak 4-5 milliárd éves égitestet. Ha így nézzük, azt kell mondanunk, hogy az ember és a szellem megjelenése nem tett jót a Földnek, ezen azonban nem érdemes siránkozni, változtatni ugyanis nem tudunk rajta. El kellene azonban gondolkodnunk azon, hogy vajon miért kellett ennek így történnie s hogy nem tudnánk-e elfordítani valamiképpen a magunk felidézte végzetet.

Az emberi történelem start- s így a földtörténet utolsó törésvonala nyilván azon a ponton húzódik át, amelyen valamelyik még bizonyára nagyon majomszabású, de már két lábra emelkedett ősrünk szembe-fordult a természet rendjével és a saját génjeiben is

évmilliókon át rögzült törvényekkel. Képzeljük el: a lecsapó villám meggyújtja az erdőt vagy a szavannát, fejvesztetten menekül minden élőlény, a leghatalmasabbak is, a mamut, a megacérosz és a rinocérosz, a kardfogú tigris, az óriás-oroszlán, a barlangi medve... De a szinte minden más teremtménynél satnyább kétlábú megáll, visszafordul s azon kezd gondolkodni, hogyan hajthatná igájába a minden fenevadnál hatalmasabb és veszélyesebb szörnyeteget: a tüzet! És a gondolatot a tett követi! Ó igen: a görög mitológia Prometheusza több, mint mese: a titán, aki ellopja a tüzet az istenek oltáráról az ember számára. Ugyan-ez a genezis nyelvén a bűnbeesés: az ember szembefordul a Teremtő által megszabott renddel, leszakítja a tudás fájának tiltott gyümölcsét. Ahogy Theillard de Chardin megfogalmazza: a teremtmény megpillantja önmagát önnön tudata tükreben és ezzel, ahogy József Attila megfogalmazta: felfeslik a törvény szövedéke.

Mitológia, vallás, filozófia, költészet, természettudomány... Az ember tragédiája mindegyik szemléletében azonosnak látszik. "Ez örült sár, ez istenarcú lény" (Vörösmarty) "tudásra törpe, vakságra nagy" (Madách). Megáldva vagy megverve a szabadsággal, azzal a képességgel, mely lehetővé teszi számára azt, hogy kilépjen a teremtett rendből, amivel szembefordul önnönmagával is. Kétségtelenül skizoid – tudathasadásos – állapot, s ezt talán semmi nem mutatja világosabban, mint a rendhez való viszonya, amely történelme folyamán számtalan változáson ment keresztül, valójában mégis mindig azonos maradt. Az adott rend megtagadása új rend meg-alkotását követeli, s ha az új rend már adottnak számít, jön az új tagadás, melyet ismét új rend követ... Mindig változó tartalom mindig ugyanazt a formát követve, mint ahogy az egyenletesen áramló pataokban is mindig más víz rohan mindig azonos hullámokat verve. Így megy ez a nagy törés vagy felfeslés óta, valószínűleg így ment azelőtt is, a különbség "csak" annyi, hogy a szellem megjelenése irdatlanul felgyorsította a dolgok menetét. Az első egysejtűek meg-jelenésétől az emberig csaknem 600 millió év telt el; az emberi kultúra első, maradandó jegyei, a barlangfestmények, mindössze harmincezer évesek.

Az idő-faktornak valószínűleg nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani, hisz' sub specie aeternitatis – az örökké-valóság szemszögéből – jelentéktelen. Ennek ellenére: ha elfogadtuk munkahipotézisként a tételt, hogy a teremtésnek van valami értelme és célja, akkor valószínűnek kell tartanunk azt is, hogy a változások ütemének ez a lélegzetelállító felgyorsulása sem véletlen. Még az is el-képzélhető, hogy az emberi species létének értelme és célja éppen ebben a gyorsulásban keresendő, mintha a Teremtőnek valamilyen oknál fogva egyszerre nagyon sürgössé vált volna a dolog. Ha csak a bioszféra rendjeinek egymásutánját vizsgáljuk is: az első egysejtűek megjelenésétől az első gerincesekig 160 millió év telt el; további 150 millió év után jelentek meg a dinoszauruszok, amelyek azután ismét mintegy 150 millió évig uralkodtak a Földön; az első emlősök a felső kréta-korban bukkannak fel s csak újabb 100 millió év után jelenhetett meg az ember. Arról már szinte szólni sem érdemes, hogy az élet (bios) "atomjának" tekinthető első fehérjemolekulák létrehozásához 2,5 milliárd évre volt szüksége Földünknek, ami csak azért érdekes, mert ebben is megmutatkozik, hogy az új minőség, az élet megjelenése is már bámulatos gyorsulást hozott magával, hiszen az élet előtti (previtális) évmilliárdok meglehetősen homogén fejlődésével szemben a bioszféra alig 600 millió évében 12 egymástól jól elkülöníthető földtörténeti kort fedeztek fel a tudományok a kambriumtól a ma is folyamatban lévő "negyedkorig" (quartaer). S ha meggondoljuk, hogy e korok legrövidebbike (triász) is 34 millió évig tartott, mialatt csak annyi történt, hogy az óriáspáfrányok között elszaporodtak a dinoszauruszok különböző fajtái, s összevetjük ezzel a homo sapiens sapiens megjelenése óta eltelt negyvenezer év alatt végbement változások már szinte áttekinthetetlen tömegét, akkor azt kell mondanunk, hogy az ütemváltás enyhén szólva szédületes.

A fejlődés iránya viszont változatlanul az egyszerűtől az összetett felé halad, s ebben még a teremtő akaratot és a fejlődés irányítottságát tagadó, mindent a természetes kiválasztódás materialista elméletével magyarázó neodarvinisták is kénytelenek igazat adni a mélyen keresztény hitű paleontológus-antropológus Teilhard de Chardin-nek, aki az összetettség (komplexitás) fokát tekinti a fejlődés paraméterének, s a bioszféra eddig legösszetettebb képződményét, az önreflexióra képes, az én-tudatot hordozó emberi agyvelőt a legújabb földtörténeti kor és réteg – a nooszféra – primus motorjá-nak.

E talán érdektelennek látszó és ezért unalmas geneológiai fejtegetéseket azért kellett előrebocsátanom, hogy megértsük, miért létfontosságú éppen ma, amikor a már legalábbis részben felvázolt okok miatt az emberi történelem eddig legnagyobb válságában vergődünk, minél előbb minél tisztábban látnunk az emberi szabadság és az emberi rend viszonyát. Mert: az emberi eszmélkedés előtti évmilliárdok alatt a fejlődés kizárólag az anyag inherens (belső) törvényei szerint haladt, az ember számára szinte elképzelhetetlen lassúsággal. (Itt csak mellékesen jegyezzük meg: a materializmus és az idealizmus között, helyesebben az anyag illetve a szellem elsődlegessége körül folytatott viták igazában már régen értelmüket veszítették, tekintettel arra, hogy mind az atom(mag)fizika, mind a mikrobiológia legújabb kutatásai alapján egyre nehezebben tartható fenn a vita alapját képező feltevés, mely szerint az emberi öntudat kialakulása valamiképpen ellentétben állna az anyag inherens törvényeivel, ennek további taglalása azonban szétvetné e kis eszme-futtatás kereteit.) Témánk szempontjából az a fontos, hogy az öntudatra ébredő, a természet tudattalan erőit – a tüztől az atomenergiáig – (cél)tudatosan a maga szolgálatába kényszerítő ember új minőség az evolúcióban. Az, hogy leigázza a természetet s ezzel megbolygatja, sőt néha teljesen fel is forgatja annak rendjét, miáltal arra kényszerül, hogy maga alkotson új rendet magának, érthetővé teszi az ember és a természet kettősségének (dualitásának) látszatát s elfedi szemünk elől azt a tényt, hogy az emberi rendek (rendszerek) ugyanolyan törvényszerűségek szerint váltakoznak, mint a bioszféra tudat előtti rendjei; ezt azonban csak azóta tudjuk (véljük tudni), amióta az emberi történelmet annak tekintjük, ami: a kultúrák egymásutánjának, vagy pontosabban: az egymást váltó kultúrák időbeli sorozatának. Eps ez a felismerés még nagyon fiatal. A nagy úttörő, a nápolyi Vico Gianbattista (1668-1744) műve “Az új tudomány a nemzetek közös természetéről” a szerző korában semmi visszhangot nem kapott. Kerek száz év múlva ugyanez a sors jutott a lipcsei Ernst von Lasaulx (1805-1865) írásának (“Egy régi, a tények igazságán alapuló történelemfilozófia új kísérlete”, 1856); további ötven év telt el, míg Frobenius Leo bevezette a kulturmorfológia fogalmát, Lamprecht Kurt a kultúrtörténeti módszert (1900) s Breysig Kurt megírta az “Újkor kultúrtörténelmét” (1900-1901). A szemléletet végsőkéig menő következetességgel Spengler Oswald és Toynbe J. Arnold, valamint a már többször említett Teilhard de Chardin alkalmazták az emberi lét értelmét, okát/célját fürkésző műveikben.

A továbbiakhoz tisztáznunk kell természetesen, hogy mit is értsünk kultúrán. A latin cultura szó eredetileg megművelést illetve megműveltséget jelentett elsősorban termőföldre vonatkoztatva, a-melyet az ember művi beavatkozással kényszerített arra, hogy abból teremjen lehető legtöbbet, amire az embernek szüksége van. A szó értelme azonban egyre tágult, hamarosan magába foglalt mindent, amit a természet magában, magától, azaz az emberi szellem beavatkozása nélkül soha nem hozott, nem hozhatott volna létre...

Ez persze a lehető legsoványabb – ennek ellenére mégis talán legátfogóbb – meghatározása annak, hogy mit értünk kultúrán. Idézhetnénk természetesen számtalan, sokkal bővebb, jobbnál jobb és szebbnél szebb definíciót; teljesen önkényesen és csak a gyorsabb továbbjutás kedvéért kettőre szorítokozom:

“Nos, hogyan írjuk le emberi fogalmakkal a görögök kultúráját, vagy a magunkét, a napnyugatit, vagy bármelyiket az ujjaikon összeszámolható tíz vagy húsz kultúra közül? Magam az emberi fogalmak szerint e kultúrák mindegyikét úgy tekinteném amíg él, mint

jellegzetes fáradozást egyetlen, hatalmas, közös vállalkozás érdekében, visszapillantásban pedig mint e vállalkozás jellegzetes tapasztalatainak gyűjteményét. Ez a vállalkozás illetve a tapasztalatok az alkotó tevékenységre irányuló fáradozásokból születnek. Az emberiség – véleményem szerint – minden kultúrában megpróbál felülemelkedni a pusztán emberi, a primitív emberi léten, eljutni a létezés magasabb, szellemi módozataihoz. Ez a cél nem írható le, mert még soha, sehol nem értük el, helyesebben: egyetlen emberi társadalom sem érte el még. Lehet, hogy egyes emberek, férfiak, nők elérték, legalábbis el tudok képzelni egyes szenteket és bölcseket, akikről elhiszem, hogy személyes életükben elérték ezt a célt, legalább annyiban, amennyiben a magam gondolkodásában fel tudom fogni azt. De ha élt is néhány ilyen megihletett nő és férfiú, olyan társadalom nem létezett még, amely egészében a kultúra hordozója lett volna. A kultúra – ahogy mi értjük – mozgás és nem megállapodottság, utazás, nem kikötő. A kultúra célját még egyetlen kultúra sem érte el, a szentek közössége nem született még meg e világban. A legkultúráltabb társadalmak tagjainak többsége még a kultúra fejlődésének csúcsein is nagyon közel maradt a primitív emberi léthez. Egyetlen társadalom sem volt képes egészében birtokolni azt, amit a szellemi fejlődés során elért... “ (A. J. Tonbyee)

“Civilizáció és kultúra valamely nép életmódjának teljességét jelenti... Mindkettő magában foglalja azokat az értékeket, normákat, intézményeket és a gondolkodásmódot, amelyeknek a társadalom egymásra következő generációinak sora elsődleges jelentőséget tulajdonított. Brendel számára a civilizáció elsősorban »kulturális teret, lakóhelyet« jelent. Wallenstein meghatározása szerint a kultúra »világszemlélet, szokások, hagyományok, struktúrák sajátos szövevénye, amely történelmi egészet alkot s e jelenség különböző változataival koegzisztál, ha nem is mindig egyidejűleg«. Dawson meghatározása: »a kultúra egy bizonyos nép különleges és sajátos alkotó tevékenységének eredménye«... A kultúrát döntően meghatározó elemeket megnevezték már az athéniek is, amikor biztosították a spártaiakat arról, hogy nem fogják elárulni őket a perzsáknak: »Sok minden s igen nagy dolgok tiltják meg ezt nekünk, még ha akarnánk is. Először is a felégetett és lerombolt isten-képek és templomok, amelyek miatt véres bosszút kell állanunk, mielőtt megbékélhetnénk azokkal, akik felelősek mindezért. Továbbá a minket is minden hellénekkal összekötő vér- és nyelvrokonság, a szentségek, az áldozati ünnepek és az életmód közössége. Gyalázatos lenne az athéniectől, ha el akarnák árulni mind-ezt.« A vér, a nyelv, a vallás és az életmód közössége tartotta tehát össze a görögöket, ez különböztette meg őket a perzsáktól és minden más nem-görögtől. A kultúrát meghatározó elemek közül azonban legfontosabb a vallás, ahogy azt már az athéniek is hangsúlyozták. Az emberi történelem nagy kultúráit általában azonosítjuk a nagy világvallásokkal; s emberek, akiket összeköt a közös származás és a nyelv, képesek halomra gyilkolni egymást – ahogy azt ma Libanonban, a volt Jugoszláviában vagy Indiában látjuk – csak azért, mert különféle isteneket imádnak.” (S.P. Huntington)

A kultúra tehát az a rend, amelyet az ember alkot önmagának, miután kilép a bioszféra természet-alkotta rendszeréből. Azt, hogy az emberi rendek – a kultúrák – a minőségi különbség ellenére éppúgy a bioszféra törvényei szerint születnek, fejlődnek, élnek és halnak, mint az egyes élőlények és fajok, tekinthetjük megnyugtatónak vagy nyugtalanítóknak, örvendetesnek vagy szomorúnak, ígéretesnek vagy kétségbeejtőnek, ez teljesen közömbös, változtatni ugyanis nem tudunk rajta. A különbség csak annyi, hogy egy-egy kultúra élettartama összehasonlíthatatlanul hosszabb, mint az egyes élőlényé, viszont összehasonlíthatatlanul rövidebb, mint valamely fajé. (A faj szót itt a latin species = fajta értelmében használom.) Az egyes ember élete még ma is átlagosan 60-70 évig tart: a mintegy három millió éves emberi faj utolsó hajtása, a homo sapiens körülbelül negyvenezer évvel ezelőtt jelent meg, s azóta húsz-egynéhány kultúrát hozott létre, melyekből korunkban még hat tekinthető élőnek, s ezek közül egy sem fiatalabb ezer évnél. Nos, bizonyára érdemes

lenne eltűnődni azon is, miért van ez így, jelen eszmefuttatásunk szempontjából sokkal fontosabb azonban a kérdés: a kultúrát alkotó és hordozó elemek, a közös származás, nyelv, szokások, hagyományok életmód, életszemlélet és vallás között miért éppen e legutóbbi – a vallás – az az elem, amely nemcsak a többivel együtt, hanem sokszor a többitől függetlenül s néha még a többivel ellentétben is elsőrendű hordozója a kultúrának? Azt, hogy ez így van, lehet vitatni, sőt tagadni is, a tétel helyességét azonban éppen az utolsó évtized történései igazolták és igazolják napról napra.

Mindenekelőtt azt kell természetesen tisztáznunk, hogy mit is értsünk az egyébként oly egyértelműnek látszó, hétköznapi rend szón. Éppen a leggyakrabban használt szavak értelmén általában nem szoktunk gondolkodni. Hányszor mondjuk azt: ez vagy az nincs rendben, tehát rendbe kell tenni; s ha ez sikerült, akkor úgy véljük: no, ez most rendben van, amivel körülbelül azt állapítjuk meg, hogy – véleményünk szerint – minden úgy van, ahogy lennie kell. Ezzel nincs is semmi probléma, amíg valami meghibásodott szerkezet – legyen az karóra, kerékpár, gépkocsi, számítógép vagy űrrakéta – megjavításáról van szó: ha a szerkezetet rendbe hoztuk, az azt jelenti, hogy minden alkatrésze a maga helyén van és hibátlanul ellátja feladatát, minek következtében az egész szerkezet rendeltetésének megfelelően működik.

És itt kezdődnek a nehézségek, ugyebár. Mert nyilván csak akkor mondhatjuk valamiről, hogy rendben van, ha rendeltetésének megfelelően működik, ezt viszont csak akkor állíthatjuk, ha ismerjük a rendeltetését. Ha nem, akkor csak azt állapíthatjuk meg bármiről is, hogy létezik, esetleg működik is, fogalmunk sem lehet azonban arról, hogy valóban rendben van-e. A jobb megértés kedvéért legyen megengedett egy kis fantázia-játék: tegyük fel például, hogy az első Mars-expedíció tudósai szomszédos bolygónk valamely pontján 1024 (210) öklömnyi kristálygömbre bukkannak, melyek kétségtelenül megállapítható szabályszerűséggel vonzzák, űzik és taszítják egymást, miközben ritmikusan változó, de számunkra érthetetlen és értelmezhetetlen röntgensugarakat küldenek mondjuk a Sziriusz felé. Kétségtelen, hogy létező és működő szerkezeetről – rendszerről – van szó, azt azonban, hogy a szerkezet jól – tehát rendeltetésének megfelelően – működik-e, nem tudjuk megállapítani, tekintettel arra, hogy fogalmunk sincs rendeltetéséről. Vagy fordítva: tegyük fel, hogy az emberihez hasonló értelemmel rendelkező, idegen űrutasok szállnak le a Marson, és megtalálják azt a nem is olyan régen elkallódott szondát, amely minden valószínűség szerint valami szakadékba zuhant, ettől függetlenül mégis vidáman sugározza rádióadásait, amelyek azonban nem érhetik el a földi megfigyelőket. Képzeltbeli, derék űrutasaink éppoly zavartan vakarhatják a fejüket (ha van nekik), mint a mi – ugyancsak képzeltbeli – Mars-kutatóink az említett kristálygömb-szerkentyű láttán: megállapíthatják, hogy kétségtelenül létező és működő rendszerrel van dolguk, nem tudhatják azonban, hogy ez a rendszer nincs rendben, mert nem felel meg eredeti rendeltetésének.

Miért volt szükségem erre a kis fantázia-kiruccanásra? Nos, legyen szabad emlékeztetnem eredeti kiindulásunkra: feltettük a kérdést, hogy van-e értelme, célja, rendeltetése létünknek s a létnek általában, s megállapítottuk, hogy erre a kérdésre csak két válasz lehetséges: vagy az, hogy nincs, vagy az, hogy van, de az az emberi értelem számára felfoghatatlan és megismerhetetlen. Ne felejtsük el: nem vetettük el az első lehetőséget, csak azt mondtuk, hogy ebben az esetben nemcsak felesleges, hanem lehetetlen is tovább gondolkodni; ezért a második tételt fogadtuk el munka-hipotézisként, s ebből kell kiindulnunk akkor is, amikor rendet akarunk teremteni a rend dolgában.

Mert hát amint láttuk: a rend önmagában nem értelmezhető fogalom, csak akkor lehet kezdeni vele valamit, ha ismerjük a rajta kívül fekvő (filozófiai szaknyelven: transzcendens) rendeltetést. A-miből persze – éppúgy mint a szabadsággal kapcsolatban – messzemenő következtetések adódnak kényszerítő erővel. Általában az a meggyőződésünk, hogy az embertől függetlenül létező természet, a fizika, kémia, biológia s egyéb tudományok

eszközeivel felmért és felmérhető világ “rendben van”, amíg az ember bele nem kotnyeleskedik; szigorúan véve azonban csak azt mondhatjuk: mindez egyetlen, hatalmas, kétségtelenül alaposan megszerkesztett rendszert alkot, amely általunk is – már annyira amennyire – felismerhető törvények szerint kifogástalanul működik. Azt, hogy működése emberi szemmel nézve irgalmatlan, nem írhatjuk terhére, az irgalom kizárólag emberi fogalom, mondhatnánk azt is: kultúrtermék; s úgy melleleg: irgalmat az emberi szerkentyűk sem ismernek, a betonkeverő sem áll le, ha véletlenül belepottyan egy gyermek. Voltaképpen megtévesztő dolog tehát a természet rendjéről beszélni, mert az, hogy a természetnek – amelyen itt és most az egész, emberen kívüli, teremtett világmindenséget értem – van célja, értelme és rendeltetése, s hogy az egész “gépezet” annak megfelelően működik, tehát nemcsak szerkezet és rendszer, hanem rend is, legfeljebb feltevés, esetleg csak jámbor óhaj. Illetve: hit kérdése, amivel azonban máris visszakanyarodtunk a vallás problémájához, mielőtt azonban ebbe belemennék, legyen szabad a tisztelt Olvasó megértését kérnem azért, hogy a következőkben a “természet rendje” helyett “természetes rendszerről” beszéljek. A biztos megértés kedvéért rögzítsük még egyszer a különbséget: a rendszer a renddel ellentétben nem transzcendens fogalom. Bármely rendszer – vagy szerkezet – létezhet és működhet önmagán kívül fekvő cél, értelem és rendeltetés nélkül is; a mai cézium- vagy rubinium-atomórák például a végtelenségig mérhetik az időt, miközben 300.000 évenként legfeljebb egy másodperccel térnek el... mitől? Attól az időszámítási rendszertől, amely közben értelmét veszítette, mert kitalálója, az ember talán már rég eltűnt a Föld színéről. A rendszer, a szerkezet azonban megmaradt, működik, működése önmagában véve értelmes is, csak értelme nincs... Mindezt azért hangsúlyozom ennyire, hogy világosan lássuk: milyen nehéz dolga volt és van az embernek, amikor kilép a természetes rendszerből és rendet kell alkotnia önmagának. Az emberi közösség fejlődésében ez a döntő, ugrásszerű minőségi változás, amely megfelel az egyén én-tudatra ébredésének; a két folyamat az időben minden bizonnyal egymással párhuzamosan, helyesebben egymással elválaszthatatlanul összefonódva játszódtott le.

Következésképpen: az ember csak akkor tudhat rendet teremteni önmagának, ha előzőleg képet alkot közösségének rendeltetéséről. Amíg lehet tehát vitatkozni – vitatkoztak és vitatkoznak is eleget – arról, hogy a teremtés egésze, a létező világmindenség valamely célra irányul-e (filozófiai szaknyelven: teleológikus-e), addig ez az emberi rend esetében még csak nem is kérdéses. Minden emberi rend, kultúra alapköve a transzcendens cél, a végső rendeltetés meghatározása, s miután erre vonatkozó ismeretekkel nem rendelkezünk, legfeljebb elképzeléseink lehetnek, s ezeket az elképzeléseket a vallások szolgáltatják – ha szolgáltatják.

Tévedések elkerülése végett: a vallást, illetve vallásokat itt és most nem hívő keresztény, hanem a tisztán racionálisan gondolkodó ember szempontjából elemezzük, mint az emberi rend, a kultúra legfontosabb hordozóját. A vallás a lexikon(ok) szerint: a közösségi tudat természetfölötti erők és lények létezésébe vetett hiten alapuló formája; vagy másképpen: az érzékelhető világ határainak átlépése az értelmet adó túlvilág felé... Különböző vallás-definíciókkal (meg-határozásokkal) köteteket lehetne megtölteni, hiszen nincs a filozófiatörténetnek egyetlen jelentős gondolkodója sem, aki ne foglalkozott volna behatóan a vallás jelenségével. A mi szerény kis eszme-futtatásunk számára azonban elég ennyi. A lényeg ugyanis a hit abban (a vallástalan gondolkodó számára a feltevés), hogy az általunk megismerhető, időnek és változásnak alávetett – relatív – világon kívül létezik a magasabb rendű, ha úgy tetszik mélyebb és igazabb, örök és változatlan – abszolút – valóság, amely alfa és omega, eredet és vég egyben, s hogy létünk, sőt az egész világ létezésének célja, értelme és rendeltetése ez abszolút valóság megközelítése, végső fokon teljes érvényre juttatása itt e Földön, mely cél elérésével befejeződik az emberi történelem.

A vallásos világkép tehát teleologikus (a görög telos szó célt jelent), azaz valamely transzcendens célra irányuló, mint ilyen természetesen feladatok elé állítja mind az egyes embert, mind az emberi közösségeket, s erkölcsi parancsolatai messzemenően meghatározzák egy-egy kultúra jellegét. Itt nincs hely arra, ennek a kis tanulmánynak nem is feladata az, hogy elemezzük az egyes vallások erkölcsi követelményeit, erre nincs is szükségünk, ennyit azonban el kellett mondanunk ahhoz, hogy világosan lássuk azt, amit mai világunkban oly sok oldalról próbálnak elködösíteni, tudniillik, hogy emberi rend csak vallásos – transzcendens – alapon képzelhető el, tehát csak akkor és úgy, ha abból a hitből – vagy legalább feltevésből – indulunk ki, hogy az általunk megismert és megismerhető világ mélyén (alatt? mögött? fölött?) létezik az abszolút valóság, amely döntően meghatározza az előbbi eredetét, végcélját, értelmét és rendeltetését. Elnézést kérek azért, hogy ezt ennyiszor ismétlem, de vannak dolgok, amelyeket nem lehet eléggé hangsúlyozni. Sok szónak is egy a vége: emberi rendet illetve az annak alapjait képező erkölcsiséget csak vallásos hitre lehet felépíteni. Nota bene: ebből a szempontból a marxizmus-leninizmust is “vallás”-nak kell tekintenünk, hiszen egy transzcendens elképzelésből, az osztály nélküli és ezért “tökéletes” emberi társadalom utópiájából kiindulva építette fel mind más emberi rendnél embertelenebb és kegyetlenebb világát. S ami az abszolútum létezését, sőt fogalmát is elutasító gondolatrendszereket – ateizmus, materializmus, utilitarizmus, evolucionizmus, monizmus, (neo)darwi-nizmus, (neo)pozitivizmus, behaviorizmus – illeti: egyik sem tudta igazolni, minden, tiszteletre méltó szellemi erőfeszítés ellenére sem a francia filozófus Pierre Bayle (1647-1706) véleményét, amely szerint nincs szükség transzcendens (isten)hitre az erkölcsiség megalapozásához. Márpedig erkölcsiség nélkül nincs – el sem képzelhető – teherbíró emberi rend.

A Tisztelt Olvasó, aki hajlandó volt türelmesen követni ezt az eszmefuttatást, most már joggal teheti fel a kérdést: no de kérem, mire jó ez az egész okoskodás, nem felesleges-e minden ilyenféle spekuláció, érdemes-e egyáltalán időt és erőt áldozni effajta tépelődésekre, nincs-e igaza nagy költőknek, Kölcsey Ferencnek, aki egyik legkeserűbb versében (Vanitatum vanitas) írta az alábbi sorokat:

*És ti bölcssek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles?
Mámor bírta koponyátok
Platon s Arisztoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítmány
Mindenféle tudomány.*

No persze: eltekintve attól, hogy e sorokat éppen olyan ember írta, akinél többet szinte senki nem tépelődött nemzet, haza s az emberiség sorsán, egyre fenyegetőbb jelenünk parancsoló erővel megkívánja, hogy legalább eltűnjünk e fenyegetettség okain abban a reményben, hogy talán orvosolhatjuk még a legnagyobb bajokat.

Nos, a szabadság kérdését boncolgatva azt mondtuk: korunk egyik súlyos – talán legsúlyosabb – betegsége a szabadság fogalmának végletes eltorzulása. Legalább olyan súlyos azonban a rend fogalmának, illetve a rendhez való viszonyunknak eltorzulása; azt valószínűleg nem is kell külön hangsúlyozni, hogy e két torzulás elválaszthatatlanul összefonódik s egymást kölcsönösen gerjesztve sodorja a világot, vagy legalábbis a nyugati kultúrkört a teljes összeomlás felé.

Jelenünk válsága természetesen nem mai keletű. Gyökereit a 17. században kell keresnünk, az európai felvilágosodás kezdeteinél, amikor az ember elég ismeretet gyűjtött már ahhoz, hogy vakon bízzék a “tisza értelem” – a ráció – hatalmának korlátlanóságában,

ab-ban, hogy minden kérdést megoldhatunk s boldoggá tehetjük az emberiséget, ha kivezetjük a tudatlanság sötétjéből a tudás fényébe, ami ugyebár nagyon egyszerű dolog, csak meg kell tanítani az embereket, hogy használják értelmüket, mellyel minden embert egyenlő mértékben látott el a természet.

E jámbor és naiv tévhitet ma mosolyoghatunk vagy sírhatunk, de nem vehetjük zokon elődeinknek. Hiszen mint minden nagy, szellemi (fel)fordulás, a felvilágosodás is nagyon ártatlanul kezdődött, voltaképpen már jóval korábban, a holland gondolkodó Hugo Grotius (1538-1645) egyszerű megállapításával, mely szerint Isten sem teheti meg, hogy kétszer kettő ne négy legyen. A jámbor hollandus persze éppúgy nem is álmodott a következményekről, mint mondjuk Einstein az atombombáról, amikor felállította a speciális relativitás elméletét, s valószínűleg nem írta volna le ezt a mondatot, ha tudta volna, hogy alig százötven évvel később a francia forradalomban az egyébként ateistának nem is nevezhető Robespierre az értelmet ülteti az Isten trónjára. Az egyik ponttól a másikig vezető, gondolati úrutazás nagyon érdekes, erről azonban könyvtárakat írtak tele mások, s attól tartok, nem lettem sokkal okosabb azáltal, hogy – úgy ahogy – átrágtam magamat ezen az irtatlan kásahegyen. A hosszú út főbb állomásai: az angol empirizmus (Bacon, Hobbes, Locke, Berkeley, Hume), Spinoza panteizmusa, a francia és a német racionalizmus (enciklopédisták, Leibniz, Wolff, Herder, egészen Kantig). No persze: az emberi gondolkodás öntörvényűségét felfedez-te már Aristoteles, nem vonták kétségbe sem az egyházatyák (Hieronimus, Szent Ágoston), sem a skolasztikusok (Abelard, Albertus Magnus, Aquinoi Szent Tamás), de egészen a 17. századig senkinek nem jutott eszébe, hogy az öntörvényűségben mindenhatóságot lásson, s éppen az öntörvényű emberi gondolkodás legjelesebb bajnokai – Descartes, Newton, Leibniz, Kant – soha nem gondoltak arra, hogy akár a fizikai, akár a szellemi világ öntörvényűségének felismerése alapján kétségbe vonják a törvények megalkotójának, Istennek létét. Materializmusról (anyagelvűség) és ateizmusról (istentagadás) szigorú értelemben csak a 18. század közepétől beszélhetünk, s mindkettő csak a 19. században ölt vallásos jelleget, Fichte, Feuerbach, Marx és Nietzsche műveiben s követőik fejében. S azt, hogy ez hová vezetett éppen a minket itt és most elsősorban érdeklő rend szempontjából, a 20. század rettentő történései után talán nem kell részleteznünk.

Éppen ezen a téren nagyon jelentős s bizonyára nem véletlen, hogy a felvilágosodás gyakorlati, politikai elméi még a 18. század végén is mereven elutasították az ateizmus gondolatát, mégpedig nem is annyira vallási vagy filozófiai alapon, hanem sokkal inkább nagyon is gyakorlati, politikai megfontolásból. Az amerikai forradalom gondolkodói és az új világ alkotmányának megteremtői kétségkívül a felvilágosodás gyermekei voltak, ennek ellenére az USA egyetlen tagállamának alkotmányából sem hiányzik az Istenre, valamint a túlvilági jutalomra vagy büntetésre való hivatkozás, és John Adams, – az amerikai függetlenségi nyilatkozat társszerzője, Massachusetts állam alkotmányának megalkotója, Georg Washington után az USA második elnöke – írta le az alábbi, látnoki erejű szavakat:

- “Megtörténhetnék valóban, hogy a népek kormányzása olyan emberek kezébe kerül, akik a legvigasztalanabb hitet vallják, mely szerint az ember nem több mint a szentjánosbogár és a mindenségnek nincsen Atyja? Ki lehet kényszeríteni ilyen felfogással a tiszteletet az ember mint olyan iránt? Nem ez – sokkal inkább – a legbiztosabb eszköz arra, hogy a gyilkolást éppoly mindennapi és érdektelen dologgá tegyünk, mint a verebek lelövöldözését, s hogy éppoly ártatlanul irtsunk ki így egy népet, mint ahogy lenyeljük egy darab sajtban a baktériumtenyészetet?”

S egyik, a forradalmi konvent előtt tartott beszédében (1794. május 7-én) maga Robespierre is kijelentette: nem tud elképzelni ateista törvényhozást, mert a törvények megalkotóinak rá kell tudniok hagyatkozni az emberi lélek vallásos érzésére, amely az erkölcsi parancsokat valamely ember fölötti, büntető vagy jutalmazó hatalom fogalmával köti össze.

Röviden: a felvilágosodás gondolkodói tudták minden filozófiai és teológiai vonatkozástól függetlenül, hogy erkölcsiség, hatékony és tartós emberi rend s így kultúra is elképzelhetetlen Istenbe, transzcendens túlvilágba, a lélek halhatatlanságába vetett hit nélkül. E felismerés igazságát a 20. század bizonyította iszonyatos módon: az egyetlen – szocializmusnak nevezett – kísérlet rend, erkölcsiség és kultúra megteremtésére transzcendens alapok nélkül eleddig elképzelhetetlen szenvedések tömegét zúdította az emberiségre; s úgy mellesleg: még ennek a tébolynak is szüksége volt egy “evilági túlvilág”, az osztály nélküli társadalom utópiájára ahhoz, hogy felépíthesse iszonyatosan embertelen, de történelmi méretekben tisztavirág életű rendjét.

Ezt ma már láthatná – de sajnos nem látja – mindenki és sokan nem is akarják látni. Ezen persze csodálkozhatnánk, mert azok után, hogy a szocializmus szent nevében alig nyolcvan év alatt hozzávetőlegesen 250 millió embert irtottak ki a történelemben eddig páratlan kegyetlenséggel és rendszerességgel, elmebajosnak és potenciális tömeggyilkosnak kellene tartanunk minden embert, aki hisz még a szocialista eszme bármely változatában; a magyarázat azonban nagyon egyszerű: a dialektikus materializmusra épített marxizmus-leninizmus az evilági túlvilág ostoba ígéretével és primitív álvallásos jellegével a gondolkodásra rest, de öntudatlanul is transzcendens útmutatásra vágyó tömegek lelkében kielégítette azt az igényt, amelyet a felvilágosodást követő szellemi, gazdasági és társadalmi elvilágiasodás miatt a keresztény egyházak már a múlt század közepe óta nem tudtak és sajnos ma sem tudnak kielégíteni. Két okból beszélek elsősorban a kereszténységről és a nyugati kultúráról: először azért, mert a többi világvallás – főképpen az iszlám és a buddhizmus – távolról sem vesztett annyit horderejéből, másodsor, mert a szocializmusnak nevezett álvallás – sajnos – teljes egészében a nyugati szellemiség “terméke”.

Elnézést kérek azoktól, akik e fejtegetéseket túlságosan elméletinek és terjengősnek találják; lehet, hogy igazuk van. Mentségemre szolgáljon: negyven év gondolati vívódásait próbálom összesűríteni, amire mindenekelőtt magamnak volt – és van – szükségem, hogy végre belevághassam fejszém a voltaképpen fába: mai helyzetünk elemzésébe, minek során – attól tartok – sokakat súlyosan meg fogok bántani, holott ez igazán nem áll szándékomban.

A már többször is említett S. J. Huntingtonnak kétségtelenül igaza van abban, hogy mai világunk törésvonalai a több mint ezer éves kultúrák közötti, földrajzi határokon húzódnak. Az utolsó tíz évben a lángok valóban szinte kivétel nélkül nem politikai, nem is nemzeti vagy nemzetiségi, hanem kulturális, pontosabban: vallási választóvonalak mentén csaptak fel és égnek elolthatatlanul; gondoljunk csak a volt Jugoszlávia területén lefolyt s még mindig folyamatban lévő borzalmakra, a volt Szovjetunió ázsiai részének déli határaitra, ahol a csecsen háború a jéghegynek csupán csúcsát képezi, India, Pakisztán és Kína összecsapásaira Kasmir körül, az iszlám fundamentalisták földrajzi határoktól független vérengzéseire, vagy az iszlámon belül a siiták és szunniták közötti, szakadatlan villongásokra. Ezek a különböző törésvonalakon egyre hevesebben felcsapó lángok azonban elfedik szemünk elől az igazi és egyetlen frontot, amelyen már évtizedek óta folyik korunk igazi, nagy háborúja, mondhatnám azt is: a harmadik világháború, egyelőre még vértelenül, de korántsem áldozatok nélkül.

Ami a továbbiakat illeti: előre kell bocsátanom, hogy mindaz, ami következik, csak egyéni meglátás, különbejáratú magánvélemény, könnyen lehet tehát, hogy az említett front és háború csak az én képzeletemben létezik, s magam lennék a legboldogabb, ha sötét látomásom nem felelne meg a valóságnak, mert ha – ne adj’ Isten – igazam van, akkor igaza volt az ugyancsak már többször is említett Oswald Spengler -nek is, aki több mint nyolcvan esztendővel ezelőtt vetette papírra a “Napnyugat alkonya” (Untergang des Abendlandes) c. hatalmas munkájában a következő sorokat:

“Ez a jelentése a nagy történelmi bukásoknak, melyek közül az antik kultúra

pusztulásának körvonalai állnak előttünk legkivehetőbben, miközben már ma világosan érezzük mind magunkban, mind magunk körül saját kultúránk pusztulásának előjeleit, a »napnyugat alkonyát«, amely menetében és időtartamában pontosan megfelel az előbbinek és a jövő évezred első évszázadaiban fog befejeződni.”

No persze, ha Spengler a huszas években megsejthette volna, milyen mértékben gyorsulnak fel az események századunk során, akkor valószínűleg a jövő évezred első évtizedeiről beszélt volna, ezen azonban nem múlik semmi. Az általam remélhetőleg csak elképzelt, de nagyon is valósnak látott front nem ismer földrajzi vagy politikai határokat és globális abban az értelemben, hogy két részre osztja a világnak minden társadalmát, s az egymással öntudatlanul vagy legfeljebb féltudatosan szemben álló, sajnos nagyon egyenlőtlen erők ellentéte feloldhatatlan. Az egyik, ha nem is feltétlenül nagyobb, de összehasonlíthatatlanul hatalmasabb tábor azokat egyesíti, akik a világszerte omló-bomló rend helyében a felvilágosodás által megindított értelem-kultusz jegyében transzcendens vonatkozások nélkül akarnak világméretű – globális – rendet teremteni; a másik táborba azok tartoznak, akik tudják, hogy emberi rend nem létezhet, vagy legalábbis nem lehet tartós, teherbíró és emberhez méltó transzcendens vonatkozások, túlvilágba, az emberi értelmet meghaladó, rendező erőbe s a lélek halhatatlanságába vetett hit nélkül. Ha nagyon le akarnánk egyszerűsíteni a dolgot, azt mondhatnánk: ez az ellentét a vallástalanság és vallásosság, a hitetlenek és az istenhívők örök és kibékíthetetlen ellentéte, amely természetesen mindig is jelen volt az emberiség életében, de csak századunkban vált a történelmet közvetlenül alakító hatóerővé.

Mindez persze nagyon elvontnak, elméletinek látszik, de nem az. Meggyőződésem, hogy az emberiség – így nemzetünk – jövője azon fordul meg, milyen új rendet alkotunk magunknak. Az ugyanis aligha vitatható, hogy a keresztény erkölcsiségen alapuló rend a 17. század közepe óta hanyatlóban van s ma már gyakorlatilag nem is létezik, vagy legalábbis romokban hever. Nem tudom, kell-e, érdemes-e ezt nagyon bizonygatni. Nézzünk csak körül a magunk háza táján. A napnyugati kultúrkörhöz tartozó országokban – ha ide számítjuk Délamerikát és Ausztráliát is – az emberiségnek körülbelül egy harmada él. Ezeknek az embereknek túlnyomó többsége megkeresztelkedett, helyesebben megkeresztelődött, rendszerint közvetlenül születése után. Az a kis keresztvíz és az egyházi szertartás nem tesz azonban kereszténnyé senkit. Elnézést kérek, tudom, hogy ez nagyon cinikusan hangzik, de így van – sajnos. Különösen a fejlett ipari országokban, az ú. n. jóléti társadalmakban a keresztény gondolkodás, vallás, eszme- és értékrendszer semmiféle szerepet nem játszik akár az egyének, akár a közösségek életének alakításában. Ismét bocsánatot kell kérnem: tudom, hogy ez az állítás hihetetlennek tűnik, sokak számára felháborító, de megint csak azt kell mondanom: sajnos így van. Pedig azt is tudom, hogy még mindig meglepően sokan látogatják a templomokat és az istentiszteleteket, azt sem vonom kétségbe, hogy a templomba járó keresztények többsége istenhívő – ha nem is föltétlenül istenfélő – ember és nem komédiázik; azt viszont állítom, hogy közöttük is elenyésző kisebbséget képeznek azok, akik valóban ismerik a keresztény vallás eszme- és értékrendszerét és még sokkal kevesebben követik – vagy tartják legalább követendőnek – a tíz parancsolatot, annak Krisztus által a Hegyi Beszédben mérhetetlenül megszigorított változatáról már nem is beszélve.

A kép természetesen ennél is sokkal kedvezőtlenebb, ha a keresztény címkével ellátott társadalmak egészét nézzük. Ne áltassuk egymást s önmagunkat: az ún. jóléti társadalmak népességének túlnyomó többsége fikarcnyit sem törődik vallási kérdésekkel. Előfordul persze, hogy mindenre elszánt közvéleménykutatók felteszik az embereknek a kérdést: hisznek-e Istenben, túlvilágban és/vagy a lélek halhatatlanságában, s ilyenkor a megkérdezettek 60-70%-a általában kissé bizonytalan igennel válaszol. Azt azonban – tudtommal – soha nem kérdezi senki senkitől, hogy ebből a homályos hitből ki milyen következtetést von le hétköznapi életének alakítására. Erre a kérdésre – attól tartok – zavart

hallgatás lenne a válasz, vagy még inkább csodálkozás, mert mi köze van ennek a gyakorlati élethez, a hétköznapokhoz, amelyeknek kaotikus rendjében az “aki bírja marja” elv uralkodik.

Kaotikus – magyarul zűrzavaros – rend? Nos, ilyen van, abban kell élnünk és élünk is, úgy ahogy, egyre növekvő viszolygással, életünket ugyanis nem érezzük rendezettnak, legfeljebb szabályozottnak, s a szabályok, melyekhez igazodnunk kell, nemcsak terhesek, hanem nagyon sokszor értelmetlenek, igazságtalanok és ostobák is. Egyetlen mai társadalom sem alkot ma rendet, legjobb esetben is csak rendszert, mint egy hatalmas óraszerkezet, amelynek megkopott és sokszor foghíjas fogaskerekei nem illeszkednek már pontosan egymásba, s bár az egész még működik valahogy, hiányzik a legfontosabb: a mutatók, minek következtében az egész szerkezet és működése is értelmetlenné válik.

Ennek ellenére a szabályok, törvények létjogosultságát, sőt szükség-szerűségét természetesen senki sem vitatja igazából, kivéve a szerencsére ma sem túlságosan nagy számú anarchistákat, akik mindenféle rend – és rendszer – gondolatát is elutasítják; ilyenek persze mindig is léteztek s mindig is az elmeorvoszat hatáskörébe tartoztak, vagy legalábbis kellett volna tartozniuk. Régebben lefejezték, felnégyelték, megégették, karóba húzták vagy kerékbe törték őket, amit semmiképpen nem helyeselhetünk, nemcsak azért, mert az eliminálás (kiküszöbölés) e barbár módszerei sértik humánus érzelmeinket, hanem azért, mert e szerencsétlenek nyilvánvalóan nem bűnözők, hanem gyógyíthatatlan, ön- és közveszélyes elmebetegek. Más kérdés persze, hogy kiküszöbölésük a köz szempontjából mindig is hasznos és szükséges volt és lenne, tekintettel arra, hogy mindenféle kezelés teljesen reménytelen; ez azonban voltaképpen mellékes kérdés. Az emberiség túlnyomó többsége ugyanis mégsem elmebajos és szeretne – ha nem is mindig tudatosan – rendben élni, olyan rendben, amelynek ismeri – vagy legalábbis ismerni véli – célját, értelmét, rendeltetését s amelynek boldogan alávetné magát szabad akaratából. Ilyenre azonban nem talál, s arra már nem is gondol, hogy maga alkosson ilyen rendet magának. Nem, a túlnyomó többség, az átlagember nem töri ilyesmin a fejét, általában nem töri a fejét semmin, lévén a fejtörés fölöttébb fáradságos és praktikus szempontból meglehetősen haszontalan tevékenység. Hadd legyek ismét őszintén és keserűen goromba: az átlagember egyszerűen hedonista (a görög szó hédoné élvezetet jelent), abban az értelemben, ahogy azt a görög bölcselő Sokrates legméltatlanabb tanítványa, Aristippos (Kr. e. 435-366) megfogalmazta: egyetlen gondja az élvezetek keresése, sőt halmozása, illetve a kellemetlenségek – fájdalom, szenvedés, vagy akárcsak a hiányérzet és unalom – elkerülése. Az ilyen ember természetesen állati szinten él, bár ezt általában nem tudja s természetesen soha nem ismerné el; az állattól csak annyiban különbözik, hogy ez állati szintű lét céljainak elérésére igénybe veheti – veszi is – emberi értelmét.

Az átlagember persze nemcsak ma ilyen, ilyen volt mindig is: emberi értelemmel felszerelt, korlátlanul önző fenevad. A túlnyomó részben ilyen egyedekből álló emberi közösségekben tehát egyetlen rend elképzelhető: az állatfalkák rendje, mely kizárólag az erő elvén alapul, amelyre azonban az állatvilágban sem épül társadalom. Az állati “társadalmak” – a méhek, hangyák, természetek közösségei – már egészen más “elvek” alapján működnek. Lehetséges, hogy már ezen a síkon is érvényesül a transzcendencia elve? Mert a kaptár vagy a boly fennmaradása az egyes állat szempontjából transzcendens célnak tekinthető, ami nem változtat azon, hogy az állat-társadalmak az egyedek biológiai programozásának alapján léteznek, évmilliók óta változatlanok, nem fejlődőképesek s így nincs történelmük. A biológiai programozás szerint falkaállatnak tekinthető ember viszont programozásától függetlenül, sőt annak ellenére alkot társadalmat, a kultúrát teremtő szellem erejével, s a kultúra alapköve – amint láttuk – mindig a transzcendens, vallásos hit.

Az ember-állat persze mindig is kísérletezett rendalkotással pusztán az értelmére támaszkodván. Arra már az ógörög hedonisták is rájöttek, hogy a csupán testi gyönyöröket

hajszó emberek csordájából soha nem nőhet ki társadalom; már az imént említett Aristippos legnevesebb követőjének, az athéni Epikurosnak (Kr. e. 341-271) gondolkodásában nem az élvezet (hédoné), hanem a boldogság (eu-daimonia) a cél, amely leginkább a kiegyensúlyozott mértékletesség útján közelíthető meg. Ez az eudémonizmusnak nevezett filozófiai irányzat – éppúgy, mint a hedonizmus – a keresztény életszemlélet uralomra jutásával föld alá szorult ugyan, valójában mégis ez határozta meg a széles tömegek életét. Eszmei síkon a 18. században bukkant fel újra, bizonyára nem véletlenül az ú. n. ipari forradalom idejében. James Watt (1736-1819) zseniális találmánya, az 1769-ben szabadalmazott gőzgép gazdasági téren korábban elképzelhetetlen távlatokat nyitott meg az emberiség előtt, megszülethetett a társadalmi eudémonizmusnak tekinthető utilitarizmus, amely szerint az emberi együttélés célja és feladata a lehető legmagasabb fokú jólét biztosítása a lehető legtöbb egyed számára. (Lásd: Adam Smith /1723-1790/, Jeremy Bentham /1748-1832/, John Stuart Mill /1806-1873/, hogy csak a legfontosabb neveket említsük.) Ami természetesen rendkívül tetszetős célkitűzés ennek bővületében élünk – helyesebben vergődünk – ma is. Az utilitarizmus, magyarul haszonelvűség (a latin utilitas szó magyarul hasznót jelent) lerombolta ugyanis a keresztény világ transzcendens értékekre alapuló rendjét, nem teremtett azonban új értékrendet, éppen azért nem, mert nem tudott, nem is akart transzcendens alapokra illetve célokra hivatkozni. Erkölcsisége nagyon egyszerű: jó az, ami az általános jólétet növeli, rossz az, ami azt csökkenti. Ami – mint már mondtuk – nagyon jól hangzik, a baj csak az, hogy nem működik a dolog, mert valójában mindenki csak a maga életszínvonalának emeléséért ügyködik, keveset, sőt semmit nem törődik azzal, hogy jólétét esetleg mások kárára növeli. A gyakorlat nem igazolta és igazolja az utilitarista filozófusok optimizmusát, amely szerint a liberális utilitarizmusból, a kizárólag önérdéküket szolgáló egyedek szabad versenyéből kialakulhat olyan társadalmi rend, melynek keretében mindenki, vagy legalábbis a túlnyomó többség egyre jobban – vagy mondjuk inkább: kellemesebben – él. Az utilitarista életfelfogás először a vadkapitalizmus, majd a még annál is százszor rosszabb, szocializmusnak nevezett államkapitalizmus rendjéhez vezetett. A szabadon burjánzó vadkapitalizmus szörnyűségein később sokat enyhített ugyan az ú. n. szociális piacgazdaság, ez sem tudott – és tud – viszont változtatni azon, hogy a mai emberiség egy negyede a jólétben, háromnegyede pedig a nyomorban fuldokol.

Ennél is sokkal aggasztóbb azonban az erkölcsiség és a kultúra elképesztő züllése érdekes módon éppen az ún. jóléti társadalmakban. Ezen azonban nem szabad csodálkoznunk. Akinek volt szerencsétlensége nyomorogni életében, az tapasztalatból tudja, hogy a közös nyomor nagy összetartó erő, ha nem is teremt föltétlenül erkölcsiséget. A keveset az emberek sokkal könnyebben megosztják egymással, mint a sokat, ez is egyike az emberi lélek paradoxonainak. Ezt azonban csak mellékesen említem, mert nem változtat az alaptételen: pusztán az emberi értelemre alapozott rend, kultúra és erkölcsiség elképzelhető ugyan, ez az elképzelés azonban az egész emberi történelem folyamán mindig csak elképzelés maradt, s a megvalósítására irányuló kísérletek iszonyatos eredményekhez vezettek. A történelem tanúsága szerint rend, erkölcsiség és kultúra mindig csak valamely transzcendens, vallásos hit alapján jött létre s maradt fenn csaknem minden esetben évezredek át. Ilyen transzcendens hit elképzelhető természetesen vallás nélkül, az alázatos emberi értelem felismerése alapján is, ez lenne Kant értelem-vallása (Vernunftreligion), melynek alaptétele: Istent létét bizonyítanunk nem lehetséges, hinnünk szükséges. Ez azonban megint csak elképzelés. Történelmi tény, hogy a rendet, kultúrát és erkölcsiséget teremtő transzcendens hit mindig is valamely személyhez kötött, túlvilági, “isteni” kinyilatkozáson alapult. A (vallás)történelem öt világvallást ismer, amelyek alaptétele legvilágosabban az általunk apostoli hitvallásnak ismert szöveg első mondatában jut kifejezésre: “Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és Földnek teremtőjében.” E világvallások között a legidősebb, de történelmileg legjelentéktelenebb az

ortodox-zsidó vallás, amely csak a zsidóság történelmi szétszórattatása által vált világvallássá, s amelynek alapját a kétségtelenül történelmi figurának tekinthető Mózesnek (Kr. e. 13. század) a sinai hegyen osztályrészül jutott isteni kinyilatkoztatás képezi. A következő kinyilatkoztatást az ugyancsak történelmi személynek tekinthető Buddha Siddharta Gautama (Kr. e. 563-483) fogadta a “megvilágosodás fája” alatt. Őt követte Jézus Krisztus, a keresztény vallás megalapítója, majd Mohammed (570-632), az iszlám prófétája, aki az isteni kinyilatkoztatást – a Koránt – követőinek hite szerint egy Mekka közelében fekvő barlangban fogadta közvetlenül Gábor arkangyal kezéből. Ötödik világvallásnak tekinthető, legalábbis statisztikailag, a hinduizmus, amelynek gyökerei a Kr. e.-i 20 század Védáira nyúlnak vissza, amely azonban csak a Kr. u.-i 8. században jutott el az egyistenhit (monotheizmus) szellemi magaslatára. De e nagy világvallásoktól függetlenül is: minden korábbi társadalom erkölcsi értékrendje s kultúrája is valamely transzcendens, vallásos hiten alapult, ez kétségbevonhatatlan, történelmi tény.

Ez az, amit ma senki nem tud, nem mer vagy nem akar felismerni, még kevésbé kimondani, pedig világos, hogy a szétomló világrend helyére csak egy teljes, vallási megújulás teremthet újat. Erre a megújulásra azonban – úgy látszik – csak az iszlám képes, talán azért, mert a “legfiatalabb” vallás; meg kell azonban mondanunk, hogy megújulásának tünetei, az iráni ayathollák és az iszlám fundamentalistáinak bigott és sokszor vérgőzös megszállottsága minden egyéb, csak nem rokonszenves és ígéretes az emberiség – és az emberség – szempontjából. A keresztény egyházak megújulására sajnos nem lehet számítani, s ha a keresztény hit mégis megújulna, amiben jómagam reménykedem, sőt hiszek is, akkor az biztosan nem a mai keresztény egyházak kereteiben fog történni. De még ha ez be is következne, még mindig nagyon távol lennének egy új világrend kialakulásának akár a lehetőségétől is. Az emberiségnek ma legfeljebb 35%-a keresztény, túlnyomó részben persze csak névleg; s még ha elképzeljük is, hogy ez a nem egészen kétmilliárd ember valamilyen csodálatos hitbéli megújulás következtében egy csapásra valóban a Föld sójává változnék, semmi remény arra, hogy ez a megújult kereszténység hamarosan meghódíthatja a többi három- három és fél milliárdot. Egy új vallást alapító, új Messiásnak pedig valószínűleg még sokkal kevesebb esélye lenne arra, hogy megvalósítsa a Földön az “egy akol, egy pásztor” elképzelését.

Enélkül viszont az emberiség ha nem is a teljes pusztulás, de mindenesetre a rendezett együttélés formáinak összeomlása felé halad. Kisebb-nagyobb mézárások, sőt népirtások évtizedek óta folyamatban vannak, otthonukból, ősi életterükből kiűzött embermilliók kavarnak a világban minden cél és értelem nélkül, évente több millió ember pusztul éhen, főként gyermekek, egyre több teljesen ártatlan ember esik áldozatul különböző indokokból vagy gyakran minden indok nélkül elkövetett merényleteknek, s a még úgy-ahogy működő társadalmakban is állandóan vér folyik a rend egyre tehetlenebb őrei és a szédítő ütemben terjedő szervezett vagy szervezetlen bűnözés gátlástalan harcosai között húzódo, még csak nem is lokalizálható fronton, s e nem is mindig csendes, mindenütt jelenlévő háború áldozatai is többségükben teljesen ártatlan emberek, akiket becsapnak, meglopnak, megszarolnak, kirabolnak, megerőszakolnak, túsul ejtenek, meggyilkolnak, arról már nem is beszélve, hogy magzatok millióinak megölése az anyaméhben már nem is számít bűnnek... Mindezekhez járul kultúránk zuhanórepülése, a közízlés minden eddigi képzeletet felülmúló lezüllése, amelyet a szórakoztató iparnak nevezett maffia nemcsak a nyomtatott szó és kép, hanem még inkább az elektronikus médiumok sokkal szuggesztívebb hatalmával mélyít mindig tovább, tudatosan és célzatosan, szétrombolván ezzel nemcsak a magasabb kultúra iránti igényt, hanem a minden társadalom alapsejtjét képező családot összetartó normákat is.

Szándékosan nem beszélek erényekről vagy erkölcsökről, mert szomorú tapasztalataim szerint ezek a szavak a mai emberek – különösképpen a fiatalok – számára nem jelentenek fogalmat. Erkölcsiség – amint már többször leszögeztük – csak transzcendens

hit alapján képzelhető el, s az erényesség az erkölcsiség önkéntes szolgálatát jelentette. A klasszikus – ógörög és római – erkölcsfilozófia négy alapvető (kardinális) erényt ismert: a bölcsességet (prudentia), bátorságot (fortitudo), mértékletességet (temperantia) és igazságosságot (iustitia). A középkori teológia kiegészítette ezeket az “isten erényekkel”: hithűség (fides), remény (spes), és szeretet (caritas). Nem számítottak főerénynek, de a gyakorlati életben talán jelentősebb szerepet játszottak a szorgalom, türelmesség, állhatatosság, alázat és önmegtartóztatás, ez utóbbi különösképpen a nemiség (szexualitás) területén. Ásatag dolgok! Korunk erkölcsiségének – már ha lehet ilyesmiről beszélni egyáltalán – alapköve, hogy ne mondjam istensége a siker, “erényei” a hajlékony ügyesség, az erőszakos érvényesülés képessége az “önmegvalósítás” álarcában, az alkalmazkodó ravaszság, a gátlástalan önzés, és az élvezni tudás. Azok a kevesek, akik e mai világban megpróbálják a “klasszikus erényeket” gyakorolni, legjobb esetben is mulyának minősülnek.

Ezért beszéltem előbb a családdal kapcsolatban is inkább “normákról”. A norma mindenki által gyűlölt, de ismert és szükségből elfogadott fogalom, azt a minimális teljesítményt jelenti, amelyet mindenkinek nyújtania kell, aki nem akarja kizárni magát a közösségből. Ma már e legnyomorúságosabb erkölcsi alapérték is rendszerint csak a családnak nevezett ösközöség modern maradványaiban lelhető fel, ott is rendszerint már csak a biológiailag “beprogramozott” anyai szeretet formájában. A nő “ösztönösen szereti” gyermekeit, már ha egyáltalán megszüli őket, amire persze ma már senki nem kötelezhető, a magzatelhajtás világunk szinte minden civilizáltnak nevezett társadalmában megengedett. A világra jött gyermeket azonban általában még az apja is szereti, legalábbis gondoskodik róla, s bár a felbomló házasságok és a gyermeküket vagy gyermekeiket egyedül nevelők – főképp asszonyok – száma egyre gyarapodik, normálisnak mégis az tekinthető, hogy a házastársak együtt nevelik fel az utódokat, és csak az ásó, kapa s nagyharang választja el őket. A család tehát mint az emberi rend mikrokozmosza még úgy-ahogy állja a sarat, nyilvánvalóan két okból: egyrészt azért, mert biológiai gyökerekből táplálkozik, másrészt, mert transzcendens cél, a fajfenntartás – ha úgy tetszik: a gének továbbadása – szolgálatában áll.

A gyönyörű, de sajnos naív elképzelés, hogy valamely nagyobb emberi közösség – törzs, nemzet, társadalom vagy akár az egész emberiség – létét a család mintájára építsük fel és működtessük, mindig álom volt s bizonyára az is marad annak ellenére, hogy a történelem első nagy birodalmaitól kezdve egészen a középkor végéig szinte minden uralkodó – törzsfő, király, császár, kalifa, kán – alattvalói Istentől vagy istenektől rendelt atyjának tekintette magát, de természetesen még a legkiválóbbaknak sem sikerült akárcsak távolról is megközelíteni a család-társadalom utopisztikus ideálját.

Bele kell tehát nyugodnunk abba, hogy nincs és nem is lehetséges ideális, örökérvényű emberi rend. A történelem megmutatta azonban azt is, hogy voltak társadalmi rendek, amelyek tökéletlenségük ellenére évszázadokon, sőt évezredekken át működtek, úgy, ahogy... Ezek a rendek azonban – ugyancsak a történelem tanúsága szerint – kivétel nélkül vallásos hitre alapultak, amely mind az egyes embert, mind az egész közösséget valamely transzcendens cél szolgálatába kényszerítette. Mert hát kényszer nélkül soha nem ment a dolog, rend soha nem volt és nincs kényszer nélkül, talán nem is lehetséges, bár nem elképzelhetetlen.

“Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet!” fohászokodott nagy költőnk, József Attila. Ennek a fohásznak természetesen csak akkor van értelme, ha a szabadságot annak tekintjük, ami: a szolgálat megválasztásának szabadsága, ami visszafordítva a szabadság szolgálata is. A kérdés persze: elképzelhető, hogy az így felfogott szabadság valóban rendet szül? Erre a kérdésre viszont a mindennapi élet ezernyi változatban harsogja: igen! Sőt: nemcsak elképzelhető, hanem meg is valósítható. Mindennapi életünk nagyon sok területén találkozunk olyan renddel, amely kizárólag az így felfogott szabadság szüleménye. Számtalan példát sorolhatnék fel, legyen szabad itt csak kettőt említeni, paradés mutatóba.

Gondoljunk egy együttesre - emberi közösségre -, amely célul tűzi ki Johann Sebastian Bach H-moll miséjének, vagy Ludwig van Beethoven IX. szimfóniájának megszólaltatását. Mindkettőhöz nagy zenekar és kórus szükséges, az előbbihez hat szólóénekes és egy orgonaművész is, mindent összevéve száz, százhusz, esetleg száznegyven ember, vagy annál is több. Parányi, de nem jelentéktelen emberi közösség, amelynek minden egyes tagja önálló egyéniség, a legkülönbözőbb tulajdonságokkal, képességekkel és felkészültséggel. Ezek az emberek valószínűleg semmivel nem jobbak, nem is rosszabbak bármely más, akár kisebb, akár nagyobb közösség tagjainál, ha ismerik is, nem föltétlenül szeretik vagy tisztelik egymást, bennük is munkálkodik minden emberi gyöngeség, hiúság, féltékenység, irigység, vetélkedésre és viszálykodásra való hajlam. Ennek ellenére tökéletesnek, ideálisnak nevezhető közösséget alkotnak, hiszen valamennyien szabad döntés alapján – senki nem kényszerít senkit arra, hogy muzsikáljon vagy énekeljen – állanak egyetlen, közös, minden egyed számára transzcendens cél szolgálatában, mely nem egyéb, mint egy rég elhunyt zseni csodálatos zenei alkotásának lehető leghívebb és leghatásosabb megszólaltatása.

Mindenki, aki játszott valaha zenekarban bármilyen hangszeren is, vagy énekelt énekarban, tudja, hogy ez a lehető legnagyobb kötöttséget, ha úgy tetszik: szolgálatot jelenti, hogy a karmester minden intése vagy szemvillanása kérlelhetetlen, megfellebbezhetetlen parancs. Ez a teljes kötöttség mégsem rabság, hanem iskolapéldája a közös célt önként szolgáló, szabad egyedek közös akaratából születt rendnek.

Akinek ez a példa túlságosan elvont vagy éppenséggel érthetetlen, gondoljon a sokkal kisebb és egyszerűbb labdarugó-csapatra. Arra sem kényszerít senki senkit, hogy rúgja a bőrt, aki azonban a pályára lép csapatja mezében, önkéntes hordozójává, sőt alkotójává válik annak a rendnek, amelynek transzcendens célja a csapat győzelme. A labdarúgás szabályai természetesen sokkal tágabb teret engednek az egyénnek, mint amilyennel a muzsikussal rendelkezik a zenekarban, amelyben egyetlen hangot vagy ütemet sem szabad eltéveszteni; a labdarugónak szinte minden pillanatban döntenie kell arról, hogy mit s hogyan tegyen, e döntésében azonban már nem szabad, kutya-kötelessége minden esetben azt a lehetőséget választani, amely leginkább hozzájárulhat csapata győzelméhez. Itt persze szabad és lehet is tévedni, sőt még meg is lehet sérteni a szabályokat, ami gyakran meg is történik, rendszerint akaratlanul, néha azonban szándékosan is; az ellenfél biztos gól-helyzetben lévő csatárját elgáncsolni nem szép dolog ugyan, de minden jó háttvéd gondolkodás nélkül megteszi, ha úgy látja, hogy a következmények – szabadrúgás, sárga vagy akár piros kártya – kisebb rizikót jelentenek. A labdarugó-pályák rendje tehát messze nem olyan tökéletes, mint a zenekaroké, de éppen ezért talán emberibb, mindenestre érthetőbb.

Illuzórikus lenne természetesen, ha nagyobb emberi közösségeket vagy az egész társadalmat a zenekar mintájára akarnánk megszervezni; embertársaink 99%-a egyszerűen nem képes az ehhez szükséges önfegyelmzésre, még a legsúlyosabb kényszer alatt sem, különösen nem hosszú távon. A labdarugó-pályák sokkal lazább és az indulatoknak is tág teret engedő rendjének kibővítése talán elképzelhető lenne, ha tudnánk olyan, általános egyetértésen (konszenzuson) alapuló célokat tűzni a társadalom elé, mint amilyen a csapat-győzelem a labdarugók számára, olyan célt tehát, amelynek önkéntes, de feltétel nélküli szolgálatában a társadalom minden egyes tagja képes és hajlandó a tőle telhető legjobbat nyújtani; ilyen célokat azonban a történelem tanúsága szerint – ezt nem lehet elégszer ismételni – csak valamely vallás tudott és tudhat az emberi közösségek elé állítani. Ne feledjük: a labdarugó is csak azért képes legalább kilencven percig teljes és feltétel nélküli, egyéni bevetésre az összjáték keretében, mert állandóan szemé előtt lebeg a győzelem istennője, akit a görögök Nike-nek, a rómaiak Victoriának neveztek és mindig szárnyakkal ábrázoltak.

Körben járunk, mint a nyomtató ló? Üres szalmát csépelünk? Lehetséges, sőt valószínű. Ez azonban nem változtat azon, hogy az emberiségnek a 21. században meg kell alkotnia az új, az egész Földre kiterjedő (globális) rendet, különben elpusztul, ha nem is teljes egészében, de bizonyára beteljesedik a költő Weöres Sándor még a hatvanas évekből származó, sötét látomása:

“... a Történelmi Tél itt füttyül immár. Az ember, tagjaiban öngyilkos hatalommal, vérében méreggel, fejében örülettel, mint a veszett kutya: nem tudni, mi végre jut. Ha új pusztító eszközeivel végigboronál népein: eljut a kerék és tűz elvesztéig, a beszéd elfeledtéig, a négykézlábig... A történelem eddigi véres sodra, bármennyi szépséget és fenséget hordott magában: immár a közös halál, vagy még rosszabb: tovább-vergődés folyton embertelenebb leszűkülésben...” (Weöres Sándor: Nehéz óra, a Tűzkút c. kötetben, Magvető, 1964.)

Azóta is vergődünk a “folyton embertelenebb leszűkülésben” és a “közös halál” Damokles-kardként hajszálon függ fejük felett. És ha őszinték akarunk lenni, meg kell mondanunk: az emberi értelemtől nem várhatunk segítséget, még csak reményt sem, hiszen az elmúlt évszázad tanúsága szerint minden, nagyszerűnél nagyszerűbb, technikai vívmány – és más fajta vívmányra nem tellett az értelemből – csak növelte és növeli a sebességet, amellyel a szakadék felé száguld az emberiség. Igen: higgadt, józan értelemmel nézve úgy látszik, hogy a 3. évezred 1. századában az emberi együttélés eddigi formáinak apokaliptikus összeomlása csak valamely isteni csoda által kerülhető el.

Csodákban persze már régen nem hiszünk, az egykoriakban sem, újaknak pedig még az elképzelését is nevetségesnek tartjuk. Pedig milyen egyszerű lenne minden, ha megjelenék fölöttünk valamely égi jel, ahogy a kereszt jelent 312-ben a Pons Mulviusnál Nagy Konstantinus hadainak, hirdetvén ezúttal az egész emberiségnek: “in hoc signo vinces”, e jelben győzedelmeskedel. Egy égi jel, amelynek alázatos és feltétel nélküli, önkéntes szolgálatában egymásra találna minden ember és önnönmagára az emberiség, s megalkotná a “novus ordo saeculorum”-ot, az évszázadok, esetleg az egész évezred új rendjét. Ugy-e, milyen nevetséges elképzelés!

Istennek azonban – még ha hiszünk is benne – nem írhatjuk elő, hogy tegyen csodát, még kevésbé azt, hogy mikor, milyen és hogyan. Ezt tehát hagyjuk rá, ha hiszünk benne, s ha nem, akkor mi marad? Ismét csak az emberi értelem, melynek elégtelenségéről már annyit beszélünk. Az alapvető kérdés tehát: mit mondhat a tisztességes, önnön elégtelenségét alázatosan fel- és elismerő emberi értelem az adott helyzetben, amelyből ő maga nem lát, nem láthat kiutat?

Nyilván nem sokat. Annyit azonban megállapíthat - már megint ismétlem –, hogy az általunk ismert történelemben minden tartós és teherbíró társadalmi rend valamely vallásos hitre alapult és elenyészett, ha az alapokat képező hit megrendült. Azt is megállapíthatja viszont, hogy voltak történelmi pillanatok – napok, hónapok, esetleg évek, mindegy, hiszen történelmi léptékkal mérve az évek is csak másodpercnak számítanak –, amelyek vallásos hit és transzcendens cél nélkül is egységbe kovácsoltak közösségeket, mint például az egyébként oly széthúzó görögöket Salamisnál Kr. e. 480-ban Xerxes ellen, Spartacus szedett-vedett rabszolgaseregét Kr. e. 73-ban Róma ellen, Dózsa György vagy Münzer Tamás jobbágy-hadait (1514-ben illetve 1526-ban) a főúri önkény ellen, az északamerikai kontinensre részben kivándorolt, részben kitoloncolt, eléggé gyülelévész népséget 1776-ban az angol királyság mostoha gyámkodása ellen, a francia nemzetet 1789-ben a teljesen degenerálódott arisztokrácia zsarnoksága ellen, 1848-ban a németeket, lengyeleket, osztrákokat, magyarokat, olaszokat a Habsburg ház és Metternich abszolutizmusa ellen, 1953-ban a keletnémeteket, 1956-ban a lengyeleket és a magyarokat, 1968-ban a szlovákokat és a cseheket, 1980-ban ismét a lengyeleket a szovjet imperializmus ellen, mindig csak valami ellen, soha nem valamiért...

Igen: ezért tiszavirág életű minden forradalmi megmozdulás, akár elbukik, akár győz. A józan, higgadt emberi értelemnek sajnos azt is meg kell állapítania, hogy a történelem folyamán általános, mindenki által önként vállalt elkötelezettség mindig csak pillanatokra jött létre s mindig csak valami ellen, soha nem valamiért...

Nem kell azonban föltétlenül a történelem e néha magasztos, de mindig véres és szörnyű, nagy pillanatait felidéznünk, hiszen a mindennapi életben is találkozunk ezzel a jelenséggel, sajnos mindig csak akkor, ha valamely emberi közösség egész létét fenyegető – egzisztenciális – veszedelemmel találkozunk. Az ilyen egzisztenciális fenyegetés, legyen az elemi csapás, mint árvíz, tűzvész, földrengés, járvány, vagy kívülről hirtelen ránk törő, gyilkos szándékú ellenség, először rendszerint pánikot okoz, de aztán sokszor órák alatt kialakul a rend, amelynek keretében mind az egyének, mind az egész közösség felülmúlják önmagukat, mindenki tudja irányítás és parancs nélkül is, mit kell tennie s azt meg is teszi, feltétel nélkül, teljes erejének bevetésével, adott esetben saját életét is kockára téve a nagy, közös cél, a túlélés szolgálatában, ami ugyan az emberi célok legnyomorúságosabbika, mégis elég ahhoz, hogy az egyedek szabadon vállalt elkötelezettségére alapuló, ideális rendet alkosson legalább addig, míg fennáll az egzisztenciális fenyegetettség; ennek elmúltával azonban szétfoszlik ez a rend is.

Az emberiség jövőjét – esetleg – biztosító, új, az egész Földet átölelő rend tehát csak háromféleképpen képzelhető el. Jöhet egy új Messiás, vagy egy új felirat az égen, aki/amely térdre kényszeríti az egész emberiséget s az új, vallásos hit erejével megalkotja az évszázadokra érvényes, új rendet, amely azután új kultúrát szül; amihez isteni csoda kellene, ez tehát nem tartozik a mi hatáskörünkbe. Ha Isten így akarja megmenteni az emberiséget, ám tegye, bár tenné minél előbb! A másik lehetőség az oly sok, az örület határán mozgó lángelme látomása, amelyet nagy költőnk, Vörösmarty Mihály fogalmazott meg talán legtömörebben: "...majd, ha tanácsot tart a Föld népsége magával, és eget ostromló hangokon összekiált, s e zajból egy szó válik ki dörögve: igazság..." Prózára fordítva: ha az egész emberiség – vagy legalább annak túlnyomó többsége – általános megegyezésre (globális konszenzusra) jut az igazság értelmezésében s megvalósításának szándékában; ami persze emberi csoda lenne, tehát sokkal valószínűtlenebb és elképzelhetlenebb, mint az isteni. S a harmadik, a legnyomorúságosabb elképzelés sem kecsegtet sikerrel: valahogy le kellene ültetni ezt a meglehetősen infantilis emberiséget valamely gigantikus osztályteremben, hogy megmagyarázzuk a ma már csak-nem hat milliárd éretlen lurkónak: nézzétek, gyerekek, iszonyatosan nagy bajban vagyunk ám, mert együtt és valamennyien szédítő sebességgel rohanunk az emberi történelem eddig legmélyebb szakadéka felé, amelybe belezuhanván eljutunk a költő Weöres Sándor látomásáig, a kerék és a tűz elvesztéig, a beszéd elfeledtéig, a négykézlábig; az egész emberiség mint fajta (species) az egzisztenciális fenyegetettség állapotában leledzik, s ha már nem másért, hát össze kellene fognunk a megmaradásért, a pusztta túlélésért, úgy, ahogy össze szoktunk fogni kicsiben árvíz, tűzvész, földrengés esetében, hogy mentsük a menthetőt, ha nem is magunk, de legalább a közösség számára, amelyben élünk s amelyért élni eddig talán eszünkbe se jutott... Mert ha nem vagyunk képesek erre az összefogásra, éppúgy el fogunk pusztulni, mint ezelőtt 150 millió évvel a dinoszaurioszok, amelyek nem voltak képesek alkalmazkodni az új életfeltételekhez...

No persze: miért hinné el ezt nekem bárki is, mikor nálam sokkal okosabb embereknek sem hitte el senki?

Kerek harminc évvel ezelőtt a világ egyik legtekintélyesebb kutatóintézetének, a Massachusettsi Institut of Technology (MIT)-nek tudósai az akkor mint- egy hetven tagot számláló Római Klub (Club of Rome) megbízása alapján a kor legnagyobb teljesítményű számítógépén kiszámolták, hogy legkésőbb a 21. század közepe táján, tehát úgy 2050 körül belezuhanunk az említett szakadékba, ha nem tudunk gyökeresen változtatni azokon a

gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi mechanizmusokon, amelyek irányítják és megszabják az emberiség létét. Óvatosan, de nagyon határozottan megfogalmazott végkövetkeztetésük:

Az ember jelenleg, még egy rövid történelmi pillanatra kezében tartja a tudás, a technikai segédeszközök és a nyers-anyagforrások leghatékonyabb kombinációját, mindent, ami fizikailag szükséges ahhoz, hogy megteremtse az emberi közösség teljesen új formáját, mely generációkon keresztül fennmaradhat. Ami hiányzik: a hosszú távra szabott, realiztikus célkitűzés, amely az emberiséget az egyensúly állapota felé vezeti s az emberi akarat e célkitűzés megvalósítására... Az átmenet minden esetre fájdalmas lesz s rendkívüli követelmények elé állítja mind elménket, mind döntési készségünket. Ehhez az emberi történelemben eddig egyedülálló vállalkozáshoz csak az a meggyőződés adhatja meg a szükséges erkölcsi, intellektuális és alkotó erőt, hogy nem vezet más út a túléléshez... Végezetül nem szabad elmulasztanunk rámutatni arra, hogy az embernek éppúgy fel és át kell kutatnia önmagát, saját céljait és értékfogalmait, mint a világot, amelyet meg akar változtatni. Mindkét feladat véget nem érő odaadást és erőfeszítést kíván. Végso fokon azonban nemcsak arról van szó, hogy fennmarad-e az ember mint biológiai species, hanem arról is, hogy megmaradhat-e anélkül, hogy visszazuhanjon a lét olyan síkjaira, amelyeken már nem érdemes élni...”

Mindezt pedig nem álmodozó filozófusok vagy rajongó költők mondták, hanem higgadt és józan elméjű tudósok, négy éves – 1968-tól 1972-ig tartó – kutatómunka alapján, melynek során minden akkori ismeretet feldolgoztak az elektronikus számítástechnika akkori, legmagasabb szintjén. Munkájuk eredményét 1972-ben hozták nyilvánosságra “A növekedés határai” (The Limits to Growth) c. könyvben, amelyből a fenti idézetek is származnak. A könyvet egyszerre tizenegy nyelven adták ki, s bár milliók olvasták, semmi gyakorlati hatása nem volt. Érdekes, érdemes s talán szükséges is megjegyezni, hogy a kutatást és a könyv megjelenését a nemzetközi, ipari nagytőke (élen a német Volkswagenwerk-Alapítvánnyal) finanszírozta, azok a körök, amelyek a későbbiekben mindent elkövettek azért, hogy a maguk által pénzelt kutatások számukra fölöttébb kedvezőtlen eredményeit aláássák, nevetségessé tegyék s végül feltűnés nélkül elhantolják, ami a nyolcvanas évek elejére sikerült is nekik szinte teljes mértékben.

Mit akarok tehát én, aki szellemi remeteként most, harminc évvel később vergődöm ugyanezekkel a kérdésekkel, még hozzá a csak nagyon kevesek által ismert magyar nyelven? Megtehetném persze németül is, talán még könnyebb is lenne, a német kimondottan értekező nyelv, tapasztalatból tudom, hogy németül könnyebb tanulmányt írni, mint magyarul. De hát: nem akarok semmit. Szellemi testamentumot, véghagyatkozást – nem végrendeletet – írok, amelyet valószínűleg soha nem fog olvasni senki, akkor sem, ha németül írom. Ezen azonban nem múlik semmi, számomra csak az a fontos, hogy visszahagyjam, magammal úgyse vihetem, és ha mégis, mi haszna lenne ennek ott – nem tudom hol...

Ahhoz, hogy e hagyatékot megfogalmazzam, szükségesnek tartom – még egyszer – leszögezni: minden tisztességesen gondolkodó vagy legalábbis gondolkodni próbáló emberi elme, filozófusoké, költőké, tudósoké egyetért abban, hogy vagy sikerül megalkotnunk az emberi együttélés századokra szóló, új rendjét, vagy elpusztulunk, vagy – ami ennél is rosszabb – visszazuhanunk a történelem előtti létsíkokra, eljutunk a tűz és kerék elvesztéig, a beszéd elfeledtéig, a négykézlábig, ami persze lehetne boldog állapot is, ha az ember soha nem emelkedett volna ki belőle s ilyen magasra. A visszaesés viszont rettenetes, emberileg elviselhetetlen lenne.

Magamnak persze ugyan mindegy minden, már csak pár évem van hátra, valószínűleg nem érem meg az összeomlást vagy visszazuhanást, és ez érvényes az egész generációra, amelyhez tartozom. Gyermekeink viszont még megérhetik, s unokáink minden bizonnyal megérik, szegények. Nekik, illetve az ő nemzedéküknek hagyatkozom, nem mintha azt

hinném, vagy akárcsak remélném is, hogy megakadályozhatják a zuhanást, ehhez már késő, a történelmi pillanatot a mi nemzedékünk visszavonhatatlanul elszalasztotta. De ha ők – akár már a zuhanás pillanatában is – meg tudják fogni egymás kezét, talán nem zuhannak olyan mélyre, megmenthetik legalább a tüzet és a keretet, a beszéd képességét és kétlábúak maradhatnak. Sőt: talán még a gazdasági, társadalmi, politikai rendszerek immáron elkerülhetetlen, teljes összeomlása előtt vagy alatt megalkothatják azt az új rendet, amelyben mind maguk, mind az őket követő nemzedékek sorai anyagiakban nagyon szegényen ugyan, de emberségben gazdagabban élhetnek újabb évszázadokon át.

Pillanatra sem képzelem persze, hogy az, amit eddig mondtam s még mondhatok, segíthet rajtuk, hiszen bizonyára el sem éri őket. Ennek ellenére nem hagyhatom ennyiben, hiszen magam is látom, hogy e kis remény felvillantásával nyilvánvaló ellentétbe kerültem eddigi fejtegetéseimmel. Hiszen annyit bizonygattam, hogy az ember nem képes a maga erejéből szabadságon alapuló s így emberhez egyedül méltó rendet teremteni, ehhez transzcendens, vallásos hitre van szükség, amely az isteni kegyelem ajándéka s nem emberi értelem terméke. S mivel nem számolhatunk az egész emberiséget aláztatósan térdre kényszerítő új Messiásra vagy égi jelre, hogyan tartom – tarthatom – mégis elképzelhetőnek az új rend megszületését?

Hangsúlyozom: elképzelhetőnek, amiben nagyon bátortalanul ugyan, de benne foglaltatik az is, hogy lehetségesnek, vagy legalábbis nem lehetetlennek, bár természetesen nagyon valószínűtlennek. Nos, a kiindulás az eddigiek alapján remélem elég világos: teherbíró, tartós, emberhez méltó rend csak az emberi lét határain túlmutatóan hitt vagy feltett cél és értelem jegyében alkotható, ami a modern ember számára körülbelül annyit jelent, hogy nesze semmi, fogd meg jól. Nem lehetne-e azonban valóban jól megfogni e semmit?

Mit akarok ezzel mondani illetve kérdezni? Nos: már gyermekfővel rájöttem arra, hogy a legfőbb krisztusi parancsot, amely szerint nem-csak felebarátaimat, hanem esetleges ellenségeimet is szeretnem kellene, képtelen vagyok teljesíteni; sőt mi több, nemcsak fele-, hanem egész barátaimmal is bajban vagyok néha. S ha őszinte akarok lenni, meg kell mondanom, hogy két kezem tíz ujja is sok, ha össze akarom számolni, hány embert tudok – tudtam – szeretni egész életemben őszintén, igazán, fenntartás nélkül, úgy ahogy szeretni kell(ene). Szégyen és gyalázat? Minden bizonnyal az, szégyenkeztem és szégyenkezem is eleget emiatt, és nem vigasztal az sem, hogy e súlyos gyöngeségben bizonyára osztozik velem embertársaim legalább 99%-a, mert hát minden hiába: ha fejre állunk se tudunk szeretni parancs-szóra, én legalábbis nem vagyok képes erre, s erről még csak nem is tehetek. Amit viszont megtehetek, mert szabad vagyok az isteni parancsolat követésére, az annyi, hogy úgy teszek, mintha... Azaz: amennyire gyarló erőmből telik megpróbálok embertársaimmal – azokkal is, akiket ki nem állhatok (ami ritkán ugyan, de előfordul), azokkal is, akikről tudván tudom, hogy gyűlölnék s legszívesebben megfojtatának egy kanál vízben, sőt még azokkal is, akik ezt meg is kísérelték vagy megkísérlik – gyakorlatban és még gondolatban is úgy bánni, mintha szeretném őket...

Álnok, hazug élet? Voltaképpen igen. Ezt azonban magamon kívül csak Isten tudja, aki a szívekbe lát s bizonyára azt is tudja, talán meg is érti, hogy szeretetet érezni parancsszóra nem tudok, de tettetni igen. És az élet gyakorlatában a kellő következetességgel, mindhalálíg fenntartott, kegyes hazugság minden bizonnyal többet ér, mint a rideg, kegyetlen igazság. Valljuk be nyíltan: igaz, őszinte szeretet csak nagyon kicsiny közösségeket tart(hat) össze, általában csak a legszűkebb értelemben vett családot, s még azt sem mindig, hiszen ki ne tudná, hogy a testvérek olykor jobban gyűlölik egymást, mint bárki más? Ha tehát a családnál nagyobb emberi közösségek együttélését őszinte alapokra akarnánk helyezni, össze kellene ülnünk, egymásra mosolyogni s egymás szemébe mondani: gyerekek, avagy Hölgyeim és Uraim, ne játsszuk meg magunkat! Valamennyien tudjuk, hogy valójában ki nem állhatjuk és csak nagyon nehezen tudjuk elviselni egymást. Ebben ugyebár

valamennyien egyetértünk. Ennek ellenére, helyesebben éppen ezért egyezzünk meg viszont abban is, hogy megpróbálunk gyakorlatilag úgy élni, mintha igaz, őszinte szeretet kötne össze bennünket. Jó, jó, mindenki tudja, hogy ez jámbor hazugság, de ha kellő következetességgel fenntartjuk, sokkal szebb, gazdagabb, emberibb, vagy legalábbis elviselhetőbb lesz a közös lét valamennyiünk számára.

E “mintha” szellemében – és csak ebben – alkothatnánk meg az új emberi rendet is. Mert ha a fejünkre állunk is, ahogy szeretni, úgy hinni sem tudunk parancsszóra, hinni Istenben, túlvilágban, örök életben, Teremtőben és teremtettségben, mindabban, amiben hinnünk kellene ahhoz, hogy erkölcsi értékrendet alkothassunk magunknak, ami nélkül nincs sem társadalmi, sem gazdasági, sem politikai, sem semmiféle közösségi rend, s természetesen kultúra sincs. S ha ezt beláttuk, akkor be kell látnunk azt is, hogy egyetlen lehetőségünk a dinoszauruszok sorsának elkerülésére: úgy tenni, mintha hinnénk, s a közösségi létet, nemcsak a nemzetét, hanem az egész emberiségét is a Tízparancsolat, helyesebben a Hegyi Beszéd alapelveire építeni fel, akkor is, ha valójában nem tudunk hinni abban, hogy a két kőtáblát az Úr adta Mózesnek a Sion hegyén, s hogy Jézus Krisztus Isten egyszülött fia volt. Tennünk kell pedig ezt nem azért, hogy a túlvilágon üdvözlünk, hanem azért, hogy ezen a világon el ne vesszünk.

Számolnunk kell végezetül azzal is, hogy a “globalizáció” egyrészt az emberiség rémítő szaporodásának, másrészt a technika szédítő fejlődésének következtében elkerülhetetlen, de nem úgy fog bekövetkezni, ahogy azt tudós közgazdászok, pénzügyesek, politikusok és reklámbüvészek elképzelik s el akarják hitetni velünk. Bolygónk kapacitása ugyanis nem elegendő még ahhoz sem, hogy akár csak kétmilliárd ember számára is édenkertet teremtsünk, hat milliárdról már nem is beszélve. Az emberiség csak akkor élheti túl valamennyire is szervezett és emberhez méltó formában a 21. századot, ha a hit nélkül is vállalt vallásos elvek alapján úgy rendezzük be a Földet, mint egyetlen, hatalmas, nagyon szigorú, középkori kolostort, amelyben úgy élünk együtt valójában kiállhatatlannak érzett és tartott, esetleg utált és gyűlölt embertestvéreinkkel, mintha szeretnénk egymást, belátván azt, hogy a Krisztus szellemében értelmezett felebaráti szeretet ma már nem erkölcsi luxuscikk, hanem általános gazdasági, politikai és társadalmi kényszerűség.

Ettől a belátástól persze ma több fényévnyi távolság választja el a mai világot, amelyben mindenki a maga (vélt) igazát védi foggal-körömmel, minnek érdekében minden aljas hazugságra képes. Valószínűleg iszonyatos katasztrófáknak kell bekövetkezniük ahhoz, hogy az emberiség felismerje: a valóban globális, egzisztenciális fenyegetettség állapotából egyetlen kiút e nagy, univerzális, kegyes hazugság közös vállalása.

Jog

A jog szó is azon szavak közé tartozik, amelyeket szinte naponta szánkra veszünk, éppen ezért nem sokat törődünk azzal, hogy voltaképpen mit is jelent. Miért is törnénk a fejünket, mikor olyan világosnak látszik, mi mindenhez van jogunk! Az, hogy mihez nincs, általában nem nagyon érdekel bennünket.

Miért is érdekelne? Érdek csak azzal köt – köthet – össze bennünket, amit joggal követelhetünk. Minden más nyilvánvalóan érdektelen. A jog és az érdek szoros kapcsolata tehát kézenfekvő, vagy legalábbis annak látszik; A látszat azonban – mint oly gyakran – itt is csal.

Miért s hogyan? Kezdjük talán azzal, hogy a jog teljes mértékben emberi találmány, mondhatjuk azt is: kizárólag kultúrtermék. Az ábrándos költők és naiv zöld(fülű) politikusok által oly békésnek tartott természet kétségtelenül harmonikusan – kiegyensúlyozott összhangban – működik, csodálatra méltó rendje azonban a bellum omnium contra omnes –

mindenek harca mindenek ellen – elvén alapul, miszerint az erősebb a gyöngébb rovására él, érvényesül és tovább adhatja génjeit. Ez a természetes kiválasztódás rendje, amit persze nem Darwin talált ki, ő csak felfedezte, ha úgy tetszik: leleplezte azt. A természet csak funkciókat ismer, jogokat nem, aminek szinte nevetségesen ellentmondani látszik az a kétségbevonhatatlan tény, hogy a jog csaknem háromezer éves történelmében a természetjog (ius naturalis) fogalma játszotta a legfontosabb szerepet.

Ez az ellentmondás azonban rögtön feloldódik, ha közelebbről megvizsgáljuk e fogalmat; akkor ugyanis könnyű felismerni, hogy semmi köze a természethez. Kezdjük azon, hogy a természetjog – s egyáltalán a jog – fogalma nagyon fiatal képződmény, hiszen – mint már említettük – még háromezer éves sincsen. A mai ember számára persze bizonyára meghökkentő fiatalnak nevezni egy háromezer éves valamit, ezen azonban csak azok lepődnek meg, akik nem tudják, hogy legelső ősünk, a homo erectus, ezelőtt kb. 1,8 millió évvel egyenesítette ki a gerincét két hátsó végtagjára emelkedve, hogy a neandervölgyi embertípus százezer éves, s hogy az őt kiszorító – kiirtó – homo sapiens “csak” 35-40.000 évvel ezelőtt jelent meg a színen. Mi ehhez képest háromezer év?

A (természet)jog fogalmának atyái, a Krisztus előtti 6--5. század görög gondolkodói úgy vélték, hogy az istenek alkotta rend és/vagy az ugyancsak istenektől eredeztetett emberi értelem eleve bizonyos jogokat biztosít mindenki számára, aki embernek született, függetlenül helytől és időtől, örökérvényű, “természetes” jogokat, amelyek tehát fölülte állnak minden történelmi, tehát változékony jogalkotásnak. Ez a kétségtelenül magasan szárnyaló elképzelés kizárólag az emberi szellem szüleménye, és magában hordja minden nagy és igaz, emberi tragédia magvát. Antigonéét, aki az isteni eredetű “természetjog” szerint a zsarnok Kreon parancsának ellenszegülve eltemeti fivére holttestét, vállalván ezzel az élve befalaztatást; és Jézus Krisztusét is, aki a zsidóság és a római birodalom jogrendjével szemben mennyei Atyjának parancsszavát követi és magára veszik a kereszthalált. Csak úgy mellesleg: ez az (egyik) alapvető különbség a kereszténység és minden más világvallás között. A kereszténység az egyetlen vallás, amelynek kútfeje egy nagy, igaz – történelmileg is kétségbevonhatatlan –, emberi tragédia. Ennél is fontosabb azonban eszmefuttatásunk szempontjából az a szinte groteszknak mondható következtetés, hogy mindenki, aki az így felfogott természetjogra hivatkozik, származtassuk azt akár az isteni rendből, akár az emberi értelemből, irdatlan felelősséget vállal magára, olyan elkötelezettséget, amely adott esetben a mártíriumhoz vezethet.

Túláságosan messzire vezetne és itt felesleges is lenne követni ez eszme fejlődését évezredekken át, ennyit azonban előre kellett bocsátanunk tekintettel arra, hogy a modern, általános emberi jogok deklarációi is voltaképpen ezen az eszmén alapulnak. Gondolnunk kell itt az Amerikai Egyesült Államok alkotmányára (1787), a francia forradalomban megfogalmazódott “emberi és polgári” jogokra (1789), az Egyesült Nemzetek Szövetségének általános nyilatkozatában (1948) lefektetett emberi jogokra; megemlíthetjük még az 1950-ből származó Európai Emberjogi Konvenciót (Róma), az ezt kiegészítő, 1961-es Európai Szociális Chartát, valamint az EBESZ 1973-as, helsinki zárónyilatkozatát is. E szép nyilatkozatoknak közös alapja a természetjog eredeti, ógörög eszméje, amely szerint minden ember rendelkezik alapvető, elidegeníthetetlen és sérthetetlen (szabadság)jogokkal, kizárólag azért, mert embernek született, jogokkal, amelyek a mindenkori emberi közösség – állam – által nyújtott polgári jogoktól eltérően mindig, mindenütt érvényesek, még e polgárjogokon túlmenően, adott esetben azok ellenére is.

Ami persze nem több mint szép álom, az emberi szellem csaknem háromezer – pontosabban: 2600 – éves álma. A valóság persze mindig is más volt s ma is az. Már a gyönyörű athéni demokrácia gazdasági alapjait is a rabszolgamunka biztosította; s aki ma a palesztin gyerekeknek, az iráni vagy afgán asszonyoknak, a csecseneknek, a Kínai Népköztársaság vagy Kuba polgárainak általános érvényű, elidegeníthetetlen és sérthetetlen

emberi jogokról akarna beszélni, csak nevetségessé tenné önmagát. Nem is kell azonban ilyen messzire mennünk; kérdezzük csak meg a Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában élő magyarokat, mi a véleményük az általános emberi jogok elkápráztatóan emelkedett deklarációjáról. Tartalmatlan fecsegés, légüres térben, s az oly sokak által aláírt, nagyszerű dokumentumok a valóságban annyit sem érnek, mint a papír, amely hordozza őket. Nyugodjunk bele, vagy vegyük legalább tudomásul: a fenti értelemben vett természetjog eszméjéből eredeztetett, általános érvényű, emberi jogok luxuscikkek, amelyekkel a Föld népességének csupán kicsiny hányada, az európai és észak-amerikai, valamint az ausztráliai ún. jóléti államok polgárai élhetnek, s ők is csak feltételesen.

Mégis azt kell mondanunk, hogy nem ez a legnagyobb baj, hanem az, hogy e jogokkal nem élünk, hanem visszaélünk. A szabadság és a rend fogalmának eltorzulásai ugyanis logikusan vonják maguk után a jog fogalmának s ahhoz való viszonyulásunknak végletes – s talán végzetes – eltorzulásait is. A mai ún. jóléti államokban élő emberek úgy gondolják és érzik, hogy voltaképpen mindenhez joguk van, s hogy az államnak vagy a társadalomnak kutyakötelessége garantálni e jogok kielégítésének legalábbis a lehetőségét. Ami még mindig rendben lenne, ha nem hódolnánk be azoknak, akik azt is az államtól vagy a társadalomtól várják el, hogy hathatós támogatást nyújtson a jogok igénybevételéhez azoknak is, akiknek ehhez hiányoznak a képességeik s esetleg még az igényük is. Ez a mentalitás katasztrofális következményekhez vezetett például a legtöbb jóléti állam közoktatásának területén. Örvendetes természetesen, hogy mindenkinek joga van az érettségi, vagy azzal egyenrangú végzettség megszerzésére és főiskolai tanulmányok folytatására; az is nagyon szép, hogy fiatal emberek, akik valamilyen – elsősorban anyagi – okokból nem tudnák igénybe venni e jogot, megfelelő támogatásban részesülnek. Tragikomikus viszont az az ostobaság, amely a jogegyenlőség szent nevében olyan mélyre süllyesztette a középiskolai oktatás követelményeit, hogy azok is főiskolára kerülhetnek, akik a korábbi mérce alapján legfeljebb a magyar általános iskola nyolcadik osztályának megfelelő iskolai végzettséget szerezhethének.

Általában: amennyire örvendetes az, hogy minden ember számára egyenlő jogokat akarunk biztosítani, annyira nevetséges az a sajnos eléggé elterjedt tévhit, hogy ettől az emberek valóban egyenlőkké válnak, ami adott esetben a legdurvább jogsértésekhez vezethet. Így például Németországban nemcsak, hogy nem támogatják, hanem szinte tiltják az elitképzést, ami persze súlyos igazságtalanság éppen a legkiválóbbakkal szemben; nem véletlen, hogy azok a németek, akik az utóbbi évtizedekben Nobel-díjat kaptak, csaknem kivétel nélkül valamely külföldi – amerikai, svájci vagy angliai – kutatóintézet munkatársai voltak. Mindez kicsit olyan, mintha az Olimpiai Játékokon megkövetelt színvonalat úgy szabnánk meg, hogy minden sportoló legalább bronzérmet kaphasson, ami persze abszolút nevetséges lenne.

Az általános emberi jogok e devalválódása (elértéktelenedése) súlyos következményekkel jár azonban a társadalmi élet minden más területén is. Az az elképzelés, hogy mindenhez jogom van “önmegvalósításom” érdekében, s hogy a közösség, állam, társadalom kutyakötelessége minden eszközzel támogatni engem e jogok igénybevételében, kitermelte azt az elterjedt s egyre inkább terjedő magatartás-mintát, mely szerint az egyednek nincs más dolga, mint kitátani a száját, hogy a sült galambok belerepülhessenek. S ha a sült galambok elmaradnak, akkor azért a közösség, az állam, a társadalom, az egész világ felelős, csak én magam nem...

No persze: a voltaképpen metafizikai eredeztetésű, általános és örökérvényű természetjog eszméjével mindig is szemben állt a jogfilozófiai pozitívizmus, amely tagadja a természetjog létét, és a jogot az emberi együttélés változó formáinak ugyancsak változó szabályrendszereként fogja fel. E felfogás alapjait már megvetette Thomas Hobbes (1588-1679), aki szerint “az ember az ember farkasa”, s e veszélyes ragadozók között

csak a vaskezü idomító ostora teremthet és tarthat fenn olyan rendet, amely megóvja és garantálja mind az egyedek, mind a közösség létét. A hasonlat sántít ugyan kicsit, mert a farkasok nem szokták általában széttépni és felfalni egy-mást, bár kétségtelen, hogy farkájuk rendjét az ököl-, helyesebben az állkapocsjog igazgatja. Hobbes és követői, a pozitivisták jogfilozófia képviselői tehát az erős államhatalmat tekintették a jog kizárólagos forrásának. Ez a felfogás a 19. század folyamán eléggé eluralkodott a jogfilozófia berkeiben, míg a 20. század meg nem mutatta, hogy az erős állam a legszörnyűbb jogtalanságokat szülheti. Ez a felismerés hozta létre azután az általános, elidegeníthetetlen és sérthetetlen emberi jogok már említett, legújabb deklarációit a második világ-háború után, melyek azonban a hétköznapi élet gyakorlatában e jogok ugyancsak már leírt, végzetes devalvációjához vezettek.

Úgy látszik tehát, hogy a jog kérdésében is körben járunk, mint a nyomtató ló. Akár így, akár úgy próbáljuk megközelíteni a lényegét, mindenképpen a pokol tornácába jutunk, s a kérdés az, hogy van-e kiút ebből az ördögi körből?

Nos: a szabadság és a rend körül kialakult fogalomzavarok ördögi köréből sikerült kiutat találnunk azon feltevés alapján, hogy mind az egész emberiség, mind az egyes ember létének van oka, célja és értelme akkor is, ha az felfoghatatlan az emberi értelem számára. E feltevés viszont – mint láttuk – kényszerítő erővel vonja maga után a másikat: azt, hogy létezik valaki vagy valami, aki/ami tudta/tudja, mit akart/akar akár az egész emberiséggel, akár az egyes emberrel. Másképp fogalmazva: az ember teremtmény, akinek egyetlen feladata Teremtője akaratának szolgálata, vagy legalábbis keresése. Kiszabadíthat-e bennünket ez a feltevés a jog fogalma köré fonódott ördögi körből is?

Meggyőződésem, hogy igen. E feltevés nem cáfolja meg, hanem csupán a fejére – ha úgy tetszik: talpára – állítja az általános érvényű természetjog eszméjét. Mert az, hogy embernek születtünk, nem ruház fel bennünket semmiféle joggal, még elméletben sem, viszont roppant felelősséget nyom a vállunkra: a teremtmény felelősségét Teremtőjével szemben. S az egyetlen jog, amire igényt támaszthatunk csak azért – s éppen azért –, mert embernek születtünk: a jog e felelősség vállalására és hordozására.

Itt követik el a gondolati hibát azok, akik kétségtelenül jó szándékkal azt hangoztatják, hogy nincsen – vagy legalábbis ne legyen – jog kötelesség nélkül. Jog és kötelesség ilyenén összekapcsolása szerény véleményem szerint badarság. A mai, ún. jóléti államokban mindenki annyi joggal rendelkezik, hogy azok kötelességszerű igénybevétele minden egyed teljesítőképességét többszörösen meghaladná. Szeretem az abszurd példákat: mindenkinek joga van például arra, hogy operaénekeské képezze ki magát, mivel azonban csak nagyon kevesen rendelkeznek megfelelő minőségű hangszalagokkal, nyilvánvalóan ostobaság lenne ebből a jogból általános kötelességet csinálni. Επς for-dítva: a kötelességből sem vezethető le jog. “Aki teljesíti kötelességét, hű és jó szolga, de nem tarthat igényt köszönetre”, mondotta Bismarck; jogra persze még kevésbé. Vigyük itt is ad absurdum a dolgot? A munkáját jól végző rabszolga elérheti azt, hogy ne csattogjon a hátán az ostor, esetleg dicséretet vagy jutalmat is kaphat a gazdájától, ennek azonban semmi köze a joghoz. Különben is: még mai világunk legszabadabb, legdemokratikusabb, leggazdagabb, jóléti jogállamaiban is érvényes az amerikai közmondás: “senkinek sincs joga minden jogához”. Már csak azért sem, mert – amint azt már az előbb érintettük – nincs és még csak el sem képzelhető olyan ember, aki rendelkezne mindazokkal a képességekkel és energiákkal, amelyek lehetővé tennék számára a törvényekben biztosított minden jogának érvényesítését. Arról már nem is beszélve, hogy a gyakorlatban az emberiség több mint két harmada számára mai is Grillparzer keserű megállapítása igaz: “Barátom, az ember joga az éhezés és a szenvedés”...

Mindezek alapján világos, hogy a ritkán ugyan, de az utóbbi időben mégis egyre gyakrabban elhangzó intés, mely szerint jogainkat kötelességként kell(ene) felfognunk és gyakorolnunk, lehet jó szándékú, jámbor óhaj, de nyilvánvalóan nevetséges képtelenség. Azt

az elválaszthatatlan kapcsolatot, amelyet megtaláltunk a szabadság és a rend között, nem a jog és a kötelesség, hanem a jog és a felelősség között kell keresnünk.

Mielőtt azonban nekirontanánk a felelősség egyszerűségében is rendkívül bonyolult és nehéz súlyú kérdésének, feltétlenül ki kell térnünk a jog és erkölcs napjainkban ugyancsak összekuszált, eltorzult viszonyára, már csak azért is, mert egyre gyakrabban halljuk, hogy bizonyos dolgok erkölcstelenségük ellenére sem jogsértők; azok tehát, aki úgy gondolják, hogy ami jogos, az erkölcsös is s ami erkölcsös, jogos is, nyilván súlyos tévedésben leledzenek. Jog és erkölcs – sokak naiv hitével ellentétben – nem egymást fedő fogalmak. Ami jogos, lehet súlyosan erkölcstelen, s ami erkölcsös, súlyosan sértheti a jogot. Még egyszer: Antigoné...

Hol húzódik viszont a határvonal? Mi választja el az erkölcsöt és a jogot egymástól? Ahhoz, hogy ezt tisztázzuk, elsősorban szigorú és egyértelmű definíciókra – meghatározásokra – van szükségünk.

Egyezzünk meg abban, hogy az erkölcs valamely emberi közösség hosszú távon – évszázadokon, esetleg évezredekken át – kialakult, általánosan elfogadott magatartási formáinak összességét jelenti. E meghatározás szerint az erkölcs már maga is “kulturtemék”, s mint ilyen relatív: a kor, a körülmények, a közösség történelmi fejlődésének függvénye, ha úgy tetszik: tükörképe. Ezen az alapon azt is hihetnénk, hogy az erkölcs a ráció – az emberi értelem – alkotása, a történelem viszont cáfolja e feltevést, hiszen tudjuk, hogy a történelem maga sem racionális folyamat, valamint azt is, hogy erkölceit minden társadalom transzcendens – vallásos, vagy vallás-pótló – hitből eredeztette és eredezteti. Ebből a transzcendens gyökéretű erkölcsből vezették le az ógörög gondolkodók – mint láttuk – azt, amit természetjognak neveztek s amit még ma is, mi is annak nevezünk.

Az erkölcs tehát fejlődéstanilag – így időben is – messze megelőzte a jogot. Már a legritibb törzsek is szigorú erkölcsi szabályok szerint éltek – másként el is pusztultak volna –, anélkül, hogy ismerték volna a jog fogalmát, amely akkor született meg, amikor az emberi együttélés még természetesnek tekinthető, törzsi keretei szétfeszültek, és kialakultak az első államok: az asszír, sumér/babilóniai, hetita és az egyiptimi birodalmak, majd a görögök városállamai.

Mivel nem szeretek könnyelműsködni a szavakkal, talán helyénvaló megmagyarázni, mire gondolok, amikor azt mondom, hogy a törzsi kötelék még természetesnek tekinthető, az állam – vagy birodalom – viszont már nem. Nos: az ember biológiailag nézve farka-állat, első közösségei tehát természetes – vérségi – kapcsolatokon alapultak. Ez elmondható bizonyos fokig a nemzetekről is, a nemzetállamok azonban érdekes módon csak sokkal később – a Krisztus utáni 17-18. században – alakultak ki, s létrejöttükben a közös kultúra legalább akkora szerepet játszott, mint a közös származás főként mítoszokból táplálkozó tudata.

Az első birodalmak egymástól többé-kevésbé függetlenül fejlődött közösségeket fogtak össze, általában az erőszakos hódítás alapján. Világos, hogy a különböző közösségek különböző erkölcsiséget hordoztak, éppen ezért vált szükségessé olyan törvények megalkotása, amelyek az erőszakkal egy karámba terelt, kisebb közösségek erkölceit felülírva a birodalom egészének életét szabályozták. Így születtek meg az első jogrendszerek: a már említett Hammurabi és a hetita Telipinu (Kr. e. 14. század) kőbe vésett törvénygyűjteményei, amelyek a jogtörténet első, írásos dokumentumainak tekinthetők.

E személet alapján világossá válik a metafizikai gyökéretű “természetjog”, és a pozitivisták jogfogalom közötti, alapvető különbség. Az előbbi az ember joga, a mai olvasatban az általános emberi jogok összessége, a továbbiakban – az egyszerűség kedvéért – a JOG, az utóbbi a mindenkor hatalom által alkotott jogrendszer, melynek minősége messzemenően a hatalom jellegétől függ.

A kettő elméletben természetesen összeegyeztethető lenne; ideális társadalomban a jog a JOG érvényesítésének eszköztára kellene legyen. Ideális társadalomban nincs,

nem is volt és valószínűleg nem is lesz soha. A két jogrendszer tehát soha nem fedi egymást, s az ebből adódó feszültségek gyakran vezetnek végzetes emberi tragédiákhoz. Lásd ismét Antigonét...

Mindez pedig elsősorban azért érdekes, mert rámutat nem is annyira jogrendszerünk, mint sokkal inkább a jogról alkotott fogalmaink már említett, végletes eltorzulásának gyökereire. Manapság – úgy látszik – senki nem is gondol arra, hogy már a JOG is csupán csak köntöse az erkölcsiségnek, hiszen csak azt határozza meg, hogy mely – általános, elidegeníthetetlen, emberi – jogokat vehetünk – vagy legalábbis vehetnénk – igénybe, ha erkölcsösen akarunk élni, adott esetben a kisbetűs jog ellenére is. A Jog és a jog tehát legjobb esetben is másodlagos dolog, elsődleges az erkölcsiség és az erkölcsös élet.

Tudom természetesen, hogy mindez elképesztő képtelenségnek látszik mai világunkban. S szerény ismereteim szerint sem a jog-történészek, sem a jogfilozófusok nem próbálták még erről az oldalról közelíteni a JOG és a jog fogalomkörét. Amit azért tartok végzetes hibának, mert nem a jogokkal van baj, hiszen azokkal – mint láttuk – túlságosan is elhalmoztuk magunkat, hanem az erkölcsiséggel. Már régen ott tartunk, hogy az erkölcsös életvitel megkövetelését szinte nevetségesnek tartjuk, az erkölcsi szabályokat szabadságunk – jogaink! – beszűkítésének, megnyirbálásának tartjuk, hajlamosak vagyunk arra, hogy mai társadalmunkat erkölcstelennek minősítsük; ami persze tévedés, hiszen a legromlottabb közösségeknek is van valamiféle erkölcsisége, amely megkíván bizonyos magatartás-formákat. A baj ott és akkor kezdődik, ahol és amikor az erkölcsiség elveszti transzcendens – a közösség létén kívüli talajban gyökerező – kötődéseit.

A mai, ún. jóléti társadalmak sajnos ebben az állapotban leledzenek. A transzcendens alapokon nyugvó erkölcsiség alapkérdése – mi a jó, mi a rossz? – általában eszünkbe sem jut már; döntéseinket, cselekedeteinket, egész magatartásunkat aszerint szabjuk meg, hogy mit tartunk hasznosnak vagy károsnak, kellemesnek vagy kellemetlennek, vagy még ennél is felületesebben: mihez van vagy nincs (éppen) kedvünk. No persze: ez is egyfajta erkölcsiség és nem is valami új, voltaképpen azonos az ógörög hedonizmus és bizonyos fokig az angol utilitarizmus felfogásával, amelyből azután kinőtt a mai “fogyasztói társadalom”, amelyben minden csak árucikk, maga az ember is.

Ennek az erkölcsiségnek természetesen semmi köze a transzcendens eredetű JOG-hoz, belőle csak egyetlen jog vezethető le: az erősebb (ügyesebb, ravaszabb, törtetőbb, önzőbb, brutálisabb) joga, s ezt a körülményt a különböző jogok már említett inflációja legfeljebb a felületes szemlélő elől tudja elfedni. Sem az aprócska és gyakran hasznavehetetlen jogok áradata, sem a médiumok cifra csomagolású semmitmondása, sem a reklám-világ talmi csillogása nem képes azonban elfedni e létforma egyre kietlenebbé és kegyetlenebbé váló sivárságát, amely egyre több embert – főként fiatalokat – kerget lélek-gyilkos szekták karjaiba, vagy különböző kábítószeres testet is romboló “élvezetébe”.

E kitérő után kanyarodjunk vissza alaptételünkhöz, amely szerint hisszük, vagy munka-hipotézisként elfogadjuk azt, hogy valamely Teremtő teremtménye vagyunk, s mint ilyenek kaptuk a szabadságot azért, hogy magunk választhassuk meg, kinek, vagy minek akarunk szolgálni. Ebből pedig az következik, hogy létünk hozománya nem a JOG vagy a jogok, hanem a felelősség. A JOG-nak és jogoknak tehát csak az lenne a szerepe, hogy az emberi együttélés intézményes keretei között biztosítsák e felelősség vállalásának lehetőségét.

A felelősség szörnyetege

Sajnos a felelősséget is általában csak jogi vonatkozásaiban ismerjük. Tudjuk, hogy az, akire rábíznak valamit, vagy akit megbízhatnak valamivel, az a rábízott dolgokért vagy a

megbízás teljesítéséért felelősséggel tartozik és jogilag felelősségre is vonható. Ami természetesen kellemetlen, sok esetben veszélyes is, ezért általában mindenki igyekszik elhárítani magától mindenféle felelősséget, vagy legalább a felelősségre vonást igyekszik a lehető legnagyobb ívben elkerülni. A felelősség viszont nem világosan körülhatárolt és rögzített filozófiai fogalom, hanem csupán a nagy, kétségtelenül impozáns erkölcsfilozófiai rendszerek mutató kulisszái mögött tétován tébláboló, sápadt kísértet, Platontól Teilhard de Chardinig. A fogalom mindig ott lebeg valahol a háttérben, de soha, sehol, senkinél nem kapja meg azt a súlyt és jelentőséget, amelyet – szerény véleményem szerint – megérdemelne.

Legyen szabad megjegyeznem: fel sem tudnám sorolni kutakodásaimat, amelyek alapján állítani merem, hogy a nem is filozófus-, hanem inkább közgazdász- és szociológusként számon tartott Max Weberen kívül senki nem próbálta meg az erkölcsiség kérdését a felelősség oldaláról megközelíteni, de az általa elgondolt/képzelt “ideáltípus”, akinek vagy amelynek a felelősséget vállalnia és hordoznia kellene, nemcsak vérszegény, hanem kimondottan vértelen figura marad. A felelősség viszont – ahogy én értelmezem, gondolom, érzem – kimondottan véres ügy, már csak azért is, mert az emberiség tragédiája – legalábbis szimbolikusan – azzal kezdődik, hogy Ádámnak felelnie kell az Úr kérdésére. “Ádám hol vagy és mit cselekedtél?” És e felelősségre vonás következménye az emberiség ős-traumája: a kiűzetés a paradicsomból.

Ennél is világosabban és élesebben fogalmazódik meg a felelősség kérdése az újszövetségi talentum-példázatban (Máté 25; 14-30, illetve Lukács 19; 12-24). Az úr talentumokat bíz szolgáira, kire többet, kire kevesebbet, megjutalmazza azokat, akik e talentumokkal jól sáfárgodtak s megbünteti azt, aki e talentumokat csak megőrizte; arról már nem is beszél a példázat, hogy mit tett volna azzal, aki a rábízottakat elherdálta... A példázat értelme világos: talentumainkat, képességeinket, adottságainkat nem azért kapjuk, hogy elássuk vagy elherdáljuk azokat, hanem azért, hogy szorgalmasan, okosan és hasznosan éljünk velük, s ezért felelősséggel tartozunk annak, aki bölcsőnkbe helyezte e talentumokat. Ennek értelmében a felelősség és annak tudata az emberi élet egyik legfontosabb – talán a legfontosabb – eleme annak ellenére, hogy e fogalmat legnagyobb gondolkodóink úgy kerülgetik, mint macska a forró kását, s hogy a hét-köznapi életben a felelősséget legjobb esetben is csak jogi fogalomként ismerjük és vesszük tekintetbe, természetesen csak akkor, ha végképp nincs módunk kibújni alóla.

Magad uram, ha szolgád nincs, oktat a régi, jó magyar közmondás. Miután hiába kerestem segítséget másoknál, magamnak kellett és kell megbirkóznom a felelősség kérdésével, amellyel – épp úgy, mint a lét értelmének kérdésével – nem az elmélet, hanem a legbrutálisabb valóság síkján kerültem először szembe, sajnálatos módon akkor és úgy, amikor és ahogyan gondolati jelentőségét még felfogni is képtelen voltam.

Mert: egy tizenhárom éves gyerekmber, akinek a történelmi idő sodrásában hirtelen a vállára zuhan egy felnőtt férfinek is túl-méretezett feladat, nyilván nem elmélkedik. Iszonyú tudatában annak, hogy rajongva szeretett édesanyját és hűgát neki kell oltalmaznia és hazavinnie – ha van még hová – két, a háború által romba döntött és idegen, vad hordáktól megszállt országon át, nem lehet sokat tünődni... Cselekedni kell.

Ma is látom a tizenhárom éves kölyköt, aki úgy kóborol az Enns folyó melletti, hatalmas síkságon, mint a kötéláncos a halálos mélység fölött kifeszített kötélén, tudván, hogy nem szabad lefelé pillantania, mert akkor menthetetlenül lezuhan. Ha csak egy pillanatra arra gondolna, mi minden történhetik az előtte álló, mintegy nyolcszáz kilométeres úton, valószínűleg a földre vetné magát, hogy elássa a fejét, ahogy – állítólag – a struccmadár teszi veszélyes helyzetben. A szerencsétlen gyermek azonban nem struccmadár. Szörnyetegként ül nyakában a felelősség anyja és hűga életéért és pontosan tudja, hogy e felelősség alól nem lehet kibújni, e szörnyetegtől egyedül a halál szabadíthatná meg...

Életemben akkor gondoltam először arra, milyen jó lenne meghalni, itt és most. S a következő pillanatban mélységesen szégyenkeztem e gondolat miatt. Ez a szégyenérzet egész életemben megmaradt bennem s mindig megakadályozott abban, hogy kibúvót keressek bármiféle felelősség alól, amellyel életem folyamán találkoztam.

Mindez persze csak a későbbi visszapillantások során vált tudatossá, és sokáig tartott, míg kikristályosodott bennem a felismerés, hogy felelősség nélkül lehet ugyan élni, de nem érdemes. Talán érdekes: ez a felismerés akkor vált bennem sziklaszilárd meggyőződéssé, amikor éveken át nem vállalhattam és nem hordozhattam semmiféle felelősséget; erről később többit.

Ez persze meglehetősen komikus meggyőződés egy olyan világban, amelyben mindenki mindent elkövet azért, hogy ne lehessen felelőssé tenni és felelősségre vonni semmiért. Azt mondhatnánk, hogy a felelőtlenség képezi korunk erkölcsiségének alapját, s felelőtlenségünknek csak az átkozott jog szab határokat. Mert hát: aki felvesz valami-féle hitelt, annak felelősséget kell vállalnia nemcsak a felvett pénz, hanem a kamatos kamatok visszafizetéséért is, és ez alól aztán igazán nincs kibúvó. S azokat, akiket rajtakapnak az érvényben lévő törvények megsértésén, általában felelősségre vonják a bíróságok. Úgy látszik viszont: mind a bíróság, mind a közfelfogás nem a törvény-sértést ítéli el, hanem a rajtakapott törvénytörő mulyaságát. Értelmetlen lenne erkölcsi felelősségről vagy felelőtlenségről beszélni. Ha az erkölcs – definíciónk szerint – valamely közösség általánosan elfogadott magatartási formáinak és szabályainak összessége, akkor azt kell mondanunk: korunk és társadalmunk erkölcsé a felelőtlenség.

A felelőtlenségre alapozott erkölcs persze nem valami újszerű dolog. Mint annyi minden, megtalálható már a geneziszben, az ószövetségi őstörténetben. Emlékezzünk arra, mit válaszolt a testvérgyilkos Káin az Úr kérdésére: “Káin, hol van a te testvéred, Ábel?” A testvérgyilkos válasza ellenkérdés: “Hát őrizője vagyok-e a testvéremnek?” Mózes – mint annyiszor – itt is fején találja a szöveget: a felelőtlenség erkölcsé elsősorban az emberi kapcsolatok területén fejt ki romboló hatását. Minden emberi közösség épületének összetartó habarcsa ugyanis az a felelősségtudat, amelyet a közösség tagjai éreznek egymással és a közösség egészével szemben. Az egészséges, emberi közösségben az egyed igenis őrizője az ő atyafiának; e tudat, az egymásért és a közösségért vállalt és hordozott felelősség nélkül lehetséges persze jogszabályok, törvényes – vagy annak mondott – erőszak által úgy ahogy rendezett emberi együttélés, amelyet nevezhetünk mondjuk társadalomnak, de semmi esetre sem emberi közösségnek.

Minden emberi közösség alapsejtje pedig a család, amelynek a házasság intézménye nyújtja a törvényes, jogi keretet. Talán nem kell bizonygatni, hogy ez a keret a mai ú. n. jóléti társadalmakban nemcsak fellazult, hanem már szét is hullott; a statisztikák szerint a házasságok több mint fele válással végződik, ami természetesen csak azért lehetséges, mert a törvényes keretek ezt lehetővé teszik. E keretek fellazulása illetve széthullása viszont nem ok, hanem okozat. Amint láttuk: a törvények és jogszabályok vagy a hatalom érdekeit tükrözik, vagy a társadalom erkölcsi közfelfogását, s ahol a felelőtlenség a közerkölcs alapja, nyilván nincs helye egész életre szóló elkötelezettséget követelő jogszabályoknak. A házasság a keresztény kultúrkörben csaknem két évezreden át a holtomiglan-holtodiglan egymásért – és az utódokért – vállalt felelősség törvénybe iktatott intézménye volt; ma már csak jogi sallang, amelyet akkor akasztunk rá egy szexuális partnerségre, ha úgy gondoljuk/érezzük: na, ez talán tartósabb lehet, mint a többi. És ha nem? Na és? Akkor válunk... S általában: ki gondol ma már arra, hogy egy szinte kutyafuttában “összehozható” szexuális kapcsolat a partnerrel – és az esetleges utóddal – szemben egész életre szóló felelősségvállalást kellene jelentsen? Ugyan kérem! Szabad nevetni?

A felelőtlenség éppen ezen a téren hatalmas mediális támogatásban részesül, ami nagyon is érthető, hiszen a médiumok – különösképpen az elektronikus médiumok – által

ránk erőszakolt reklám-világ elsőrangú sugallata az, hogy a létet, természetesen a testi létet (miért? van más is?) élvezni kell. Aki nem hiszi, maga is készíthet statisztikát a képernyőkről kéretlenül fejünkre zúduló reklámok alapján, így ellenőrizheti, helyes-e állításom, mely szerint e reklámok több, mint 90%-a valamely élvezeti cikket, vagy valamely élvező-ké-pességünket megtartó vagy fokozó dolgot kínál, s hogy e reklámok több, mint 70%-a célját a nemi ösztönt izgató eszközökkel igyekszik elérni, még akkor is, ha az ajánlott árucikknek semmi köze sincs a nemiséghez. Gondoljunk csak az ajkukat fagyaltozás közben kéjesen nyalogató, élvezeteg szépségekre... A legújabb autó-modellt a nemi extázisra emlékeztető arckifejezéssel végigsimító hölgyekre... A legújabb férfi-dezodortól kéjes ájulatba eső reklám-lányokra... A pizza-falatozásra édes-kettesben, amely azzal végződik, hogy a búbajos lányka elfújja a gyertyát... Sorolhatnánk a végtelenségig. No persze: az érzéki örömök tárháza eléggé szegényes, s az evés és ivás legrafináltabb örömei is eltörpülnek a szexuális gyönyörök mellett; nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy egy olyan világban, amely nem ismeri az éhezés, szomjazás és fázás gyötrelmeit, szinte mindent szex-csomagolásban találunk fel nekünk...

Tévedés ne essék: tudom, hogy a valóság nagyon is szűk marokkal méri az örömeket, éppen ezért nem hiszem, hogy bárki is nálam jobban meg tudná becsülni azokat, már csak azért sem, mert volt szerencsém megismerni az éhezés, szomjazás, fázás gyötrelmeit is, nem is beszélve a test egyéb, néha már-már az elviselhetetlenség határát súroló szenvedéseiről. Ó igen! Nagyon meg kell becsülni minden örömet, a legkisebbet is, amellyel megajándékoz bennünket az egészében bizony eléggé mostoha élet; minden ízes falatot, kortyot, különösképpen minden forró, szerelmes ölelést drágakőként őriz emlékezetem. Most szándékosan nem beszélek arról, hogy vannak nem pusztán érzéki örömök is, mert csak azt akarom mondani, hogy számomra minden érzéki öröm is márványtömb az idő futó-homokjában. Talán éppen ezért háborít fel annyira az a sugallat, hogy életünk értelme ezeknek az örömöknek a halmozása vagy hajszolása.

Túláságosan elkanyarodtunk volna a felelősség kérdéséről? Ó nem, éppen ellenkezőleg, kellős közepén vagyunk. Emberi létünk alapkérdése ugyanis az, hogy engedünk-e ennek a sugalmazásnak, mely esetben felőrödünk az élvezetek többé-kevésbé eredménytelen és hiábavaló hajszolásában, miközben természetesen az állandó elégedetlenség állapotában leledzünk, vagy hajlandók és készek vagyunk valamely felelősség vállalására és hordozására?

Az elvállalt – vagy ránk rótt – felelősség persze irgalmatlan, vérszopó szörnyeteg, és a joggal ellentétben nem is emberi találmány, hanem a természet, legalábbis a bioszféra egyik, talán legfontosabb tartóoszlopa. Gondolok itt elsősorban az állatok, kiváltképpen a madarak és emlősök “családi életére”, az utódok gondozásának, oltalmazásának, felnevelésének hallatlan fáradsáimaira, a szülők feltétel nélküli áldozatkészségére, amely nem egyszer éltükbe kerül. Ez a felelősségvállalás a biológiai “programozás” része, tehát nyilván nem tudatos. A biológiai programozás viszont az emberben már csak nagyon hiányosan, vagy már egyáltalán nem működik, helyét tehát a tudatosan vállalt felelősségnek kellene elfoglalnia. Ki vesz viszont önként a nyakába ilyen vérszopó szörnyeteget?

Nos: akár tetszik, akár nem, s bármennyire elkerülte is a filozófiatörténet nagyjainak figyelme ezt a tényt, az emberi erkölcsiség alapkérdése az, hogy vállaljuk-e a szabad akarat tudatában is ezt a biológiailag beprogramozott felelősséget annak ellenére, hogy az értelmünk alkotta jog megteremtette a különböző kibúvókat. Az erkölcsiség kérdésének e durva leegyszerűsítése a biológiai síkra sokak számára elfogadhatatlannak, talán visszataszítóan látszhat, mégis azt tartom az ember – és az emberiség – erkölcsi feladatának, hogy a természet szigorú rendjét megvalósítsa a szellem szabadságának síkján. Ez valószínűleg abból adódik, hogy a felelősség – mint már említettem – nem elméleti kérdésként lépett először életembe, hanem gerinc-roppantó, súlyos valóság formájában. Azon a bizonyos, csaknem három hétig tartó hosszú úton az Enns partjától Szegedig mindig gondosan

ügyeltem arra, hogy kezem ügyében legyen a fókusz, amely gyerekeim kezében is féltelmes fegyver, s minden percben kész voltam anyámért és húgomért ölni vagy halni. Jóval később, már érett férfikorban, kiképzett mentőúszóként elképzelttem: két fuldokló gyermeket sodor előttem a rohanó víz, akik közül az egyik az én fiam, s feltettem magamnak a kérdést: ki után ugranál először? S pillanatnyi habozás nélkül eldöntöttem: természetesen a fiam után. Aztán változott a kép: a sodró árbán két, számomra ismeretlen gyermek fuldoklik, s az egyik magyarul, a másik valami más nyelven sikolt segítségért... A válasz épp oly egyszerű és természetes: először a magyar gyermeket próbálnám menteni. A séma aztán bővíthető: egy fehér és egy néger gyermek... S hogy ad abszurdum vigyük a dolgot: egy ember-gyermek és egy gorilla-kölyök... A döntés, hogy ki után vetném magamat először vízbe, minden esetben világos és egyértelmű volt. Lehet, hogy helytelen és igazságtalan? Viszont: helyesebb, igazságosabb lenne a másikat menteni először, csak azért mert nem az én gyermekem, mert nem magyar, mert nem fehér, mert nem ember?

Istennek legyen hála azért, hogy soha nem állított ilyen döntés elé. E bizonyára groteszk és kissé morbid elképzeléseket amúgy is csak azért ábrázolom, mert így tudom legjobban megvilágítani saját felelősségtudatom lépcsőzetét. Az első fokon felelősséggel tartozom anyámnak, apámnak, testvéremnek, feleségemnek, gyermekeimnek; a másodikon annak a nemzetnek, amelybe akaratlanul bár de beleszülettem; a harmadikon az emberiségnek; a negyediken minden élőlénynek, még annak is, amelynek húsát megeszem; s az ötödiken az egész, teremtett mindenségnek... Mindennek és mindenért...

Amivel persze a nagyzási téboly világába lépek. Hogyan jön egy sokadrangú galaxis sokadrangú naprendszerének közepesnél is kisebb bolygóján kialakult, felületi tenyészet mini-férge ahhoz, hogy felelősséget érezzen a világmindenség egészéért? Viszont: ha egy Teremtő teremtményeinek tekintjük magunkat, mégsem mondhatjuk, hogy semmi közünk a teremtett világ bármely – akár legtávolabbi, legkisebb – részecskéjéhez. Így nézve voltaképpen felelősek vagyunk mindenért, ami történik ebben a végtelen, vagy legalábbis határtalan világmindenségben, talán azért is, ami nem történik, holott történnie kellene. A kérdés “csak” az, milyen mértékben vagyunk képesek vállalni e kozmikus felelősséget?

Mert: világos, hogy semmit nem tehetünk hozzá és nem vehetünk el valamihez illetve valamiből, ami valamely tőlünk sok száz vagy ezer fényévnnyi távolságban történik. Az állandóan változó univerzumban naprendszerek omlanak össze, vagy robbannak szét, csillagok születnek és halnak el, anélkül, hogy akárcsak tudomást is szerezhetnénk minderről... A kozmikus felelősség tehát a Teremtő vállát nyomja, ha nyomja... Az embernek, mint teremtménynek elég – ha nem túl sok – a rá szabott világért való felelősség: önmagáért, családjáért, a kisebb-nagyobb közösségért, amelyben él s amely élteti, nemzetéért, az emberiségért, porszemnyi bolygójának léteért... Ezt a felelősséget viszont ismernünk, vállalnunk és hordoznunk kell.

Azaz hogy: kellene. Mint már mondtuk: a hétköznapi élet gyakorlatában a lehető legnagyobb ívben igyekszünk elkerülni mindenféle felelősséget; sőt: a legsúlyosabb vétkek elkövetői is mindig találnak kibúvót vagy legalábbis kibeszédet, általában minden rosszért az ah oly gonosz társadalom felelős, amelyet ugyebár nem lehet felelősségre vonni... Röviden: az erkölcsi felelősség fogalmát sikerült szinte teljesen kiirtani a köztudatból, bár érdekes módon elég gyakran emlegetjük...

No persze: felelősség nélkül élni nagyon kényelmes és kellemes dolog, akár sanyarú körülmények között is. Hosszú életem során nem egyszer gondoltam vissza szinte nosztalgiaiával arra a huszonhét hónapra, amelyet a magyar “néphadsereg” munkaszolgálatos katonájaként töltöttem. Ahogy a sorstársakkal mondogattuk egymás között: Ugyan ki lenne nagyobb úr nálunk? Megyünk, ahová küldenek, tesszük, amit mondanak és kész... No jó: éhezünk, szomjazunk, fagyoskodunk vagy sültünk-főttünk a verítékben, nem terhelte vállunkat viszont semmiféle felelősség. Nem rendelkezünk természetesen jogokkal sem,

amit voltaképpen helyén valónak tartottam már akkor is: aki nem hordoz felelősséget, az ne élvezzen jogokat sem. Helyzetemet tehát nem a testi nélkülözések és nem is jogfosztottságom miatt éreztem elviselhetetlenül méltatlannak és megalázónak, hanem azért, mert ha akartam volna sem vállalhattam volna bármiféle felelősséget. S mint már említettem: ezekben az években érlelődött meg bennem a meggyőződés: ha van egyáltalán emberségünkben, teremtmény-mivoltunkban a priori – eleve – adott, “természetes jog”, akkor az a jog a felelősségvállalásra. És mélyen megvettem azt a közösséget, amely megtagadta tőlem ezt a jogot. Nem tartom azonban többre azokat a közösségeket – társadalmi rendszereket – sem, amelyek elhalmozzák tagjaikat sokszor értelmetlen és igénybevehetetlen jogokkal anélkül, hogy megkövetelnék tőlük valamely felelősség vállalását és hordozását.

Mai világunk demokratikusnak nevezett, jóléti államai ugyanis ebben a kérdésben Janus-fővel, tehát két arccal rendelkeznek. Mint már többször is mondtuk: meg sem lehet számolni, hányféle jogot biztosítanak – legalábbis papíron – tagjaiknak, a fenti értelemben véve legegyszerűbb, talán egyedül általánosnak elismerhető jog azonban sehol nincs törvénybe foglalva, és akik megpróbálják igénybe venni, azok többé-kevésbé biztosak lehetnek abban, hogy nagyon gyorsan felvonultatják ellenük a “demokratikus jogállam” karhatalmi szerveit. Nem akarom természetesen azt állítani, hogy a gazdasági, politikai és kulturális globalizáció vagy az atomenergia és a géntechnika felhasználása ellen tüntető tömegeknek mindig feltétlenül igazuk van; s azt is valószínűnek tartom, hogy a tömegtüntetések peremén rendszeresen megjelenő, álcázott “radikálisok”, akik indokolatlan és értelmetlen erőszak alkalmazásával kiprovokálják a karhatalmi szervek beavatkozását, ugyanazon a pórázon futnak, mint azok, akik ellen a tüntetések irányulnak. Kétségtelennek tartom azonban, hogy éppen azokat, akiknek a hátán csattog a gumibot, akiket telibe talál a vízágyú sugara, vagy halálra gázol a tűzoltóautó, a felelősségtudat hajítja az utcára.

A felelősséget felismerő és vállaló – illetve vállalni akaró – emberek azonban mindenütt elenyésző kisebbséget alkotnak. A hatalmat általában azok birtokolják – bitorolják – akiket a világviszonylatban is egyenirányított (“gleichschaltolt”) médiumok által a szellemi fogyatékosok szintjén tartott, túlnyomó többség demokratikusnak nevezett, de mindenütt aljasul manipulált választások keretében hatalomra segít. S a hatalom birtokosainak/bitorlóinak számára éppen az a kisebbség jelenti a legnagyobb veszélyt, amely felelősséget érez és szeretne vállalni közössége, nemzete, az emberiség vagy Földanyánk sorsáért. A felelőtlen és felelősségre nem vonható hatalmasok ezeket az elemeket mindenütt a világon agyonhallgatják, vagy elhallgattatják, ha kell erőszakkal is.

Az emberi közösség egészséges, kielégítő működésének alapfeltétele mindezek szerint a jog és a felelősségvállalás elválaszthatatlansága lenne. Minden emberi közösségnek biztosítania kell(ene) minden tagja számára valamely felelősség vállalásának és hordozásának lehetőségét s természetesen a jogot ahhoz, hogy a vállalt és hordozott felelősség alapján végzett tevékenységének gyümölcseit learassa és élvezze. Minden ezt meghaladó jog igénybevétele vagy akár csak követelése is közbűnténynek kell(ene) minősülnön.

Amiből persze egész sereg látszólagos igazságtalanság származhat, tekintettel arra, hogy a felelősségvállalás mértéke elsősorban az egyén képességeitől, adottságaitól függ, amelyeket nem – vagy csak nagyon csekély mértékben – tudunk befolyásolni, megváltoztatni; a nevelés mindenhatóságában ma már szerencsére senki nem hisz. Nézzünk néhány abszurd példát? Egy botfülű – minden zenei hallást nélkülöző – ember nem vállalhatja egy szimfonikus zenekar felelős vezetését; égbekiáltó jogsértés – s mellesleg baromság is – lenne karmestert csinálni belőle. Ha valaki híján van minden ügyességnek, nem vállalhatja a sebész felelősségét, akkor sem, ha értelmileg képes a szükséges ismeretek elsajátítására; és fordítva: a legfinomabb ügyességgel megáldott ember sem léphet sebész-pályára, ha nem tudja felfogni és megtanulni a rendkívül bonyolult, anatómiai össze-függéseket, s még az is előfordul, hogy valaki minden szükséges képességgel

rendelkezik, de egyszerűen elájul, ha vért lát... Az ilyen embereket nyilván nem szabad, nem lehet megterhelni a sebész felelősségével. Folytathatnánk persze a végtelenségig: vakból, színvakból nem lehet festő, süketnémából szónok vagy énekes... S az értelmi fogyatékosok legfelsőbb politikai pályán juthatnak magasra, de nem vállalhatják az egyetemi tanár vagy akárcsak a népiskolai tanító felelősségét. Tarthatjuk mindezt szörnyű igazságtalanságnak, de hát nem a mi igazságtalanságunk, hanem azé, aki már születésünk előtt meghatározza “olyan-amilyenségünket,” hogy megboldogult Kerényi Károly kifejezésével éljünk.

Összefoglalva: jogunk, teremtmény-voltunkban lefektetett, el-idegeníthetetlen, “természetes” jogunk van a képességeinknek megfelelő felelősség vállalására és a vállalt felelősség hordozásából adódó jogok igénybe vételére. Ennyire, többre nem. Jogtalan, sőt: jogellenes dolog felelősségvállalás nélkül jogokat igénybe venni, követelni, de felkínálni is!

Kirívó példát szolgáltatnak erre a drog-élvezők, akiket illik szenvedélybetegnek titulálni, s akik nemcsak arra formálnak – és kapnak is – jogot, hogy a közösség tolerálja szenvedélyüket, hanem arra is, hogy viselje az általában gyógyíthatatlan betegséggé vált szenvedély reménytelen kezelésének költségeit, természetesen a szenvedélyt és a szenvedélybetegséget elkerülő, mulyán értéktermelő munkát végző többségre terhelvén azokat. Logikus és igazságos következtetés mindebből az (kellene legyen), hogy a személyes szabadság szent nevében tolerált szenvedélyek betegeit magukra hagyjuk, viseljék élvezeteik legtöbb esetben halálos következményeit.

A felelősség ugyanis elsősorban azt jelenti, hogy viselnünk kell tetteink következményeit. Erről azonban manapság nem sok szó esik, sajnos még a büntetőjog síkján sem. Ennek az elvnek következetes érvényesítése a mai ú. n. jogállamok büntetőjogi gyakorlatát fejre állítaná, ezt azonban nem akarom itt tovább fejtegetni, mert külön tanulmány tárgyát képezhetné.

Bocsánat az ismétlésekért, de vannak dolgok, amelyeket nem lehet elégszer hangsúlyozni. Tehát még egyszer: valamely emberi közösség akkor működhet egészségesen, ha biztosítja tagjai számára a képességeikre szabott felelősség vállalásának és hordozásának lehetőséget, ugyanakkor mindenkinek annyi – és nem több! – jogot nyújt, amennyi a vállalt és hordozott felelősség alapján megilleti. Korunk közösségeiben, állami keretek között működő társadalmában ez az érzékeny egyensúly sajnos sehol sem található meg. Egyfelől a jogok inflációja, másfelől a felelősségvállalás lehetőségeinek egyre durvább megnyirbálása olyan feszültségeket teremtett, amelyek már a 20. században hatalmas löporos hordóvá változtatta az emberi világot. S a két világháború hatalmas robbanásai egyáltalán nem enyhítették a helyzetet, kisebb-nagyobb robbanások ma is napirenden vannak, s minden jel arra mutat, hogy küszöbön áll a harmadik, minden eddigi méretet meghaladó robbanás, amely esetleg az emberi történelem végét is jelentheti.

Ebből a szempontból kell(ene) szemlélnünk korunk legsúlyosabb problémáját, a terrorizmust is. Elítélhetjük-e a közösség, nemzet, emberiség iránt érzett felelősség jegyében a jogtörő zsarnokság ellen alkalmazott erőszakot? A zsarnok megölését az elnyomott nép nevében és érdekében a közfelfogás nem terrorista akciónak, bűnnek, hanem hőstettnek tartja. S aki ennek során kockáztatja, esetleg fel is áldozza az életét, az kétségtelenül következetesen és felelősséggel cselekszik és megérdemel minden tiszteletet. Gondoljunk csak a második világháború alatti német, francia, olasz ellenállási mozgalmak hőseire és mártírjaira, akiket soha, senki nem nevezett és ma sem nevez terroristáknak, holott számos esetben alkalmaztak erőszakot. Ez az erőszak azonban mindig az elnyomó, a zsarnokság képviselői vagy eszközei ellen irányult, s az elkövetők vállalták tetteik következményeit, személyesen, gyakran mindhalálig. Ezek az emberek a szabadság harcosai voltak, nem terroristák, s e két fogalom tudatos összemosása jelenünk egyik legaljasabb “csúsztatása”.

A terrorizmus ott kezdődik, ahol a bármily jogosnak és indokoltnak tekinthető ellenállás hordozói saját – vélt vagy valódi – igazuknak ámokfutóivá válnak és válogatás

nélkül alkalmazzák az erőszakot mindennel és mindenkivel szemben, mit sem törődve azzal, hogy áldozataik semmiről nem tehetnek, nem hordozói, még csak nem is részesei a támadott hatalomnak. No persze: a hatalom képviselői és szervei meg tudják védeni magukat; a Fehér Házban, a Kremlben, az ENSZ vagy az EU palotáiban, vagy a parlamenteknek otthont adó épületekben sokkal nehezebb bombát elhelyezni, mint bevásárlóközpontokban, szórakozó helyeken, repülőtereken, kór-házakban... Ezáltal pedig az erőszak ördögi köre nemcsak bezárul, hanem fölfelé kanyargó spirállá változik: az ártatlan áldozatok vére égre kiált, és a csaknem sebezhetetlen, még csak célba sem vett hatalmi szervek egyre keményebb bevetését követeli. A végeredmény a terrorizmus ellen meghirdetett világháború, amely nem tesz különbséget a szabadság bajnokai és átokfutói között s melynek során a hatalom maga is a terrorizmus eszközeit használja mindenféle ellenállás letörésére. Lásd: Izrael, Csecsenföld, Afganisztán, Irak...

A terrorizmus lényege a mindenkori ellenség látványos és teljes megsemmisítésére irányuló törekvés. A "normális" háborúban az ellenfelek egymás haderejét igyekeznek szétzúzni; a hadászati szempontból semleges vagy érdektelen dolgok nem érdeklik a hadvezéreket. A terrorista viszont mindenkit és mindent el akar pusztítani, aki vagy ami nem az ő ügyét szolgálja. Ami persze nem valami történelmi újdonság; az ószövetségben egymást érik az aláb-bihoz hasonló leírások:

"És teljesen kipusztítanak mindent, ami csak vala a városban, a férfiútól az asszonyig, a gyermektől az öregig, sőt az ökörig, a juhig és a szamárig, fegyver élivel." (Józsue 6;21)

Gondolhatunk Kárhágóra is, melynek népét a rómaiak írmagostul lemészárolták, a várost magát egyenlővé tették a földdel, helyét sóval bevetették... S ebben a szellemben szórták az angol és amerikai "liberatorok" a foszforbombákat a német városokra, ebben a szellemben hullottak a német V1 és V2 rakéták London lakó-negyedeire, ebben a szellemben robbantak az első atombombák Hirosima és Nagasaki fölött. S ebben a szellemben robbantják fel magukat az öngyilkos merénylők, akik életüket is feláldozzák csak azért, hogy lehető legtöbb, teljesen ártatlan embert megöljenek. Az önfeláldozás ebben az esetben természetesen nem mentség, bár kétségtelen, hogy az öngyilkos merénylő tudatosan vállalja és viseli tette következményeit; őt tehát még mindig "tisztességesebbnek" kell tartanunk, mint azokat, akik biztos rejtekhelyen meghúzódva, távolból gyilkolnak.

Ha így vesszük, akkor azt kell mondanunk, hogy az egész emberi történelem a terrorizmus jegyében játszódott és játszódik le, ahogy azt egyébként az amerikai hadtörténész Caleb Carr is megállapítja "The Lessons of Terror" c. művében. S a jelenünkben hangzatos frázisokkal meghirdetett világháború a terrorizmus ellen nem más, mint a terrorizmus különböző alakulatainak harca egymás ellen, melynek során a szemben álló felek a másik terrorizmusára mutogatnak a sajátjuk igazolása céljából.

Mindez nem változtat azonban két tényen. Az egyik az, hogy a terrorizmus semmiféle formája nem igazolható vagy ment(eget)hető sem erkölcsi, sem jogi, sem vallási alapon. A másik: eredet szerint mégis meg kell különböztetnünk a terrorizmus két formáját. Az egyik azoknak az embereknek, közösségeknek, népeknek, nemzeteknek terrorizmusa, akik vagy amelyek végső kétségbeesésükben nyúlnak a terrorizmus eszközeihez, mert valamely hatalom megtagadja tőlük a jogot ahhoz, hogy maguk alakítsák felelősen saját sorsukat és életü-ket; a másik a hatalom terrorizmusa a reménytelenek, a kétségbe-esettek, az elveszettek terrorizmusával szemben. E különbség felmutatása nagyon fontos lenne, nem azért, hogy igazoljuk a terrorizmus első formáját, hanem azért, hogy lássuk: igenis lenne lehetőség kitörni ez ördögi körből egyszerűen azáltal, hogy biztosítjuk a fenti jogot mindenkinek, amely nem más, mint a különböző, hangzatos és nemzetközileg elfogadott alapokmányokban – chartákban – lefektetett önrendelkezési jog, s mindenkinek jár: araboknak, csecseneknek, négereknek, cigányoknak, íreknek, baszkoknak, sőt – horribile dictu! – talán még a magyaroknak is, sajnos csak papíron. A terrorizmus ellen meghirdetett világháború helyett

tehát a terrorizmus méregfogát kellene kihúzni: rábírní, ha kell kényszeríteni Izraelt arra, hogy hagyjon fel állami terrorizmusával, ismerje el és tartsa tiszteletben az arab lakosság önrendelkezési jogát. Ezzel kapcsolatban talán nem árt megjegyezni: a világ közvéleménye általában az arabokat teszi felelőssé a terror-spirál megindításáért, ami annyiban igaz, hogy ők ütöttek először vissza. Az Irgun és Stern Gang nevű, félkatonai, zsidó terrorcsoportok 1938-39-ben zsidó bevándorlók tízezreit csempészték be illegálisan az akkor még angol protektorátus alatt álló Palesztinába, miközben úgy mellesleg több mint 3.500 arabot gyilkoltak meg. Az ellenterrornak “csak” 77 angol és mintegy 250 zsidó áldozata volt. No persze: aki erre emlékezni vagy emlékeztetni mer, az rú antiszemita...

Mindezt azért kell végiggondolnunk, hogy világosan lássuk: azok az emberek vagy közösségek, akiktől illetve amelyektől megtagadják az önrendelkezés jogát, az értelmes felelősség vállalásának és hordozásának lehetőségét, előbb vagy utóbb értelmetlenül, sőt értelem ellenesen és felelőtlenül cselekszenek. A következmények pedig történelmi méretekben is beláthatatlanul súlyosak.

Mindez azonban “csak” történelmi – vagy, ha úgy tetszik: aktuálpolitikai – vetülete kérdésünknek: mit kezdünk a felelősség fogalmával egy olyan társadalomban, amelynek erkölce a felelőtlenység? Azt hiszem, itt is csak akkor juthatunk tovább, ha visszaeszmélkedünk a létünkkel kapcsolatos alap-feltevésre, amely szerint ennek az egész, mérhetetlen világmindenségnek s benne a magunk arasznyi létének is van oka, célja, értelme, annak ellenére, hogy azt korlátolt elménkkel képtelenek vagyunk felfogni. Aki valamely vallás hívőjeként hisz ebben, annak könnyű dolga van; akinek nem adatott meg a hit kegyelme, tekintheti ezt munka-, helyesebben lét-hipotézisnek, amelynek alternatívái csak a teljes cinizmus, a nihilizmus és végső, logikus következtetésként az öngyilkosság.

Ebből a hitből vagy feltevésből kiindulván világos, hogy nem véletlenül létezőnk, hogy személyes életünknek is van oka, célja, értelme, hogy valamiféle feladatot kaptunk, amelynek elvégzéséért felelősséggel tartozunk önmagunknak, legközelebbi embertársainknak, közösségünknek, nemzetünknek, az emberiségnek és Föld-anyánknak, valamint – végső fokon – Teremtőnknek, akinek létét hihetjük, ha hinni tudjuk; ha nem: ugyancsak el kell fogadnunk alapvető lét-hipotézisként.

Ami persze nem valami szédítő újdonság, hiszen minden vallás ezt tanítja időtlen idők óta, sajnos nem valami eredményesen, mert mai világunkban az emberek túlnyomó többsége – még azoké is, akik valamely vallás hívőjének vallják magukat – nem vállalja és hordozza, talán fel sem ismeri ezt a transzcendens felelősséget. Különösképpen vonatkozik ez az ú. n. nyugati kultúrkörre, amely a felvilágosodás és a racionalizmus nevében kirúgta maga alól a kereszténység szikla-talaját s azóta szinte szakmányban gyártja a különböző, tudományosnál tudományosabb világképeket, amelyek sok és egyre több kérdésre adnak kielégítő, vagy legalábbis egy darabig annak látszó válaszokat, csak azt nem tudják megmondani, hogy: mire jó ez az egész?

Viszont éppen ezért nagyon ide kíváncsoznak azoknak a vizsgálatoknak, vagy mondjuk inkább megfigyeléseknek az eredményei, amelyekkel az orvostudomány fejlődésének utolsó húsz-harminc éve ajándékozott meg bennünket, bár ezeket a meg-figyeléseket a legtöbb tudomány képviselői máig sem ismerik el “igazán tudományosnak”. S ezek az eredmények, bár ma már elég számottevő irodalommal rendelkeznek, nagyon messze vannak még attól, hogy olyan közismertek legyenek, mint mondjuk Einstein relativitás-elmélete, amelyről azért mindenki hallott valamit harangozni; a kérdést, hogy hányan értik, talán ne feszegezzük.

Arról van szó, hogy az orvostudományban is nagyon jelentős, technikai fejlődésnek köszönhetően ha nem is számtalan, de sok – és egyre több – esetben hoznak vissza embereket a “klinikai halál” állapotából. Az így “visszatérők” nagy része olyan “halál-élményekről” számol be, amelyek meglepő – mondhatnánk azt is: bámulatos – módon megegyeznek

egymással, függetlenül a halálból vissza-térők korától, nemétől, származásától, műveltségétől, élet-körülményeitől, kultúrkörétől. Figyelemre méltó továbbá, hogy ezek a beszámolók ugyancsak bámulatos egyezést mutatnak olyan, több ezer éves feljegyzésekkel, amilyeneket az egyiptomi és a tibeti halottas könyvekben találhatunk.

Jelen gondolatfuttatásunk szempontjából ezeknek az egymással és az ősrégi feljegyzésekkel messze menően megegyező beszámolóknak voltaképpen csak egyetlen eleme fontos: az, hogy a klinikailag halottnak nyilvánított – a valóságban persze csak a halál küszöbén ál-ló – ember előtt egyetlen, voltaképpen időtlen pillanatban leperreg egész élete, amelyet – rendszerint egy tiszta fényből álló, titokzatos lény felügyelete alatt – önnönmagának kell értékelnie, kizárólag két szempont szerint. Az egyik: mennyi szeretetet nyújtottál életed során embertársaidnak? A másik: mennyiben használtad fel képességeidet tudásod gyarapítására? Ismétlem: önmegítélésről van szó és kizárólag e két szempont szerint. Mivel azonban hazugságnak, ki- vagy mellé-beszédnek nincs semmi lehetősége, a helyzet – enyhén szólva – fölöttébb kellemetlen, kínesságát csak az enyhíti, hogy az ellenőrző Fény-lényből nemcsak kérlelhetetlen szigorúság, hanem végtelen megértés és szeretet is árad. Mindezt csak azért hozom fel itt, mert igazolni, vagy legalábbis megerősíteni látszik azt a feltevést, hogy minden embernek – s így valószínűleg az egész emberiségnek is – valamiféle feladata, küldetése van, amelynek betöltéséért felelősséggel tartozik és felelősségre is vonattatik.

Tévedések vagy félreértések, esetleg félremagyarázások elkerülése végett: senki nem tekintí – talán nem is tekintheti – ezeket a megfigyeléseket és beszámolókat tudományos bizonyítéknak; ma már azonban nem lehet mindezt tudományosan semmibe venni sem. S e megfigyelések/beszámolók kétségtelenül alátámasztják azt az emberi tudattal voltaképpen egyidős feltevést, amely szerint nemcsak nem szabad, de nem is lehet felelősség nélkül élni. S aki ezt mégis megkísérli – az emberiség túlnyomó része ma sajnos ezt teszi –, az kénytelen lesz az elkerülhetetlen, “túlvilági” felelősségre vonás során maga magát megítélni és – kárhozatra küldeni.

Ez a kárhozat persze nem a középkori elképzelések pokla, ahol vasvillás ördögök döfködik az örök tűzben égő kárhozottakat. Ez a kárhozat talán valamivel kegyetlenebb: annak fel- és elismerése, hogy mi mindent tettem, amit nem kellett volna s mi mindent nem tettem meg, amit pedig meg kellett volna tennem... Mennyire nem tettem eleget annak, aminek eleget kellett volna tennem... Milyen rosszul sáfarkodtam a rám bízott javakkal... Az elszámolás pillanatában élelem tartott tükör két képet mutat: annak az embernek az arcát, akinek lennem kellett volna s aki lehettem volna is, és azét, aki voltam. A kettő közötti legtöbbször óriási különbség fel- és elismerése a kárhozat, amely győtrőbb, mint Dante poklának kínjai...

Létjavaslat: a “mintha-élet”

Korunk egyik legdurvább csúsztatása az önmegvalósítás követelményének sugalmazása. Légy, aki vagy! Merj magad lenni! Amihez persze a reklámvilág szerint nagyon könnyű azt út: elég, ha coca-colát iszik az ember – természetesen az igazit! –, a megfelelő dezodort, borotváltató vizet, ajakrúzst vagy hajmosószeret használja...

Amint azonban láttuk: nem egészen ilyen egyszerű a dolog. Az autonóm – öntörvényű – emberi élet a szabadság, rend, jog és felelősség négy tartó-oszlopára épülhet. Ha egyáltalán...

Mihez van jogom? Ahhoz, hogy szabadságommal élve vállaljam a magam választotta szolgálat felelősségét s ezzel megteremtsem a rendet önmagamban és a világban, vagy legalábbis magam körül.

teged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is... Hallottátok, hogy megmondatott: szeresd felebarátodat, gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnék, és imádkozzatok azokért, akik háborgatnak és kergetnek titeket... “ (Máté 5; 38-48).

Zsidó-keresztény kultúra és erkölcsiség? Szabad kérdezni, hol itt a legcsekélyebb egyezés is? S úgy melleleg: a zsidók küldték keresztre Krisztust. “Ártatlan vagyok ez igaz ember véréből, ti lássátok”, mondta Pilátus kezét mosva. “És felelvén az egész nép, monda: az ő vére mi rajtunk és a mi magzatainkon.” (Máté 27; 24-25). Nem, a zsidó és a keresztény erkölcs értékrendje csaknem oly össze-egyeztethetetlen, mint tűz és víz, ami persze – legalábbis keresztény szempontból - csak arra ad okot, hogy imádkozzunk egymásért, semmiképpen sem arra, hogy öljük egymást.

E kis kitérő után nézzük, hogyan is képzelhetjük el az embert, aki képes lenne megalkotni az új rendet – közösséget, társadalmat –, amely minden újsága mellett a mi történelmi fejlődésünk talajában gyökerezik. Jó lenne ugyanis elkerülni azt a hibát, amelyet a különböző rendek elképzelői csaknem mindig elkövetnek: elsődlegesen a rendet képzelik el s ahhoz akarják igazítani az embert, ahelyett, hogy a reális emberképhez igazítanák elképzelésüket.

Ez az emberkép – erről is volt már szó – nem éppen vonzó vagy biztató. Elnézést kérek a gorombán őszinte szóért, de az ember önző, sőt kegyetlen, rosszindulatú és gonosz ragadozó, ebben különbözik a bioszféra többi ragadozójától, amelyek önzők és erőszakosok ugyan, de soha nem kegyetlenek vagy gonoszok. Az egérrel játszódó macska közmondásos kegyetlenségének egyszerű, biológiai magyarázata van: ez a játék indítja el azoknak az emésztőnedveknek a kiválasztását, amelyek szükségesek a szőröstül-bőröstül felfalendő egér megemésztéséhez. Ami azonban ennél is fontosabb: a macska nem tudja, hogy fájdalmat okoz az egérnek, ez tehát nem is áll szándékában. Az ember az egyetlen bestia, amely örömet leli abban, hogy tudatosan kárt vagy kint okoz más élőlényeknek, elsősorban embertársainak, még akkor is, ha ebből magának semmi haszna nem származik. Az éremnek – mint minden éremnek – van természetesen másik oldala is: az ember a bioszféra egyetlen lénye, amely képes az önreflexióra, tehát arra, hogy kívülről szemlélje, értékelje, megítélje önmagát; s ami ennél is fontosabb: képes tudatos önfeláldozásra és szeretetre. Az állat nem szeret. A kutya ugyancsak közmondásosan hű ragaszkodása gazdájához a falkaösztön megnyilvánulása; s a kölykei védelmében életét kockáztató anyaállat ugyancsak a biológiai programozásnak, az ösztönnek engedelmeskedik.

A nagy kérdés: mit lehet kezdeni az emberrel, ezzel az önellentmondásokkal telt szörnyeteggel, amely “sárból s napsugárból összegyúrva tudásra törpe, vakságra nagy” (Madách)? Megszólíthatjuk, befolyásolhatjuk-e egyáltalán, és ha igen, mely síkon, milyen eszközökkel?

Nos: a legegyszerűbb és legalantasabb módszer a biológiailag “beprogramozott” ösztönök ingerlése. Panem et circenses, kenyeret és cirkuszi játékokat! mondták már az ókori Róma legelvetemültebb uralkodói, minél nagyobb kenyeret és minél véresebb cirkuszi játékokat! És a kitömött hasú római polgárok tízezrei tódultak a Colosseumba, hogy élvezzék, hogyan ölik egymást a gladiátorok, hogyan tépik szét a kiéheztetett fenevadak a védtelen keresztényeket, milyen szépen lángolnak az élő, emberi fáklyák... Mennyivel jobb a mai átlagember, aki nyalánkságokat majszolva bámul a képernyőre, amelyen patakokban folyik a vér, üveges szemű révületben rángó fiatalok végeláthatatlan hadai “csápolnak” vakító villogásban primitív ritmusokra hisztériás majomként ugrándozó és rikoltozó pop-rokk-sztárok előtt, vagy éppen remekbe szabott szajhák és hímringyók vonaglanak egymáson a tettetett (esetleg valódi) kéj bódulatában? Az emberállat – vagy állatember – ösztönvilágának ingerlésére alapul korunk egyik leghatalmasabb iparága, a reklám, amelynek

szinte kizárólagos tárgyai az önfenntartás ösztönét megszólító evés-ivás, biztonság, gazdagodás, egészség, a fajfenntartás – nemiség – ösztönét birizgáló szépítkezés, s a kettőt mesterien keverő szórakozás illetve szórakoztatás. Kenyeret, minél nagyobb, minél ízletesebbet, cirkuszi játékokat, minél izgatóbbakat! Ezen a síkon te-hát nincs mit keresnünk, hacsak úgy nem, ahogy már mondtuk: megmagyarázni az emberiségnek, hogy vesztébe rohan, ezt azonban nem hiszi el senki, s mire mindenki belátja, már régen késő lesz.

A másik, talán magasabb szint, amelyen hatni lehet az emberre, az érzelmeké. Ez már jóval nehezebb terep, két okból is. Először azért, mert az emberek, mind az egyedek, mind a közösségek életét, tartását és magatartását, viselkedését, értékítéletét ha nem is kizárólag, de elsősorban az érzelmek határozzák meg. Ennek bizonyításába itt ne menjünk bele, a kérdésnek hatalmas (szak)irodalma van, aki nem hiszi, járjon utána David Humetól C. L. Stevensonig, vagy a neopozitivistá A. J. Ayer- ig, akik szerint az erkölcsi értékítélet – mi jó, mi rossz – teljes mértékben érzelmi kérdés. Ami természetesen tarthatatlan nézet: futóhomokra nem lehet várat építeni. A gyakorlatban persze mégis így van, épp' ez a baj... Felháborodunk, ha az anya megfojtja és a kukába dobja megszült csecsemőjét, az, hogy évente sok százezer embrió ugyancsak a kukában köt ki, hidegen hagy bennünket. A hirtelen felindulásban elkövetett emberölés jogilag is más megítélésben részesül, mint a nyereségvágyból, hideg számítás alapján elkövetett gyilkosság, a bosszú és az igazságszolgáltatás között éles határvonalat húzunk, tisztán érzelmi alapon. Az érzelmekre alapozott erkölcsiség világában azonban minden relatív. A házasságtörés régebben főbenjáró bűnnek számított, ma legfeljebb válóok, vagy még az sem... S a házasságot régebben nem, vagy csak nagyon nehezen lehetett felbontani, ma elég, ha azt mondjuk: na, köszönjük, elegünk volt egymásból... A második, még nagyobb nehézség az ösztönvilággal szemben: az ösztönök mindenkiben többé- kevésbé azonos módon élnek és hatnak, mindig mozgósíthatók vagy fékezhetőek; érzelmeket viszont nem lehet mesterségesen sem felkelteni, sem megsemmisíteni. Ebből adódik a reklám és a propaganda lélektanának nem mindenki által felismert, alapvető különbsége. A reklám mindig biztosra mehet. Az érzelmek világa azonban kavargó félhomály, a legtöbb ember saját érzelmeivel sincs tisztában, legjobb esetben is csak zabolázni tudja azokat, irányítani nem. Vannak persze különös kisugárzással rendelkező (karizmatikus) emberek, akik mesterien tudnak játszani az emberi érzelmek húrjain, ők a propaganda művészetének rendszerint sajnos fekete mágusai, akik képesek embertársaik tömegeiben szinte hihetetlen mértékben felerősíteni egyes érzelmeket, egészen a minden formájában embertelen fanatizmusig, erre legjobb példa a faji és a vallási fanatizmus, melyek napjainkban is milliós nagyságrendben szedik áldozataikat. Ennek ellenére: e mágusok hatalma is a csak létező érzelmekre korlátozódik, érzelmeket sem kelteni, sem kiirtani, sem megváltoztatni nem tudnak. Akiből hiányzik a faji vagy nemzeti, erkölcsi vagy vallásos érzés, azt a legragyogóbb propagandaművészet – amit régebben demagógiának neveztek – sem képes fanatizálni.

Az emberi érzelmek mivoltának elemzése azonban nem lehet tárgya e kis eszmefuttatásnak, már csak azért sem, mert ezzel a dióval sem a klasszikus, sem a modern filozófusok és pszichológusok hatalmas mókushada sem tudott eddig megbirkózni. Tartsuk szem előtt, hogy létünk sorskérdéseiről gondolkodunk, s a vallás csak azért érdekes és fontos számunkra, mert a létrendünk táptalaja. Ezért kell jelentősnek tartanunk azt, hogy a vallást is általában az érzelmi világ tartozékának tartjuk. S ezért kell feltétlenül tisztáznunk azt is, hogy ez az oly kézenfekvőnek látszó felismerés hamis. A vallásosság tekinthető érzelmi kérdésnek, a vallás, a transzcendens hit semmiképpen nem az, s ez vonatkozik az erkölcsi érzékre is.

Az értelemtől pedig végképp nem várhatunk semmiféle útmutatást, sem az erkölcs. sem a vallás, sem a létrend, sem a kultúra kérdésében. A "kétszerkettő józansága" sok mindenre képes, még azt is meg tudja állapítani, hogy valamely ember vagy embercsoport magatartása hasznos vagy káros például az emberi együttélés szempontjából, kérlelhetetlen

logikája alapján viszont a károsnak minősülő elemeket egyszerűen ki kellene irtani, amit viszont nem tekinthetünk s általában nem is tekintünk elfogadható, humánus megoldásnak, különösen nem az elmúlt évszázad szörnyűségei után. A humánus viszont nem érzelmi, nem is értelmi kategória, annak a ragyogó félhomálynak tartozéka, amelyet az emberi szellem világának nevezünk, s amelyet Teilhard de Chardin nooszférának hívott. És itt székel a transzcendens, vallásos hit is, amely egyedüli táptalaja minden valós erkölcsi rendnek és kultúrának.

No persze: a vallásos hit nevében is számtalan szörnyűséget követtek el emberek emberek ellen: máglyák, autodafék, hullahegyek, kínzókamrák, keresztes háborúk, inkvizíció, egészen az iszlám fundamentalisták mai terrorakcióiig. Ezeket az iszonyatos cselekedeteket azonban az értelem nevében el sem ítélni, hisz' az "igaz hit" tagadói nyilván mindig "káros elemnek" minősültek. Ez alól sajnos a kereszténység sem kivétel, ezt azonban nem írhatjuk a krisztusi tanítás számlájára, amely a Hegyi Beszédben csúcsosodik ki, s amelynél emelkedettebbet nem hozott létre az emberi szellem sem azelőtt, sem azóta.

És már csak ezért is: magam az új embert, aki meg fogja alkotni – vagy megalkothatná – az új, de történelmi fejlődésünk talajában gyökerező rendet, kizárólag e szellemiség jegyében tudom elképzelni, annak ellenére, hogy nagyon jól tudom: a Krisztusban hívó és az Őt követő – vagy legalább követni akaró és próbáló – emberek száma elenyészően csekély. Valamiféle hittérítői szándéknak még a gondolata is távol áll tőlem. Hitet – mint már mondtam – legfeljebb hirdetni lehet, tanítani, továbbadni, valakire ráerőszakolni nem, lévén az kegyelem dolga. A kérdést, hogy mi is légyen a kegyelem, ne háborgassuk itt és most, erről Pál apostoltól és Szent Ágostontól napjainkig vitatkoztak és vitatkoznak egyházatyák, teológusok, filozófusok, legújabban pszichológusok és szociológusok is, de sok szónak is egy vége: a kegyelem valami, amit vagy megkapunk, vagy nem, érdemeinktől vagy érdemtelenységünkől függetlenül. Mert: ha ki lehetne érdemelni, nem is lenne kegyelem. És: "Mert sokan vannak az elhívottak, de kevesen a választottak" (Máté, 22;14). Azaz: a hit kegyelmében csak kevesen részesülnek, s nem szabad azt hinnünk, hogy közülük mindenki képes hite szerint gondolkodni, cselekedni, élni. Mert: ha a lélek talán kész is, a test bizony erőtlén. (Lásd: Máté, 26;41).

Ennyit a hitről és a kegyelemről, csak azért, hogy lássuk: annak ellenére, hogy az egyes ember életében kétségtelenül alakító szerepet játszhatnak, egyikkel sem számolhatunk az emberi együttélés új formáinak megalkotásánál, hacsak nem a már érintőlegesen említett "mintha-élet" jegyében. Mert: tudván, hogy egzisztenciális fenyegetettségben élünk, s hogy ebből az állapotból csak az emberi együttélés új formáinak megteremtésével kászálódhatunk ki, azt is tudván továbbá, hogy ilyen rend kizárólag transzcendens, vallásos – vagy vallásos jellegű – hitre alapozható, valamint azt is, hogy az emberiség túlnyomó többsége nem részes a hit kegyelmében, az egyetlen kiút az lehetne, hogy az emberfaj (Vörösmarty szerint "sárkányfogvetemény") túlélésének érdekében megpróbálunk úgy tenni – gondolkodni, cselekedni, élni –, mintha hinnénk mindabban, amiben hinnünk lehetne, hinnünk kellene, hinnünk oly jó és szép lenne, de hinni nem tudunk...

Vegyük elő tehát az apostoli hitvallást, menjünk végig rajta mondatról mondatra, ne a hívő, hanem a csak gondolkodó ember szemével, aki természetesen soha nem bizonyosságokkal, hanem mindig csak feltevésekkel és/vagy elképzelésekkel dolgozhat.

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek Teremtőjében...

Ha hiszed, hinni tudod, akkor persze szerencséd van. Ha nem, tedd fel, tekintsd munkahipotézisnek egész életed számára, ami gyakorlatilag azt jelenti: tégy úgy, mintha hinnél abban, hogy ezt az emberi értelemmel felfoghatatlan, értelmetlen és csak tragikomikusnak nevezhető mindenséget valamely minden elképzelésünket messze meghaladó, értelmes akarat alkotta, tehát mindennek van értelme, célja, rendeltetése, aminek szolgálata értelmet, célt és rendeltetést ad az emberi létnek is. No persze: ezt az értelmet, célt

és rendeltetést korlátolt elménkkel fel nem foghatjuk, de ha a feltevést elfogadjuk, akkor le kell vonnunk az egyetlen, lehetséges következtetést, mely szerint az a dolgunk, hogy mindig a lehető legtöbbet és legjobbat nyújtsuk ott, ahová a számunkra érthetetlen sors állít bennünket. Ami persze egyáltalán nem könnyű...

...És Jézus Krisztusban, az ő egyszülött Fiában, a mi Urunkban, aki fogantatott Szentlélektől, szüle-tett Szűz Máriától; szenvedett Poncius Pilátus alatt; megfeszítették, meghalt és eltemették.

Ha hinni tudod, jó. Ha nem, képzeletedet kell igénybe vened. No persze: nem könnyű elképzelni, hogy a Szentlélek – bármi légyen is az – gyermeket nemz, s hogy a szűz gyermeket szül; de ha elfogadtuk a feltevést, hogy a világ teremtett, akkor miért lenne ez nagyobb csoda – vagy mondjuk így: elképzelhetlenebb –, mint maga az egész teremtés? A kérdés azonban csaknem érdektelen; ha a Hegyi Beszéd éteri, emberfeletti magaslataira gondolunk, inkább azt nehéz elképzelni, hogy az, aki ezeket mondotta, csak ember volt. Ami a továbbiakat illeti: ezek történelmi tények. Jézus életéről és haláláról nemcsak a kanonizált evangéliumok tanúskodnak, hanem a legmeg-bízhatóbb és legalaposabb római történetíró, Tacitus is. S a több mint hatszáz évvel későbbi Korán is úgy beszél Krisztusról, mint történelmi alakról, aki Mohammed mellet a legnagyobb próféta és az isteni szellem és szó hordozója volt.

Alászállt a poklokra...

A Szentírás szóhasználata szerint a pokol (Sheol, Hádesz) nem annyira s főképp nem kizárólag az örök kárhozat helyét jelentette, hanem az “alvilágot” a “holtak birodalmát”, ahol a Krisztus eljövetele előtt elhalálozottak, igazak és gonoszok egyaránt, várták a megváltást. A kereszténység – mint egyébként minden vallás – eszkatológikus. ami azt jelenti, hogy az egész teremtést eleve meghatározott végcélra irányuló történésnek, üdvtörténetnek tekinti. S így nézve az értelem számára is világos, hogy például olyan magas szellemiségű és tiszta lelkületű emberek, mint Sokrates, Platon, az ifjabb Seneca vagy Plotinos, aki ugyan a Krisztus utáni harmadik évszázadban élt, de a krisztusi tanokkal nem került kapcsolatba, nem maradhattak ki a megváltás hatalmas művéből, nem is beszélve az ószövetség prófétáiról, Mózesről, Illésről, Jeremiásról vagy Ésaiásról... Jézus alászállása a holtak világába az üdvtörténet szempontjából logikusan szükségszerű volt. Ha az eddigi feltevéseket és elképzeléseket elfogadtuk, ezt egyenesen el kell fogadnunk. Tehát – ha hinni nem tudod – tedd fel, nem kockáztatsz vele semmit, a legrosszabb, ami történhetik veled az, hogy az igaz halottak körébe kerülsz.

...harmadnapon feltámadt a halottak közül, fölment a mennybe...

Krisztus feltámadásából annyi ugyancsak történelmi ténynek látszik, hogy a Megfeszített teste harmadnapon – húsvét vasárnapján – nem találtatott a sziklasírban, amire persze több, egyáltalán nem “csodás” magyarázat is lehetséges. Tanítványai ellophatták a holttestet a sírból, ahogy azt a farizeusok állították, túlélhette a keresztfát, ami ritkán ugyan, de előfordult; egyes legendák szerint még sokáig élt és tanított a távoli Indiában. Megjelenései a jámbor asszonyoknak és tanítványainak, negyven nappal későbbi mennybemenetele tekinthetők persze látomásnak, hallucinációnak. Ha hinni nem tudod, tedd fel, ezzel sem kockáztatsz semmit.

... ott ül a mindenható Atyaisten jobbján; onnan jön el ítélni élőket és holtakat.

Ez talán a legfontosabb. Aki ebben hisz, hisz a világ teremtett voltában, Teremtőjében, a “végítéletben”, tehát az eszkatológikus, azaz eleve elgondolt és meghatározott végcélra irányuló mindenség-történésben, mely mindennek értelmet ad. Ha nem tudod hinni, nem baj; ezt a feltevést azonban voltaképpen már elfogadtuk s el is kell fogadnunk, mert különben nincs semminek semmi értelme. S most ne csak arra gondolj, hogy nem veszíthetsz semmit, ha úgy teszel, mintha hinnéd, hanem arra is, hogy mit nyerhetsz ezzel.

Hiszek Szentlélekben.

A Szentlélek fogalma persze az egyik legkeményebb dió az emberi értelem számára; nem csoda, hogy több mint háromszáz év kellett ahhoz, hogy az egyházatyák dogmát csináljanak belőle a niceai (325), illetve a konstantinápolyi (381) zsinaton. A gondolati megközelítésben sokat segít latin neve: Spiritus Sanctus. A latin spiritus szó eredetileg leheletet jelentett, görög megfelelője a nous, amelyen Anaxagoras (Kr. e. 500-428) az "irányító és rendező világlelket", Platon és Arisztoteles pedig az embert az állattól megkülönböztető, "gondolkodó lelket" értette, azt a leheletet tehát, amelyet Mózes szerint a Teremtő a porból gyúrt ember orrába fújt (I. Mózes 2, 7). A fogalom tehát ősrégi, de ma sem tudunk sokat kezdeni vele. Modern, tudományos megközelítés szerint – lásd elsősorban Teilhard de Chardin-nél – az emberi én-tudatot jelenti, a szellemet, amely kialakította és alakítja a földtörténet legújabb rétegét, a noosszférát. S ha a "spiritus"-t úgy fogjuk fel, mint az ember én-tudatát, akkor ennek analógiájára a Spiritus Sanctus-t, a Szentlelket Isten, a Teremtő én-tudatának tekinthetjük, amely persze az emberrel ellentétben Istennél nem jelent tudathasadást. Hogy értelmileg mindez felfoghatatlan? Persze, hogy az, az érthetőben nem kell hinni, azt lehet ismerni vagy nem ismerni. De nemcsak a hit, hanem a tudományos feltevések világa is az értelem határain túl kezdődik. S mindenféleképpen meg kell próbálnunk gyarló értelmünk lehetőségei szerint annyira amennyire lehet megközelíteni azt, amiben hinni lehetne és kellene, különösen fontos ez akkor, ha hinni nem tudunk, de úgy akarunk tenni, mintha... Ebben az esetben nem mondhatjuk azonban, hogy ez nem kerül semmibe, éppen ellenkezőleg, fölöttébb drága multság, ha ugyanis elfogadjuk ezt a feltevést, akkor minden cselekedetünkkel kapcsolatban fel kell tennünk a kérdést: vajon mit szólna ehhez az a bizonyos Szentlélek, ha valóban lenne? És csak akkor és csak úgy lenne szabad cselekednünk vagy akárcsak gondolkodnunk is, ha legjobb meggyőződésünk szerint a Szentlélek nem csóválná a fejét. Egyszerűbb és profánabb megfogalmazásban: mindig lelkismeretünk szavára kell ügyelnünk és hallgatnunk, ami sokszor nem könnyű, lehet terhes és hátrányos, adott esetben (élet)veszélyes is.

Hiszem a katolikus Anyaszentegyházat, a szentek közösségét...

Ezt a mondatot a keresztény egyházak mai állapotát tekintve szemérmesen félretolhatjuk, mert ha úgy tennénk, mintha hinnénk, valószínűleg minden jelenlegi, keresztény egyházzal össze kellene rúgnunk a port, amiből gyakorlatilag csak kár származhatna.

...a bűnök bocsánatát, a test feltámadását és az örök életet. Amen.

Ez közvetlenül kapcsolódik a világ teremtettségében, Teremtőjében és a teremtés eszkatológikus voltában való hittel, illetve az erre vonatkozó feltevéssel, amelyről már annyit beszéltünk. Itt azonban – már csak az intellektuális tisztesség kedvéért is – meg kell mondanunk, hogy nagy bajba keveredhetünk; mert az ember vagy tud hinni, vagy nem, s aki nem hisz, tudvalévőleg nem is üdvözülni. Ami persze nem jelent semmit, ha nincs Teremtő és teremtés, se bűneset, se megváltás, se feltámadás, se végítélet, sem örökélet; akkor ugyanis olyan mindegy minden, személyes létünk, mely meglehetősen zavaros ügylet, a test halálával véget ér, utánunk az özönvíz... Ha azonban sok fáradtsággal és önfegyelmekkel "mintha-alapon" hitetlenül is hívőként élünk, s a végén (világvégén) kiderül, hogy mindaz igaz, amiben hinnünk kellett volna de hinni nem tudtunk, bizony alaposan pórul járhatunk, rosszabb helyzetbe kerülhetünk, mint azok a hívők, akik hitetlen módon éltek, ráhagyatkozván arra, hogy hitük által megbocsáttatnak bűneik és kegyelemben részesülnek.

Akkor pedig miért fáradozzunk? E kérdésre persze már a legrégebb bölcselek – mint például Konfucius, Buddha, Sokrates – megadták az értelem szerint egyedül lehetséges választ, amelyet dióhéjban így fogalmazhatnánk meg: a jót nem valamely jutalom reményében kell cselekednünk, hanem önmagáért. Kérdezhetjük persze tovább: miért? Hát azért... Azért, mert az élet csak így emberhez méltó. No jó, de miért kell nekünk emberhez

méltó életet élünk? Hát csak azért... Azért, mert embernek születtünk... Ez a válasz persze minden egyéb, csak nem kielégítő, vérbeli circulus vitiosus, ördögi kör, amelyben keringhetünk, mint a kerge birka, s amelyből csak a transzcendens hit szabadíthat ki bennünket. Ez azonban jelen eszmefuttatásunk szem-pontjából nem érdekes. Itt és most az a kérdés, hogy megújulhat-e széthullóban lévő létrendünk azáltal, hogy a tettetett – ha úgy tetszik: megjátszott – hit műgyökereit eresztjük a keresztény vallás örök táptalajába? Próbálkozhatnánk persze más vallással is, buddhizmussal, iszlámmal, vagy a burjánzó szekták valamelyikével, melyeknek sokszor érthetetlen sikere egyébként ékesen bizonyítja, milyen erős a vallásos igény, különösen a fiatalság köreiben. Ezen azonban még gondolkodni sem érdemes, egyrészt azért, mert ebben a kétezer éves talajban azért még mindig vannak itt-ott igazi, élő gyökereink.

Álságos, hazug élet? Lehet... És az is lehet, hogy a nagy, kegyes hazugság következetes vállalása nem üdvözít a túlvilágon. Viszont: ezen a világon megtarthat valamennyiünket. Ámen

Epilógus

*Letésem a lantot. Nyugodjék.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt.
A tűz nem melegít, nem él:
Csak, mint reves fáé világa.
Hová lettél, hová levél,
Óh, lelkem ifjúsága!*

(Arany János)

No igen: így jár az, aki megöregszik. Ezt viszont csak az tudja elkerülni, aki idejében meghal. Akinek ez nem sikerül, annak számolnia kell azzal, hogy túléli önnön “jobb részének” halálát.

Legnagyobb sajnálatomra nekem ez jutott osztályrészül. Az ember paradox – önellentmondásokkal teli – lény: jobb és rosszabb részének örök viszályában éli le életét és sokszor még azt sem tudja eldönteni, melyik része a “jobb”? Az, amely hisz, küzd és bízva bízik, újra és újra bezúzva fejét a realitások különböző falain, a Don Quijote, aki nekiront a gonosz óriásoknak, vagy az, aki mindezt értetlenül, esetleg sunyi vigyorral szemléli, a Sancho Pansa, aki látja, hogy a gonosz óriások egyszerű szélmalomok... De hisz végeredményben mindegy. Annyi biztos: ha az embernek nem sikerül elesni valamely harc mezején, Sancho Pansa általában túléli Don Quijote-t.

Szegény “búsképű lovag” bennem 1994-ben kapott halálos sebet és 2002 őszén vérzett el véglegesen, amikor is csöndesen, minden ünnepélyesség nélkül, sőt, kicsit talán restelkedve is elhantoltam a szerencsétlent.

E két dátum természetesen szorosan összefügg azzal az egyetemes felelősség-érzettel, amely 1956 októberében született meg bennem. Akkor úgy véltem – s valójában ma is úgy látom –, hogy azokban a napokban megszülettek az emberi együttélés új formái, amelyek egy “novus ordo saeculorum” – egy évszázadokra szóló új rend – alapjait képezhetnék az egész emberiség számára. Ettől kezdve felelősséget éreztem és vállaltam ez újszülöttért, akinek még a létét sem akarta tudomásul venni senki. Sokat persze nem tehettem, de négy évtizeden át küzdöttem életéért szóval és írással – lásd ehhez e kötet “Variációk egy témára” c. részét –, mindig abban a hitben, hogy ezzel nemcsak azt a nemzetközösséget szolgálom, amely 1956-ban lerakta az új rend alapjait, hanem kicsit – talán – az emberiséget is...

Ez a hitem foszlott széjjel végérvényesen 2002 őszén, amikor be kellett látnom, hogy a mai Magyarország határain belül élő populációnak immáron semmi köze ahhoz a nemzethez, amely 1956 október-novemberében vérrel írt történelmet. Ez a számomra nagyon szomorú felismerés megölte bennem Don Quijote-t s megszabadított a felelőség szörnyetegétől is. E tanulmány írását is abbahagytam, és csak az intellektuális makacsság készítetett – kényszerített – arra, hogy mégiscsak befejezzem; vagy talán csak az egykori, atyai intelem: “Fiam, ha belekezel valamibe, akkor azt vidd is véghez!”

Nem, mintha látnám bármi értelmét akár ennek, akár más munkámnak. Viszont már a kezdet kezdetén megegyeztünk abban: az, hogy az ember nem látja értelmét a dolgoknak, nem föltétlenül azt jelenti, hogy nincs is, hanem inkább csak azt, hogy az emberi értelem fölöttéb korlátolt. Megkapaszkodom tehát abban a hitben, hogy minden munkámnak, egész földi létemnek a teremtés rendjébe beágyazva volt (és van még mindig?) valami értelme akkor is, ha azt én képtelen vagyok felismerni. És ez a hit “Testamentumom” lényege, akkor is, ha magammal viszem.

S ha ez így van, mondhatom tévén őseim porához – Vörösmarty szavaival –:
“Köszönjük élet! áldomásodat, ez jó mulatság, férfimunka volt!”